

"Türkistan" kitabxanası

شیروانی عدیللی

کۆچورن: آیدین خلفی زنگیر

آذربایجان شعرینده فورما مسئله‌لری

«علم و تحصیل»

باکی – ۲۰۱۴

اۇن سۆزۈن مۇلفى

و رىداكتور:

تاجير صميمى (قوربان اوو)

فيل. اوزره فلس. دوكتورو

عدىللى شىروانى

آذربايجان شعرينده فورما مسئلهلىرى.

باكى، «علم و تحصيل»-۲۰۱۴، ۹۰ ص.

كىتابدا شعرين اساس فورما ائلمئنتلريندن اولان قافيه معاصر ياشاشما ايله كۆكلو شكىلده آراشديرمايا جلب ائدىلميش، هئجا وزنى نين بۆلگۈ و رىتم مسئلهسىنه يئنى باخيش ايرهلى سورولموش، ايلك دفعه سربست شعرين ماهيتى و نؤوعلىرى گئنىش آراشديريلميش، همچنين عروض و اونون خصوصيتلىرى، شعر فورمالارى نين يارانما تاريخى، اونلارين محدوديتلىرى و فونكسيالارى، ماهنىلاردا متن پروبلئمى، سۆزله موسيقىسى نين بيرى-بيريگه رىتمىك و تونىك اويغونلوق مسئلهلىرى، آذربايجان خالق موسيقىسى سنده گئنىش يايىلميش رىتمىك واحيدلر و قليبلىر حاقيندا دانىشيلمىش دير.

كىتاب ادبياتچىلار، يازارلار، موسيقىچىلر و شعر فورمالارى ايله ماراقلانان ديگر شخصلر اوچون نظردە توتولموش دور.

۴۶۰۳۰۰۰۰۰۰

N ۰۹۸-۲۰۱۴ грифли няшр

«© ۲۰۱۴, лм в я тящсил»

«© ۲۰۱۴, лм в я тящсил»

كىتابىن ايچىندەكىلر

- ۴.....اۋن سۆز (تاجىر صىمى).
- ۵.....گىرىش
- ۶.....شەرىن اساس فورما ئىلمىنىلر: مىصراع، بۇلگو و قافىە
- آذربايجان ادبىياتىندا ايشلەنن
- ۱۱.....شەر فورمالارى: وزن لر و شكىل لر
- ۱۳.....-هئجا وزنى
- عروض وزنى و اونون حاقىندا فورمالاشمىش
- ۲۶.....يانلىش تصورلرە آيدىنلىق
- آذربايجان عروضونون سادەلشدىرىلمىش قلىبلرى نىن سىاھىسى ۲۹
- ۴۰.....-سرىست شەر و اونون نۇوعلرى
- ۵۴.....-قارىشىق وزنلى شەر
- ۵۶.....-شەر شكىل لرى
- ۶۱.....شەر فورمالارى نىن يارانما تارىخى حاقىندا
- ۷۸.....شەر فورمالارى نىن مىحدودىت لرى و فونكسىاللارى
- ۸۱.....ماھنى لاردا متن پروبلئمى
- ۸۱.....-متن اوچون شەر فورماسى سئچىمى و بۇلگو مىئلەسى
- ۸۲.....-متنلە موسىقى نىن رىتمىك و تونىك اويغونلوق مىئلەسى
- خالق موسىقىمىزدە گئنىش يايلىمىش رىتمىك
- ۸۴.....واحدلر و قلىبلر حاقىندا
- ۸۵.....نتىجەلر
- ۸۸.....ادبىيات سىاھىسى

اۇن سۆز

شعر فورمالارى نىن تىقلىق ادبىيات شىناسلىغىن اساس ساحەلرىندىن بىرىدۇر. كلاسسىك و معاصر پوئىيامىزدا استفادە اولونان شعر فورمالارى چوخ زىنگىن و رنگارنگ اولسا دا، زامان-زامان بو ساحەنىن تىقلىق ادبىيات شىناسلىغىن دىگر ساحەلرى ايله مقايىسەدە خىلى گىرى قالمىش دۇر. سون يوز ايللىك ادبىيات شىناسلىق تارىخىمىزدە بو ساحە اوزرە اختصاصلاشمىش تىقلىقچىلار دىمك اولار كى، بارماقلا سايىلاچاق قدر آزدۇر. حال بۇكى، قونشو خالق لار (عربلر، فارس لار، روس لار و س.) شعر فورمالارى نىن تىقلىق ساحەسىندە داها اىرەلى گىدىبلر.

كلاسسىك پوئىيامىزىن اساس وزنى اولان عروض XX-جى عصرده گۇركملى عالمىمىز اكرم جعفر طرفىندىن گىنىش تىقلىق اندىلمىش دۇر. لاكىن بو وزىنن هم شاعىرلر، هم ده ادبىياتچىلار طرفىندىن منىمسەنىلمەسى سون بىر عصرده آشاغى سويەدە اولموش دۇر. بو دۇورده ھىجا وزنى داها چوخ استفادە اولونان پوپوليار وزن اولسا دا، بو وزىنن ده محض تىقلىقچىلار لازىمى قدر يىر وئرىلمەمىش دۇر. مىللى پوئىيامىزدا XX-جى عصرىن اوللرىندىن ميدانا چىخمىش و سرعتلە اينكىشاف ائدىن سربىست شعر فورماسىنا گىدىكە، بو شعر فورماسى نىن عمومىتە تىقلىق اولونمادىغى نىن دىمك اولار كى، ھامى طرفىندىن اعتراف اندىلمەسى آرتىق بىر عادت حالىنى آلمىش دۇر. شعر شىناسلىغىمىزدا نىسبەتاً گىنىش تىقلىق اولونموش ساحە كلاسسىك پوئىيامىزدا و آشىق يارادىچىلىغىندا استفادە اولونان شعر شىكىللىرى و ژانرلارلى اولموش دۇر.

شىروانى عدلىلى نىن شعر فورمالارى ساحەسىندە آراشدىرمالارنى شعر شىناسلىغىمىزدا قىيد ائدىگىمىز پىروبلەملىرىن حلى باخىمىندان اىرەلىيە آتلىمىش اۇنملى آددىم كىمى قىمتلندىرمك اولار. مۇلف اختصاص جا فىلولوق اولماسا دا، تىقلىق ائدىگى مىسئلەلرە پىشەكار جاسىنا ياناشمىش، مۇوجود تىقلىقلارلا و بدىعى يارادىچىلىق نمونەلرىنە استناد ائتمىش، علمى ادراكىن موختىلف مئتودلار يىندان استفادە اندەرك اۇز فىكىر و ملاحظەلرىنى اىرەلى سورموش و اونلارلى نظرى جەتدىن سىستىمىلشدىرە بىلمىش دۇر. مۇلفىن بو ساحەدە اىلك آراشدىرماسى ۲۰۱۱-جى اىلدە نشر اولنوموش «عروض وزنى نىن سادەلشدىرىلمىش قىلىبلرى» آدلى اثرى دۇر. ھمىن اثرده ش. عدلىلى عروضون تورك دىلىنە و فولكلورونلوق مىسئلەلرىنى آراشدىرمىش، بو وزىنن اۇيرەنىلمەسى نىن داها آسان مئتودونو معىن ائتمىش دۇر. ھمىن اثر ادبى مىحىطدە بۇيوك مارقاق دوغورموش و اۇز مقصدىنى دوغرولتماقدادۇر.

ش. عدلىلى اىندى الينىزدە اولان «آذربايجان شعرىندە فورما مىسئلەلرى» آدلى كىتابىندا ايسە داها گىنىش احاطەلى مىسئلەلرى آراشدىرمايا جلب ائتمىش دۇر. بورادا شعرىمىزدە قافىيەنىن سس اساسى و تصنىفاتى، ھمچىن ھىجا وزنى نىن بۇلگوسو حاقىندا يىنى باخىش اىرەلى سورولموش، سربىست شعر فورماسى اىلك دفعە كۇكلو شكىلدە تىقلىقلارلا جلب اندىلمىش و بو شعر فورماسى نىن ۸ نۇوعو معىن اندىلمىش، عروض وزىننە مناسبتە مۇوجود اولان مباحثەلى مىسئلەلرە توخونولموش، شعر فورمالارى نىن يارانما تارىخى مۇوجود ماتىرىياللار اساسىندا نظردىن كىچىرىلمىش، شعر فورمالارى نىن محدودىتلىرى و فونكسىيالارى، ماھنىلاردا متن پىروبلەمى، سۇزلە موسىقىسى نىن بىرى-بىرىنە رىتمىك و تونىك اويغونلوق مىسئلەلرى، آذربايجان خالق موسىقىسىندە گىنىش يايىلمىش رىتمىك واحىدلر و قىلىبلر حاقىندا دانىشلىمىش دۇر.

حساب اندىرم كى، ش. عدلىلى نىن بو دىرلى آراشدىرماسى شعر شىناسلىغىمىزىن گىلەجك اينكىشافىنا بۇيوك تكان وئرە بىلەجك بىر اثر دۇر. مۇلفە گىلەجك تىقلىقلار يىندا اوغورلار آرزولايىرام.

تاجىر صىمىمى (قورىبان/وو)

آمە-نىن بۇيوك علمى ايشچىسى،

فىلولوگىا/اوزرە فىلسفە دوقتورو.

گیریش

ادبیات نظریه‌سینده شعر فورمالاری آز آراشدیرلمیش ساحه‌لردن دیر. بو ساحه‌نین تدقیقی ایله باغلی آشاغیداکی پروبلئم‌لری قئید ائتمک اولار:

- شعرین اساس فورما ائلمنت‌لریندن اولان قافیه آنادیللی شعریمیز اوچون معاصر یاناشما ایله کؤکلو شکیلده آراشدیریلما میسر دیر؛
- هئجا وزنی عمومیلکده آراشدیریلسا دا، اونون بؤلگو مسئله‌لرینه اساساً سطحی یاناشیلما میسر، بعضاً یانلیش، شابلون کاراکتئرلی مدّالار ایره‌لی سورولموش دور. هئجا وزنی‌نین اوزون و قیسا هئجالار باخیمیندا ریتیمیک خصوصیتی حاقیندا ایسه عمومیتله دانیشیلما میسر دیر؛
- عروض وزنی، اونون منشأیی و هئجا وزنی ایله علاقه‌سی حاقیندا یانلیش باخیش لار ادبیات‌شناسلیغیمیزدا قالمقدادیر؛
- سربست شعر فورماسی دئمک اولار کی، عمومیتله آراشدیریلما میسر دیر و اونا گؤره ده سربست شعره مناسبت‌ده فیکیر ایریلیق لاری، مباحثه‌لی مقام لار وار؛
- شعر فورمالاری‌نین محدودیت‌لری و فونکسیالاری هئج واخت ایریجا تدقیقات پرنتمنتینه [مؤوضوعسونا] چئوریلما میسر، بو مسئله‌لر حاقیندا یالنیز سؤز آراسی دانیشیلما میسر دیر؛
- ماهنی‌لار اوچون متن سئچیمی، متنله موسیقی‌نین ریتیمیک و تونیک اویغونلوق مسئله‌لری ده ایریجا تدقیق ائدیلمه میسر، بو ایسه نتیجه‌ده بیر چوخ بسته‌کار ماهنی‌لاری‌نین بو باخیمیندا قصورلو اولماسینا گتیریب چیخارما میسر دیر.
- کیتابدا بو پروبلئم‌لر آراشدیرما یا جلب ائدیلمیش دیر. بئله کی، بورادا شعرین اساس فورما ائلمنت‌لریندن اولان قافیه معاصر یاناشما ایله کؤکلو شکیلده آراشدیرما یا جلب ائدیلمیش، هئجا وزنی‌نین بؤلگو و ریتیم مسئله‌سینه یعنی باخیش ایره‌لی سورولموش، سربست شعرین ماهیتی و نؤوع‌لری گئنیش آراشدیریلما میسر، عروض وزنی، شعر فورمالاری‌نین یارانما تاریخی، اونلارین محدودیت‌لری و فونکسیالاری، ماهنی‌لاردا متن پروبلئمی، سؤزله موسیقی‌سی‌نین بیر-بیرینه ریتیمیک و تونیک اویغونلوق مسئله‌لری، آذربایجان خالق موسیقی‌سینده گئنیش یاییلمیش ریتیمیک واحیدلر و س. حاقیندا دانیشیلما میسر دیر.

نیلن اوزونلوقلو عینی شکیلچی و یا ردیف گله بیلر. دایاقدان اول ایسه عینی سس و یا سس لرین اولماسی قافیله نمه اوچون واجب دئییل. لاکین بو حال قافیله نمه نین داها دا زنگینلشمه سینه سبب اولور.

عینی شکیلچی لرین موختلیف سؤزلره علاوه اندیلمه سی ایسه همین سؤزلرین قافیله نمه سی دئیمک دئییل. لاکین بورادا بعضی سؤزدوزلدیجی (لئکسیک) شکیلچی لر استنادیر. مثلاً، یولداش-سیرداش سؤزلی قافیله کیمی قبول اولونور، حال بوکی اونلار عینی سؤزدوزلدیجی شکیلچی نین موختلیف سؤزلره علاوه سی ایله یارانمیش دیر.

شاعیر، تدقیقاتچی شامیل دلی داغ (عسگرو) ترتیب ائتدیگی قافیله لوغیتینده (۱۰) چوخ دوغرو اولاراق محض صائت-صامت و صامت-صائت سس جوتلوکلرینی اساس گؤتورموش دور. او، بو سس جوتلوکلری اساسیندا قافیله له نن سؤز کؤکلرینی، همچین دوزلتمه سؤزلرین بؤیوک سیاهی سینی ترتیب اتمیش دیر. ش.دلی داغ قافیله شناسلیغیمیز اوچون چوخ دیرلی تۇحفه اولان بو اثرینده محض یئنی و داها ساده علمی-منطقی یاناشما ایله قافیله لوغیتی ترتیب ائتمک عنعنه سی نین اساسینی قویموش دور.

آشاغیداکی تصنیفات و پراکتیکی مثال لارلا قافیله حاقیندا یوخاریدا دئدیگیمیز فیکیرلرین ماهیتینی داها آیدین شکیلده آچماغا چالیشا جاغیق.

فیکریمیزجه، قافیله نین یوخ، قافیله نمه نین تصنیفاتیندان دانیشماق داها دوغرو اولار. چونکی، هر شئی قافیله نمه ده آشکارا چیخیر. قافیله نمه سؤز کؤکلری سونلوق لاری، سؤز کؤکو سونلوغو و شکیلچی، کؤک-شکیلچی بیرلشمه لری، موختلیف شکیلچی لر و س. آراسیندا باش وئره بیلر.

بوتون بونلاری نظره آلاراق قافیله نمه نین تصنیفاتینی آشاغیداکی کیمی آپارماق اولار.

دایاغی نین خصوصیتینه گؤره قافیله نمه نین آشاغیداکی نؤوع لرینی معین ائده بیلریمک:

۱. صائت-صامت سس جوتلوگو (قاپالی هئجا) دایاغی ایله قافیله نمه (گوجلوق قافیله نمه). بئله قافیله نمه اوچون سؤز احتیاطی کیفیت قدر چوخ دور و چوخ گئنیش یاییلمیش دیر. شاعیرلر، آشیق لار و مئی خانای لار قافیله نمه ده صائت-صامت سس جوتلوگونون نه درجه ده اهمیتی اولدوغونو گؤزل بیلیرلر. عینی سسلی (آن-قان-یامان-بالابان و س.)، یاخین صائتلی (ال-ائل-گول-دیل و س.) و حتی یاخین صامتلی (حیات-موراد و س.) واریانت لارینی فرقلندیرمک اولار. مثال لارا باخاق.

عینی سسلی واریانت:

وطنی سئومه یین اینسان اولماز،
اولسا اول شخصده ویجدان اولماز.
عاصحت

یاخین صائتلی واریانت:

من سنین دیلینه دیمه رم، جلااد،
گل سن ده بو آنا دیلیمه دیمه!
سنین ده باغین وار، گولون وار، چکیل،
باغیمدا اکدیگیم گولومه دیمه!
س.روستم

یاخین صامتلی واریانت:

بو دیل شیرینلیکده شربت کیمی دیر.
صافلیغی قورونون سرحد کیمی دیر...
ت.بایرام

۲. صامت-صائت سس جوتلوگو (آچىق ھىجا) داياغى ايله قافىھلەنمە (ضعيف قافىھلەنمە). مثلاً، دونىيا-درىا رۇيا، آينا-آشنا، كۆلگە-جرگە و س. صامت-صائت سس جوتلوگو اوخشار تەلفۇز تەتۈراتىنى يۈكسەك سۈپەتتە يارادا بىلمەيدىگەندىن بىللە قافىھلەنمە خالص قافىھلەنمە دىيىل و عىنى زاماندا بونون اوچون سۇز احتىياطى دا آزدىر. كلاسسىك عروض وزىلى پۈتۈنلەككە دىگەنكى، استفادە اولونمامىش دىر. مثال:

بو نىجە دونىادىر، بو نىجە دونىا؟

اۋلومو حەقىقەت، حەياتى رۇيا.

ب.واھاب:زادە

۳. تەك صائت داياغى ايله قافىھلەنمە. بو نۇوعون شەكىلچى قەبۇل ئاتىمىش و ئاتىمەمىش وارىانتلارنى وار.

شەكىلچى قەبۇل ئاتىمەمىش وارىانت (يارىمچىق قافىھلەنمە) آز استفادە اولونور. داھا چۈشەندۈرۈش وزىلى پۈتۈنلەككە دىگەنكى، استفادە اولونان صائتلە اولان وارىانتىنا راست گەلىنەر. مثلاً، سۇدا-رەنا، سۇ-بو و س.

مثاللار:

دەئمە مەنونا دىلى، بىلكە دە لىئىلا دىلى دىر،

عەشق اولان يەردە بوتون عەقلى دانا دىلى دىر

ع.و.حەيد

گۈلۈ روخسارىنا قارشۇ، گۈزۈمدىن قانلى آخار سۇ،

حەبىبىم، فەصل گۈل دور بو، آخار سۇلار بولانمازىمى؟

م.فەزۇلى

ياخىن سىسلى وارىانتا مثال:

جاھاندا يۈكەنلە بىر قەھەش باش آيىم اونا مەن،

فەقەت نە گۈچلۈ، ضەيف بىر ووجود وار، ياھۇ!

كى، حاضىرام يىخىلىپ خەكى پەيىنە ھەر گۈن

اۋپوم آياغىنى ايجز ايلە. كىم دىر او، نە دىر او؟

ج.جەبەربەك

آز دا اولسا ھىجا وزىلى شەئەرلەدە، اۋزۇ دە اوزانمايان سەيتلى وارىانتىنا راست گەلىنەر:

دۈشۈندۈرلەر، گۈزەل سەن اونون دىردى نە ايمىش.

...اۋزۇ نەنگەن اولسا دا، كۆكۈلەپ اوزدە ايمىش.

ت.بەيرام

تەك صائت داياغى ايله قافىھلەنمەن شەكىلچى قەبۇل ئاتىمىش وارىانتىندىن داھا چۈشەندۈرۈش اولونور. چۈنكى، تەك صائتلە قافىھلەنمە سۇزلەر شەكىلچى علاوۋە اولوندوقدا صائت صامتە قەيەنەر و صائت-صامت سس جوتلوگو داياغىندا قافىھلەنمە كىمى سىسلەنەر، بىر نۇوع صائت-صامت سس جوتلوگو داياغىندا قافىھلەنمە يە چەتۈرلەر. اونا گۈرە دە بو خەسەسى خەل دان مەاصر پۈتۈنلەككە دىگەنكى، استفادە اولونور. مثاللار باخاق.

قافىھلەنمە سۇزون ايسىم اولدوغۇ خەلا مثال:

بو يالان دونىانين ترس آينا+سى وار،

سەوينجە بىزەين چۈشەنمە+سى وار...

ن.كەسەملى

قافىھلەنمە سۇزلەرنى فەل اولدوغۇ خەلا مثال:

داغ لارا قار دوشدو، قریبە+ییرم،
قلبیمه بیر همدەم قلب ایستە+ییرم
م.آراز

قافیەلەنن سۆزلرین قورولوشونا گۆره قافیەلنمەنین آشاغیداکی نۆوعلرینی معین ائده بیلەریک:

۱. سۆز کۆکو سونلوقلارینین قافیەلنمەسى. سۆزلرین ھانسی نطق حیسەسینە عاید اولماسینا گۆره موختلیف واریانتلاری وار. مثلاً،
داغ-باغ (ایسیم-ایسیم)، وئر-یئر (فعل-ایسیم)، آلماق-قالماق (فعل-فعل)، آغ-ساغ (صفت-صفت)، قارا-یارا (صفت-ایسیم) و س.
مثال لار:

آناییز وطنچین وورماسا اورک (ایسیم)،
حرام اولسون منە یئدیگیم چۆرک (ایسیم).
س.روستم

میللت یولودور، حاق یولودور توتدوغوموز یول (ایسیم)،
ائی حاق، یاشا، ائی سئوگیلی میللت، یاشا، وار اول (فعل).
ت.فیکرت

اؤز شخصی دردینە قالانلار منە،
ھۆرومچکلر کیمی تور ھۆرمەسینلر (فعل).
اورەیی قارا داش اولانلار منە،
مقدس دردیمی چوخ گۆرمەسینلر (فعل)...
س.روستم

۲. سۆز کۆکو سونلوقو ایله شکیلچی نین قافیەلنمەسى. داھا چوخ معاصر پوئزیدا استفادە اولونور:

آل قوینونا دوستلارینی، ای باغری قان آرازیم،
منیم قانلی گۆز یاشیمدان یاران+میسان، آرازیم!
س.روستم

بیلسین آنا تورپاق، ائشیتسین وطن،
مصلح عسگرم من دە بو گون+دن.
ص.وورغون

لاکین کلاسیک عروض وزنلی پوئزیدا دا بونا کیفایت قدر نمونەلر تاپماق اولار:

حق بیلیر بیر ذره نئشتردن دامارلار آغریماز
...گر بو گئرچک آشیقی سرپا سوی+ارلار، آغریماز
ع.نسیمی

من گۆزل بیر سوفره آچدیم سۆزدن اهل عالمە،
اوندا مین ذۇوق آرتیران هر دورلو نعمت دوز+موشم.
کیم گلیر، گلسین آپارسین هر نه ایستر خاطری،
قورتاران نعمت دئییل، سوفره+دن اولماز ھئچ نه کم.
م.فضولی

صاحبسیز اولان مملکتین باتماسی حاق دیر
سن صاحب اولارسان، بو وطن بات+مایا جاق دیر!
م.آرسوی

۳. سۆز كۆكۈ سۈنلۈغۈ/يە كۆك سۈنلۈغۈ-شكىلچى بىرلشمەسى نىن قافىيە/نمەسى. داھا چوخ معاصر پوئزىدا استفادە اولونور:

سن بئله سنمىش بالا+م، آى بر كاللاھ سنه.
فيسق ايمىش امرين تامام، آى بر كاللاھ سنه.
م.ع.صابير

سنى تانيدىقجا سن من+ه سىرسن،
سىرلر آچىلدىقجا سن يئنه سىرسن!
ن.خزرى

۴. شكىلچى/يە كۆك سۈنلۈغۈ-شكىلچى بىرلشمەسى نىن قافىيە/نمەسى. بو نۇوع دە داھا چوخ معاصر پوئزىدا استفادە اولونور:

ايل قالدى بىر عصرى يارى بۇل+مە يە
...ايشيغىن قفيل دن دۇنر كۆلگە+يە...
م.آراز

۵. كۆك سۈنلۈغۈ-شكىلچى بىرلشمەلىرى نىن قافىيە/نمەسى. بو نۇوعە سۆز كۆكۈ سۈنلۈغۈ/يە كۆك سۈنلۈغۈ-شكىلچى بىرلشمەسى نىن قافىيە/نمەسى نىن خصوصى حالى كىمى دە باخماق اولار. بئله كى، بورادا عادتاً صائتلە بيتن كۆكە ايكي و داھا چوخ سسە ماليك شكىلچى علاوھ انديليز و همين صائتين صامتله قاپانماسى بو سۆزون صامتله بيتن ديگر شكىلچىلى كۆكلە قافىيە/نمەسىنە ايمكان يارادير. يعنى بو حالدا قافىيە/نمە نىن آليناماسى اوچون مطلق هر ايكي سۆز شكىلچى قبول ائتمەلى دير. مثال لار:

گوي زيندان بوغا بيلر آزادليغىن حاق سس+ينى،
اۇلوم-ديرىم ساواشىنا بىستلنمىش نغمە+سينى
س.روستم

من وورغون دئىيلم شۆھرتە، آد+ا،
سادە بىر شاعىرم، قوجا دونيا+دا.
س.روستم

۶. عىنى سۈنلۈقلۈ موختلېف شكىلچى لرىن قافىيە/نمەسى. اساساً معاصر دۇور پوئزىاسىندا استفادە اولونماغا باشلامىش دير. مثلاً، گئىتسن-يئردن (شرط شكىلچى سى و چىخىشلىق حال شكىلچى سى)، دوش-لپە+لر (غير قطعى گلەجك زامان شكىلچى سى و جمع شكىلچى سى) و س. مثال:

...بولبول لر مسكنى بىر گولۈستانى
دئىيرلر، ايكيه سن آيىر+ميسان.
گۆتۈرون اوستومدن قورو بۆھتانى،
بىلسىن تقصيرىنى آديما ياز+ان!
س.روستم

بعضاً سۆزلر عىنى يوخ، اوخشار سس لر واسطەسىلە قافىيە/نمەلىكە يانلىش اولاراق بونو «قولاق قافىيەسى»، «فونئتيك قافىيە» و س. كىمى قبول انديرلر (اونسوز دا قافىيە فونئتيك حادثە دير). مثلاً، گۆركملى دىلچى عاليميمىز آغاموسى آخوندو مطلق عىنى سس لرە ماليك اولمايان بوتون قافىيەلىرى «يىسسى فونئتيك قافىيەلر» كاتتقورياسىنا (نۇوعونه) عايد اندەرك بو نۇوعون چوخ سايلى و بىرى-بىرىندىن خىيلى فرقلىق وارپانتلارنى معين ائتمىش دير (۱، ص. ۷۹-۹۰). لاکين فيکريمىزجە بو دوغرو تصنيفات دئييل. مثلاً، سۆزونو-ئۆزونو كىمى صائت سس ياخينلىغى يەلە موشايەت اولونان نورمال، كۆكلۈ قافىيە/نمە يەلە آشاغيدا مثال لار گتيرەجەيىمىز قولاق قافىيەلرىنى عىنى كاتتقوريايا عايد ائتمك اولماز. بئله كى، يالنىز او قافىيەلر «قولاق قافىيەسى» كىمى قبول اولونمالى دير كى، اورادا آيرى-آيرى سس لرین اوخشارلىغى يوخ، يالنىز (قولاقدا) عمومى سسلەنىشىن اوخشارلىغى اولسون، باشقا سۆزلە، قافىيە يوخارىداكى نۇوع و وارپانتلارین ھىچ بىرىنە اوغون گلەمسىن، يعنى اصلىندە نورمال طلبلرە جاواب وئرن قافىيە اولماسىن. مثلاً كىشى-ايشىن، خزەلى-بزه يىر، بيجىمىندە-اچچىندە، اوزون-اولدوزو، آغرىدى-آغرىدير و س. بو

سۆزلردە اصلینده نورمال قافیەلنمە یوخدور، یالنیز (قولغا گلن) عمومی سسلەنیشده اوخشارلیق وار. مثلاً، بیرینجی مثالداکی «ایش» جوتلوگونو دایاق کیمی قبول ائتسک گۆره‌ریک کی، سۆزلردە اوندان سونرا گلن سسلر («ای» و «این») تام تکرارلانمیر و دئمەلی نورمال قافیە دئییل و یالنیز قولاقدا اوخشار عمومی سسلنمە وار.

قولاق قافیەلرینە خصوصاً مممد آراز یارادیجیلیغیندا چوخ راست گلیریک.

مثال لار:

قایالار نجه ده بوینو **بوروق دور**
...کیمینسه قصدینه هیجران **دورودور**
...آنمین **قبری** ده قار آلتیندادیر
آنمین **قلبی** ده قار آلتیندادیر
م. آراز

یثرینی تانیدین، حاقینی **قاندین**،
بیر معلوم حکمتین دوداغی **قاجیر**:
قولتوغا اؤیرشدی – قولتوقدا **قالدی**،
قول-بوداق آجیمادی قولتوق **آغاجی**.
م. آراز

...هر ماسکالی جاسوسون بیر ملک **بیچیمینده**،
اومبا دوران گورزه‌می، یا عقرب‌می **ایچینده**?
...دؤرد مرتبه زیندانیم، بویون نه قدر **اوزون**،
ایمیزدن آلمیسان آیی، گونو، **اولدوزو**.
خ. ر. اولوتورک

آذربایجان سئوین، **سئوین** آذربایجان
...سئوین اودوم، اوجاغیم، **انویم** آذربایجان.
...یارالاری گؤینه‌ییر، یارالاری **سیرلاییر**
بو میللتین قئیرتلی اوغول لاری، **قیزلاری**
ج. نووروز

یامانلیق گۆردوم
اوره‌ییم **آغیردی**
حاقسیرلیق گۆردوم
یوکو داغلاردان **آغیردی**
ر. رضا

دیلمیز شکیلچی لرله کیفایت قدر زنگین اولدوغوندان معین ائتدیگیمیز قافیەلنمە نؤوع‌لری نین محض شکیلچی لرین نؤوع‌لرینه گۆره چوخ ساییلی واریانت‌لارینی معین ائتمک اولار. لاکین بونا احتیاج گۆرموروک. چونکی، ایستەنیلن حالدا همین واریانت‌لار یوخاریدا معین ائتدیگیمیز تصنیفات‌دان کنارا چیخمایاجاق.

آذربایجان ادبیاتیندا ایشله‌نن شعر فورمالاری: وزن لر و شکیل لر

شعرین فورماسی اونون **وزنی و شکلی** ایله خاراکیتریزه (مشخص) اولونور. وزن اساساً شعر مصراع‌لارینین بۆلگولنمه قایداسینی، اوزونلوقونو (مصراع‌دا اولان هئجالارین سایینی) و مئترو-ریتیمک قورولوشونو معین ائدیر. شعرین شکلی ایسه مصراع‌لارین قافیه‌لنمه قایداسینی، مصراع‌لارین اوزونلوق‌لارینی و شعرین بندلره آیریلما قایدالارینی معین ائدیر.

عمومیلیکده بوتون دنیا خالق‌لارینین شعرینده ۳ نۆوع وزن فرقلندیریلیر:

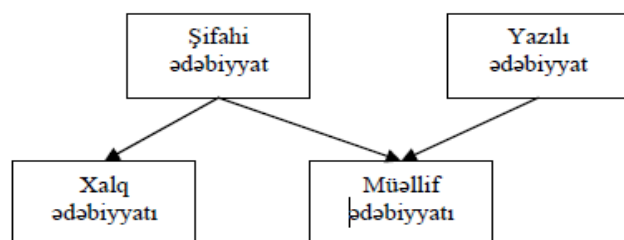
- **سیلابیک وزن** - مصراع‌لاردا هئجا سای‌لارینین برابرلیگینه اساسلانان وزنه دئییلیر. اکثر دنیا خالق‌لارینین (تورک، فارس، روس، فرانسیز، ایتالیان و س.) شعرینده ایشلنمیش و بیر چوخ‌لاریندا بو گون ده ایشلنمکده‌دیر.

- **تونیک وزن** - شعر مصراع‌لاریندا وورغولو (داها یوکسک تونلو) هئجالارین معین قایدا ایله دوزولوشونه اساسلانان وزن‌دیر. روس، فرانسیز و ب. خالق‌لارین شعرینده استفاده اولونور. معلوم‌دور کی، تورک دیلینده وورغولو آچیق هئجالاردا بئله صائت اوزانمیر، همینین شکیلچی قبول ائتمه‌میش سؤزلرده همیشه، شکیلچی قبول ائتمیش سؤزلرده ایسه اکثر وورغو سونونجو هئجایا دوشور. اونا گۆره ده بو دیلده وورغو بۆیوک اهمیت کسب ائتمیر. وورغو بۆیوک اهمیت کسب ائتمه‌دیگیندن تونیک وزن تورک دیلینه خاص دئییل.

- **مئتریک (مئترو-ریتیمیک) وزن** - اوزون و قیسا هئجالارین مصراع‌لاردا معین آردیجیلیغینا اساسلانان وزن. قدیم یونان، عرب، فارس، تورک، هیند و ب. خالق‌لارین شعرینده استفاده اولونموش و اولونماقدادیر.

آذربایجان پوئزیاسیندا موستقیل وزن کیمی **هئجا و عروض** وزن‌لریندن و اون‌لارلا شعر شکلندن استفاده اولونور. همینین، آیریجا **سربست شعر فورماسی** دا واردیر کی، اؤزونده خصوصی وزنی و شکلی احتیوا ائدیر.

ادبیات نظریه‌سینده عادتاً شعر شکیل‌لرینین (ژانرلارینین) بیر حیسه‌سی «شیفاهی خالق یارادیجیلیغی شکیل‌لری (ژانرلاری)» آدی آلتیندا، بیر قیسمی ایسه «یازیلی» و یا «کلاسیک» پوئزیا شکیل‌لری (ژانرلاری) آدی آلتیندا اؤیره‌نیلیر. لاکین بو مسئله‌ده علمی منطقین گۆزله نیلمه‌سی نامینه مطلق «شیفاهی ادبیات»، «یازیلی ادبیات»، «مؤلف ادبیاتی» و «خالق ادبیاتی» آنالیزلارینین ماهیتی، اونلار آراسیندا علاقه و فرق‌لر دقیقلشدیریلمه‌لی و فیکیر بیلدیررکن بو آنالیزلارین فرقینه واریلمالی‌دیر. بو آنالیزلار آراسینداکی علاقه‌نی آشایداکی سختم شکلینده ایفاده ائتمک اولار:

سختمدن [نموداردان] گۆرۈندۈگو کیمی، مؤلف ادبیاتی هم شیفاهی، هم ده یازیلی شکیلده یارادیلایا بیلر، خالق ادبیاتی شیفاهی شکیلده یارادیلیر، یازیلی ادبیات مؤلف ادبیاتی‌دیر. او جمله‌دن، شیفاهی شکیلده هم خالق ادبیاتی (شیفاهی خالق ادبیاتی)، هم ده مؤلف ادبیاتی (شیفاهی مؤلف ادبیاتی) یارادیلایا بیلر.

مثلاً، آشیق ادبیاتی اساساً شیفاهی ادبیات‌دیر، چونکی، اساساً شیفاهی شکیلده یارادیلیر. لاکین اونون بوتون عنصرلاری خالق ادبیاتی دئییل. مثلاً، داستان‌لارین چوخو خالق ادبیاتی‌دیر، چونکی عادتاً بیر مؤلف طرفیندن یارادیلیمیر، اولموش حادثه‌لر، روایت‌لر اساسیندا، اینسان‌لارین، صنعتکارلارین دیلینده فورمالاشیر و جیلانیر. آشیق‌لارین یاراتدیقلاری قوشمالار، گرایلی‌لار و بعضی داستان‌لار ایسه مؤلف ادبیاتی‌دیر، چونکی کونکرئت مؤلفی وار. لاکین بونلارلا رغماً آشیق یارادیجیلیغی نه‌دسنه بوتۈلۈکده «شیفاهی خالق یارادیجیلیغی» آنالیزینا عاید ائدیلیلر.

اصلينده موختليق خالق لارين ايستر شيفاهي، ايسترسه ده يازيلي ادبياتيندا ايشلەنن، بيرى-بيرينه اوخشار و فرقلي شعر شكيل لرى نين دئمك اولار كي، هامى سى، ماهيتجه، فورما كيمي خالق ياراديجيلىغي محصولودور. چونكى، اونلار كوناكرئت كيمسه ياراتماييب (كوناكرئت كيم طرفيندن ياراديلديغي معلوم دئييل)، خالقين ايچينده اؤز-اؤزونه فورمالاشيب. اونا گؤره ده شكيل لر (و يا ژانرلار) يالنيز هانسي ساحهده (شيفاهي و يا يازيلي، مؤلف و يا خالق ادبياتيندا) استفاده اولونماسينا گؤره فرقلىديريله بيلر.

ادبيات نظريه سينده «شيفاهي خالق ياراديجيلىغي ژانرلار» آدى آلتيندا اؤيره نيلن شكيل لر (باياتي، گرايلي، قوشما و س.) يالنيز شيفاهي خالق ادبياتيندا يوخ، يازيلي و شيفاهي مؤلف ادبياتيندا دا گئنيش ياييلميش دير. باياتي اساساً شيفاهي خالق ادبياتي نمونه لر ينده ياييلسا دا، گرايلي و قوشما شكيل لرى شيفاهي خالق ياراديجيلىغي نمونه لر ينده (داستان لار داخيلينده كي شعرلرى و بعضى خالق ماهنى لارى نين سؤز لريني نظره آلماساق) او قدر ده گئنيش ياييلماييب و اساساً شيفاهي و يازيلي مؤلف ادبياتيندا گئنيش ياييليب. بو دا طبعي دير، چونكى، بو فورمالارين باياتيا نسبتاً داها مورككب قايدالارا ماليك اولماسى شعورلو فردى فعاليت طلب ائدير. يعنى اصلينده گرايلي و قوشما كيمي شكيل لر مؤلف ادبياتينا خاص دير، لاكين فورما كيمي فردى ياراديجيلىق يوخ، خالق ياراديجيلىغي محصولودور، چونكى، بوتون ديگر شكيل لر (ژانرلار) كيمي كوناكرئت مؤلف طرفيندن ياراديلماييب، مؤلف لرين ديلينده اؤز-اؤزونه فورمالاشيب.

هئجا وزنى

هئجا وزنى – مصراع لاردا هئجا ساي لارى نين برابرليگينه، ديله ياتيملى، آهنگدار بؤلگولنمه يه و بو بؤلگولنمه نين بوتون مصراع لاردا قيسماً عينيلىگينه (تكرارينا) اساسلانان شعر وزنى دير.

هئجا وزنلى آذربايجان شعر ينده مصراع لارين اوزونلوغو و اونا اويغون بؤلگولنمه واريانت لارى جدول ۱-ده گؤستريلميش دير.

جدول ۱-

Misranın uzunluğu	Misranın bölgülənmə variantları
4-hecalı	2-2
5-hecalı	2-2-1 (o cümlədən 2-3), 3-2
6-hecalı	3-3, 2-2-2 (o cümlədən 2-4 və 4-2)
7-hecalı	4-3, bəzən də 3-4
8-hecalı	4-4
9-hecalı	3-3-3, 4-5 (nəzəri)
10-hecalı	5-5, şərti olaraq 6-4 və 4-6
11-hecalı	6-5, 4-4-3
12-hecalı	4-4-4, 6-6, 7-5
13-hecalı	4-4-5, 6-7 (nəzəri)
14-hecalı	7-7
15-hecalı	8-7, 7-8, (o cümlədən: 4-4-4-3, 4-3-4-4, 3-4-4-4)
16-hecalı	8-8

بورادا ان ايشلىك واريانتلار ۱۱، ۸ و ۷-ھىجالى واريانتلاردىر. ۴، ۶ و ۹-ھىجالى واريانتلاردان نادىر حاللاردا استفاده اولونور. قالان واريانتلار آز و قىسماً ايشلىك سويەدەدۇر.

ادىيات نظرىيەسىندە عادتاً ھىجا وزنى نىن ۲- ھىجالى («يوز اۋلچ، بىر بىچ» و س. كىمى مثاللارلا) و ۳-ھىجالى («ئىل گوجو، سىل گوجو» و س. كىمى مثاللارلا) واريانتلارينا دا باخىلىر (ھىمىن پرىنسىپلە ۱-ھىجالى شەرى دە «توى، دوى» خالىق دىيىمىنى مثال كىتەرە بىلەرىك). لاكىن، بو حاللارلا اساساً شىفاھى خالىق يارادىچىلىغىندا، اۋزو دە چوخ آز تصادف اولدوغوندىن، ھابىلە، بو اۋلچودن يازىلى مۇلف ادىياتىندا دىمك اولار كى، استفاده اولونمادىغىندىن ھىمىن واريانتلارلا واخىت آيىرماغى لازىم بىلمىرىك.

ادىيات نظرىيەسىندە وزن دورغوسو اىلە نطق دەكى سىنتاكتىك [نحوى] دورغو (پاوزا) آراسىنداكى فرقىن نظرىه آلىنمىمىسى نىتىجەسىندە يانلىش اولاراق ھىجا وزنىندە سۇزلىرىن بۇلگولردە ھىچ واخىت پارچالانمادىغى قبول اولونور. اونا گۇرە دە ايندىيە قدر ھىجا وزنىندە مصراعلارىن بۇلگولنمە واريانتلارى رىئال اولدوغوندىن قات-قات چوخ وئرىلمىش دىر. اصليندە ايسە، دىيىلىشىن، تلفظون، آھنگدارلىغىن نورمال آلىندىغى حاللاردا سۇزلىرىن بۇلگولردە پارچالانمىسى ھىجا وزنىندە دە نورمال دىر و چوخ سايلى بۇلگولنمە واريانتلارى نىن قبول اولونمىسىنا احتىياج يوخدور. داھا آيدىن اولماق اوچون ھىر بىر واريانتا آيرىلىقىدا باخاق.

۴-ھىجالى شەرى. شىفاھى و يازىلى ادىياتدا چوخ آز راست گلىنىر. بو دا طىبىعى دىر. بىلە كى، بورادا مصراع حددن آرتىق قىسا اولدوغوندىن شەرى يازماق اىمكانلارى خىلى محدوددور. مصراع قىسا اولدوغوندىن اونون بۇلگولنمەسى نىن دە او قدر معناسى يوخدور. لاكىن دقت يىتتىرىلسە بۇلگولنمە نىن اساساً ۲-۲ اولدوغونو حسّ ائتمك اولار. ھىمچىن سۇزلىر بو بۇلگولردە پارچالانا بىلر. مثال:

آنىر، يانىر -
برك قافىه.
دونىا فانى،
ترك قافىه

قاراباغىم،
يارا باغىم،
سولوم-ساغىم -
گۇرك قافىه.

آرىم، يارىم،
گولوم، خارىم،
دارىم، نارىم -
درد قافىه.
آصمد.

۵-ھىجالى شەرى. بورادا دا مصراع حددن آرتىق قىسا اولدوغوندىن اونون بۇلگولرى نىن اصليندە او قدر دە معناسى يوخدور. لاكىن دقت يىتتىرىلسە بۇلگونون اساساً ۲-۲ اولدوغونو حسّ ائتمك اولار. ھىمچىن مصراع چوخ قىسا اولدوغوندىن ايسىتەنىلن ۵-ھىجالى شەرىن بۇلگولرىنى عىنى واخىدا ھىم ۲-۳، ھىم دە ۲-۳ كىمى تصوّر ائتمك اولار. سۇزلىر بۇلگولردە پارچالانا بىلر. عىنى شەردە مصراعلارىن بۇلگولرى بىرى-بىرىندىن فرقەلەنە بىلر. داھا چوخ اوشاق شەرلىرىندە استفاده اولونور. مثاللار:

سحر دورونجا
اليمدە فىرچا
سىلدىم دىشىمى،
بىلدىم ايشىمى.
اينانمىرسان، باخ،
دىشىم آغاپياغ،
اوستوم تر-تمىز.

باخ، بىلە يىك بىز.
شايىق

بىر دى گۇرۇم «آ»،
آى گۇزىل كوكلا،
يوخسا سىنىلە
دانىشمارام ھا!
ج.مەمدوۋ
قارا باخ قارا،
گۇر نىجە ياغىر.
چىخسان بايىرا
منى دە چاغىر...
م.سىدىزادە

۵-ھىجالى فورمادان يالنىز اوشاق شعرلىرىندە يوخ، باشقا مضمونلو شعرلردە دە استفادە اولونور:

قوربان آدىنا،
بىر سال يادىنا،
سىنىن اودونا
ياندېم، بىلمەدىن...
س.روستىم
من سنى گۇردوم
آى ايشىغىندا.
كۇنلومو وتىردىم
آى ايشىغىندا...
ز.خلىل

۶-ھىجالى شعر. او قدر دە دىلە ياتىملى اولمادىغىندان چوخ آز ايشلەدىلن شعر اۇلچوسودور. اساساً ۳-۲ و ۲-۲-۲ (و يا ۴-۲ و ۴-۲) بۇلگولرىندە اولور. سۇزلر بۇلگولردە پارچالانا بىلر. مثال:

ياد اندىب/۳، او، منى/۳
گلرمى/۳، گلرمى؟
قلىمىدن/۳ كئچەنى/۳
بىلرمى/۳، بىلرمى/۳؟
...من سوسماز/۳ بىر سىسم/۳
يىل اولوب/۳ تلىسىم/۳،
«سئوىرم»/۳ سۇيلىسىم/۳
گولرمى/۳، گولرمى/۳؟
منىملە/۳ دردىمى/۳
بۇلرمى/۳، بۇلرمى/۳؟
گۇزدە ياش/۳ گۇزدومو/۳
سىلرمى/۳، سىلرمى/۳؟
گلرمى/۳، گلرمى/۳؟
ن.خىزرى

بو گون آزايشلەدىلسە دە ۶-ھىجالى شەرلەر XI-جى عصرە عايد «ديوان لغات التورك» اثريندە (باخ ص. ۱۰۹-۱۱۰) و يونس امرە (XIII-جو عصر) شەرىندە راست گلىنير:

شەيخىمىن ۳/اىللىرى/۳،

اوزاقدىر ۳/يوللارى/۳.

آچىلمىش ۳/گوللىرى/۳

درمەيە ۳/كىم گىلر/۳؟

شەيخىمىن ۳/اۋزونو/۳،

سئوهرم ۳/سۋزونو/۳.

شەيخىمىن ۳/اوزونو/۳

گۈرمەيە ۳/كىم گىلر/۳؟

...آه ايله ۳/گۈز ياشى/۳،

يونىسىن ۳/يولداشى/۳.

زهر ۲/بىشنى ۲/اشى/۲

يئمەيە ۳/كىم گىلر/۳؟

ى/امره

۶-ھىجالى شەر آيرىجا آزا استفاده اولونسا دا ھىجا وزنندە ان گنىش يايىلمىش ۶-۵ بۇلگولنمەلى ۱۱-ھىجالى شەرىن ۶-لىق بۇلگوسونون خصوصيتلرينە اساسلاناراق ۶-ھىجالى شەرىن بۇلگولنمە خصوصيتلرينى معين ائدە بىلەرىك (باخ، ص. ۳۱-۳۲).

۷-ھىجالى شەر. حددن آرتىق دىلەياتىملى، گۈزل سسلەنن، روح يوكسكىلىگى يارادان شەر اۋلچوسودور. فولكلور نمونەلريندە چوخ گنىش يايىلىپ، ھمچىن مۇلف يارادىجىلىغىندا دا گنىش استفاده اولونور. باياتىلار و اكثر اوشاق شەرلىرى محض بو اۋلچودە اولور. حتى ماراقلى فاكتدىر كى، يئنى دىل آچان اوشاقلار ماھنىلارى و شەرلىرى لئكسېك معناسى اولمايان سسلرلە تقليد ائدركن غىر ارادى اولاراق محض ۷-ھىجالى، ۳-۴ بۇلگولو رېتمە اساسلانيرلار.

۷-ھىجالى شەر اساساً ۴-۳ بۇلگوسوندە، بعضاً دە ۴-۳ بۇلگوسوندە اولور. عىنى شەرىن مصراعلارىندا بۇلگولر بىرى بىرىندىن فرقەلەنە و سۇزلر بۇلگولردە پارچالانا بىلر.

۴-۳ بۇلگوسو يالنىز خصوصى حاللاردا آلىنير. بئلە كى، مصراعىن رېتمىك قورولوشو تصادفاً عروضون رمل-۱۰ قلىبىنە (دادا^{۱۰} دادا^{۱۰})-دادا^{۱۰} تام اويغون و يا اونا ياخين اولدوقدا محض ھمىن قلىبىن بۇلگوسو اولان ۴-۳ بۇلگوسو حس اولونور. مثلاً:

دام اوستدە ۳/دىر دامىمىز/۴،

قوشادىر ۳/خىرمانىمىز/۴.

سن اوردان چىخ/۴، من بوردان/۳،

كور اولسون ۳/دوشمانىمىز/۴.

خالق باياتىسى

بو مثالدا بىرىنجى مصراعنى ھم عادى ۴-۳ بۇلگوسوندە، ھم دە رېتمىك قورولوشو رمل-۱۰ قلىبىنە ياخين اولدوغوندان (جمعى ۲ ھىجادا فرق وار) ۴-۳ بۇلگوسوندە اوخوماق اولار. ھمىن مصراع ۴-۳ بۇلگوسوندە اوخوندوقدا، رمل-۱۰ قلىبىنىن تحريف اولونموش وارىانتى آلىنير. ايكىنجى مصراع رمل-۱۰ قلىبىنە دىق اويغون گلدېگىنە گۈرە اوتوماتىك اولاراق ۴-۳ بۇلگوسوندە اوخونور و ھمىن مصراعنى ۴-۳ بۇلگوسوندە اوخوماق مومكون اولمور. ۳-جو مصراعدا رېتمىك قورولوش عروض قلىبىنە ياخين اولمادىغىندان يالنىز عادى ۴-۳ بۇلگوسوندە اوخونا بىلر. ۴-جو مصراعىن رېتمىك قورولوشو ايسە رمل-۱۰ قلىبىنە چوخ ياخين اولدوغوندان (يالنىز «ولسون» سۋزوندە بىرىنجى ھىجا قىسا عوضىنە اوزوندور) محض ۴-۳ بۇلگوسوندە دئىلىلر.

ادبیات نظریەسىنىدە سۆزلىرىن بۇلگولردە پارچالانمىسى ھىجا وزنى اوچون عمومىتەلە اينكار ائىدلىدىكىندىن ۷-ھىجالى شەرىن ۲-۵ ۵ بۇلگولرى نىن دە اولدوغو قئىد ائىدلىير. اصليندە ايسە، بۇلگولرى بوتۇو سۆزلردن عبارت گۇتورمكلە ۲-۵ ۵-۲ بۇلگولرىنى يالنىز نظرى جەھتدن قبول ائتمك اولار، بو، پراكتىكى اولاراق اۋزونو دوغرولتتور. بئەلە كى، مىصرع قىسا اولدوغوندان پراكتىكى اولاراق سۆزون بۇلگولردە پارچالانمىسى نورمال سىسلەنىر و ھىمىشە ۳-۴ (و خصوصى حال لاردا ۳-۴) بۇلگوسو ھىس اولونور. مىثال لار:

هئىچ بىر جە/۳ ماناتىم/۳ بوخ منىم/۳،
آخىرت/۳ گونونە/۳ قويماغا/۳...

...شەرلە/۳ ياسىمى/۳ ساخلايىن/۳،
شەرلە/۳ تاپشىرىن/۳ تور ياغا/۳...
من سۆزدن/۳ خزىنە/۳ توپلادىم/۳،
آخىرت/۳ گونونە/۳ قويماغا/۳...
ج. نووروز

دئىيلىشىن نورمال سىلىندىگى حال لاردا سۆزلر بۆلگۈلدە پارچالانا بىلر:

...نە دئىيىم/۳ او يىتكە/۳ باش لار/۳!۴۳
چالدىلار/۳ روخونو/۳ داش لار/۳.
م. موشتىق

۹-ھىجالى شىرىن ۴-۵ بۆلگۈلنمەسىنە مالىك وارىياتى ايسە كىفايت قدر دىلە ياتىملى اولماسىنا باخمىيلاق ھەلىك بو وارىانتىن پراكتىكى استفادەسىنە راست گلمەيشىك. شىرطى مثال كىمى، نظامى گىنجوى نىن «خوسروو و شىرىن» پوئىماسى نىن ر. رضا طرفىندىن ترجمە اندىلمىش ۱۱-ھىجالى (۴-۵ بۆلگۈل) پارچاسىندا ھر مىصرانىن اولىندىن «دندى» سۆزونو چىخماقلا مىصرانىن قالان حىسەسىنى گۆستىرمەك اولار:

...او دىاردا/۴ ھانسى صنعت وار/۵؟
...غىمى آلىب/۴ جانى ساتىرلار/۵.
...غىمى آلماق/۴ ھىچ ادب دئىيل/۵؟
...آشيق لردە/۴ بو عجب دئىيل/۵...

۱۰-ھىجالى شىر. اساساً ۵-۵ بۆلگۈسۈندە اولور. بەضاً ۴-۶، ۴-۶ بۆلگۈل وارىانتىنا باخىلىر. ۵-۵ بۆلگۈل شىردە سۆزلر بىشلىك لار آراسىندا پارچالانمىر، بىشلىك لار اۆزلىرى آيرىلىقدا ۵-ھىجالى شىرىن خصوصىت لرىنى داشىيىر. بو اۆلچۈل شىردىن او قدر دە چوخ استفادە اندىلمىر:

-آى گۆزل، گىندك/۵ گزمە يە باغا/۵،
قوى بىر آز باخىم/۵ او گول ياناغا/۵.
-ياناق لارىمى/۵ نىيلرسن، اوغلان/۵،
داغلاردا چىچك/۵ گۆرمە مىسن مى/۵؟

-آى قىز، سئومىشم/۵ گول جامالىنى/۵،
بىر اينىصاف انلە/۵، گۆستىر خالىنى/۵!
-اوغلان، گل بوراخ/۵ خام خىيالىنى/۵،
مگر ھىل، مىخك/۵ گۆرمە مىسن مى/۵؟...
م. ر. حىم

پروف. مەممەد علىئو (ايراج اوغلو) يانلىش اولاراق آشاغىداكى شىر نەمۇنەسىنى ۵-۵ بۆلگۈل ھىجا وزنى نەمۇنەسىنە عايد ائتمىش دىر (۱۹،

ص. ۱۷۶):

مەرمەر حوۋۋۋۋۋون دۆرد قىراغىندا،
بولبول لار اوخور شاخ بوداغىندا.
ھەر نە ايسىتەسن خودادان آلام،
دەللك دوكانىن يادىما ساللام.

اصلينده ايسه نووروز بايرامى مراسيملرينده اوخونان بو شعر نمونهسى آچيق-آشكار عروض وزنى نين هزج-۱۳ (داه داهدا-داداه داهدا-داداهدا) قليبيندهدير. يالئيز ۳-جو مصراعدا بو قليب جزئى پوزولور. لاکين همين مصراعدا «ايستهسن» سؤزونو اونون سينونيمى اولان «ديلهسن» سؤزو ايله عوض ائتسک، مصراع هزج-۱۳ قليبينه چوخ ياخين اولان هزج-۱۱ (داه داهدا-داداه داداهدا) قليبينه تام اويغون گلر. حتى بورادا دا علاوه اولراق «خودا» سؤزونو اونون سينونيمى اولان «تانرى» سؤزو ايله عوض ائتسک بو مصراع دا هزج-۱۳ قليبينه تام اويغون گلر.

سوال اولونا بيلر کى، فولکلوردا بو عروض نمونهسى نئجه يارانميشدير؟ اولكى آراشديرماميزدا (۱۳) دا قئيد ائتديگيميز کيمى، فولکلور نمونهلرينده ساده عروض قليبلرينه تصادفى اويغونلوق اولما بيلر. لاکين هزج-۱۱ و هزج-۱۳ قليبلى فولکلور نمونهلرى نين تصادفى اويغون گله بيلهجهيى درجهده ساده قليبلىر دئييل. بئله کى، بو قليبين بؤلگوسو (۱-۴-۵ يا ۵-۵) فولکلور نمونهلرى نين بؤلگوسونه اويغون دئييل. بو عروض نمونهسى نين فولکلوردا مؤوجود اولماسيني اونولا ايضاح ائتمک اولار کى، بو نمونه عروضو بيلن مؤلف طرفيندن ياراديلميش، سونرادان ديلدن ديله کئچهرک فولکلور نمونهسینه چئوريلميشدير.

پروف. ممد عليئو (ايراج اوغلو) م.موشفيقه مخصوص آشاغيداکى شعر نمونهلرى نين آيرى-آيرى مصراعلاريني دا يانليش اولراق ۶-۴، ۴-۵ و ۵-۵، بؤلگولو هئجا وزنى نمونهسینه عايد ائتميشدير (۱۹، ص. ۱۷۶-۱۷۷):

من بو گون گؤی گؤلو دورغون گؤردوم،
گؤی گؤلون شکلینه وورغون گؤردوم،
چيرپينان بير قوشو قوش چاغلاردی،
يئری چيسکين دولو ديك داغلاردير...

معدنده بو گون فیرتینالار وار،
چالخانمادا اطرافدا آخینلار،
آورالچی لارين جوشقوندور بو،
ديو سسلى ماشينلار کیمی گورلار.

حال بوکى، آچيق-آشکار گؤرونور کى، همين نمونهلردن بيرينجى سى عروضون رمل-۸ (داداداه داهدا-داداه داهداداه)، ايکينجى سى ايسه هزج-۱۳ قليبينه يازيلميشدير. حتى گؤرکملی عروض شناس اکرم جعفر هزج-۱۳ قليبينه نمونه کيمى م.موشفيقین عینی شعريندن بير مصراعنى («نئفت اولماسا ايشلرمی زاوودلار») گؤسترميشدير (۷، ص. ۳۵۳).

ممد عليئوين (ايراج اوغلو) ۵-۵ بؤلگولو ۱۰-هئجالی شعره آشاغيداکى شعر پارچاسيني مثال گتيرمهسى ده دوغرو دئييل (۱۹، ص. ۱۷۷):

ياز اول، دووگا اول يارپيزلا،
ياي اول، سرين سولار سال بوزلا
پاييز اول، پئندير چؤرک قارپيزلا
قيش اول ايستى اوتاق بير قيزلا.
ص.وورغون

بئله کى، بو بندين ۱-جى و ۴-جو مصراعلارى عروضون رمل-۶ (داداداه داهدا-داداه داهدا-داداه) قليبينه تام اويغون دور. ۲-جى مصراع همين قليبين تقليدىدير. بئله کى، همين مصراعداکى «سرین» سؤزونده اوزون و قيسا هئجانين يئرلىرى دييشيکدير. حتى کيفاييت قدر آهنگدار اولدوغوندان يئننى عروض قليبى (داداداه داداه-داداه داهداداه) کيمى ده قبول ائتمک اولار. ۳-جو مصراع ايسه ۱۱-هئجالی، ۴-۳-۴ بؤلگولو هئجا وزنى نمونهسىدير.

مؤلفين ۵-۵ بؤلگولو ۱۰-هئجالی شعره ى.امرهدن (يئنه اورادا، ص. ۱۷۶) و م.شهرياردان (يئنه اورادا، ص. ۱۷۸) گتيرديگى نمونهلر ايسه دوغرو دور:

ائى يونوس امره/۵، سن بو اؤيودو

كندى نفسينه/۵ وئرسن يىڭ ايدى
بىلىرم دئمه/۵، سن دە گل ايمدى،
وار بىر كاميله/۵ سور نىيە گلدىن
ى/امره

بىزى ياندىرىر/۵ آمان آيرىلىق/۵
بو دارىخديران/۵ دومان آيرىلىق/۵
گۈزە سوورولان/۵ سامان آيرىلىق/۵
يامان آيرىلىق/۵، يامان آيرىلىق/۵.
م،شهر يار

ماراقلى دىر كى، پروف. مەممەد عليئو (ايراج اوغلو) ۵-۵ بۇلگولو ۱۰-ھىجالى شىعرە يانلىش مىثال لار گىتىردىكى ھالدا ئالە ھەمىن كىتابى نىن ۲۷۳-جو صحىفەسىندە قافىيە مۇۋەسسۇندا يازىلمىش ھىسەدە مۇلفى گۇستىرىلمەدن وئىلمىش بىر شىعر نەمۇنەسى ۵-۵ بۇلگولو ۱۰-ھىجالى شىعرە گۈزەل مىثال اولار بىلەردى (بىز بو بىئىتىن مۇلفىنى مەيىن ئىدە بىلمەدەك):

كۆھنە قەسى/۵ آتدەم بىر يانا/۵،
الەمەلە ساراي/۵ دوزەلتدەم اونا/۵.

بەخۇ ۱۰-ھىجالى شىرىن ۴-۶ بۇلگولو وارىانتى نىن اولدوغو دا قەبۇل ئىدىلەر، لەكىن بو وارىانت دىلەياتىملى، آھنگدار اولمادىغىندەن اۋزۇنو او قەدر دە دوغرولتۇر.

پروف. مەممەد عليئو ۴-۶ بۇلگولو ۱۰-ھىجالى شىعرە نەمۇنە كىمى ر.رضانىن شىرىندەن آشاغىداكى پارچانى مىثال گىتىرمىش دىر. (بىئەنە اورادا، ص.۱۷۷):

كۆلەك قارى/۴ سەپەر، بختيار/۶،
آغ گىيىنىپ/۴ تەپەر، بختيار/۶.

۱۰-ھىجالى شىرىن ۴-۶ بۇلگولنەمەلى وارىانتىنا ايسە شىرلى مىثال كىمى م.موشىقىن سىرەست شىرىندەن آشاغىداكى اويغون پارچالارى گۇستىرمىك اولار:

بو گىجە نە قەدر/۶ خوش گىجە دىر/۴،
بىر قارا قىز كىمى/۶ تىللىجە دىر/۴.
...سۇگىلەم، دايانما/۶، ساحلە گل/۴،
...اولدوزلار اطرافا/۶ نور سەپەر/۴
بىر بۇلەك اوشاق دىر/۶ شەن لەپەر/۴.
اونلارەن الەندە/۶ تەپ كىمى آي/۴.
سۇگىلەم، باشىندا/۶ آغ كلاغاي/۴...
م.موشىقى

لەكىن گۇرۇندوگو كىمى بورادا بوتون ۴-لەك بۇلگولر **داھدا-داھدا** رىتمىك واحىدەنە دىقلىكلە اويغون دور و مەھس بونون ھسابىنا آھنگدارلىق ياخشى تەمىن اولونور. عەكس ھالدا بىلە بۇلگولنەمەدە او قەدر دە نورمال آھنگدارلىق آلىنماز. ھال بوكى، ھىجا وزىندە بۇلگونون ھەسسى سا رىتمىك واحىدە اويغونلوق شىرلى اولمامالى دىر.

۱۱-ھىجالى شىر. ۵-۶ و ۴-۳ بۇلگولرىندە اولور. ۶-۵ بۇلگولو ۱۱ ھىجالى شىر اۆلچوسو مۇلف ادبىياتىندا ھىجا وزى نىن ان گىنىش يايىلمىش شىر اۆلچوسودور. بو دا تصادفى دىيىل. بىلە كى، بو شىر اۆلچوسو ھەددەن آرتىق دىلەياتىملى، خەسسى، گۈزەل آواز مالەك دىر. عىنى زاماندا، بو شىر اۆلچوسوندە مەصرە نىن و بۇلگولرىن اوزونلوقو فەكرى ايفادە ائتمەيە، موختەلىف اوزونلوقلو سۇزلردەن استفادە ائتمە

يە ايمكان وئير. ۵-۶ بۇلگولو واريانتدا سۇزلىر بۇلگولردە پارچالاندىغى حالدا دئىيلىش خىيلى چتىنلشديگىندىن و آواز پوزولدوغوندىن بونا يول وئريلمىر.

۵-۶ بۇلگولو شىعدە ۵-لىك بۇلگو ۵-ھىجالى شىعريىن خصوصيتلىرىنى داشىيىر. ۶-لىق بۇلگونون ايسە اۇز داخىليىندە بۇلگونىمە خصوصيتى بىلەدىر: بو بۇلگو ۲-ھىجالى (و يا ايكي دنە بىرھىجالى) سۇزلە باشلاياندا و اوندان سونرا ۱-ھىجالى سۇز گلمەيندە ۲-۲-۲ (و يا ۲-۴) بۇلگوسو حسّ اولونور. بو بۇلگو ۴-ھىجالى سۇزلە باشلاياندا دا ۲-۲-۲ (و يا ۲-۴) بۇلگوسو حسّ اولونور. قالان بوتون حاللاردا (۳-ھىجالى سۇزلە باشلاياندا؛ ۱-ھىجالى سۇزلە باشلاياندا و اوندان سونرا ۱-ھىجالى سۇز گلمەيندە؛ ۶-ھىجالى بوتۇو سۇزدىن عبارت اولدوقدا و س.) ۳-۳ بۇلگونىمەسى حسّ اولونور. بو حاللاردا سۇزلىر ۳-لوكلر آراسىندا پارچالانا بىلر. مثال:

... (بو دىل/۲ شىرىن/۲ ليكدە/۲) شربت كىمى دىر/۵،

(صافلىغى/۳ قورونان/۳) سرحد كىمى دىر/۵،

(آنامىز/۳ وطن دە/۳) قوربت كىمى دىر/۵،

(اۇز آنا/۳ دىلىنى/۳) بىلمەين لرە/۵.

(بىنىنە/۳ گىرمەدى/۳) آنا اۇيودو/۵،

(اصىلسىز/۳ ياشايىپ/۳) او، كوت بۇيودو/۵.

(گۇزوم/۲ حارام/۲ اولسون/۲) آنانىن سودو/۵،

(اۇز آنا/۳ دىلىنى/۳) بىلمەين لرە/۵.

(بو گون/۲ آزاد/۲ دىللى/۲) آذربايجانام/۵،

(او تاىلى/۳، بو تاىلى/۳) واحيد بىر جانام/۵.

(باخىر/۲ اۇگنى/۲ كىمى/۲) آغىرچك آنام/۵،

(اۇز آنا/۳ دىلىنى/۳) بىلمەين لرە/۵.

ت.بايرام

۳-۴-۴ بۇلگولو واريانتدان ۵-۶ بۇلگولو واريانتا نسبتاً از استفادە اولونور. چونكى، بورادا بۇلگولر داھا چوخ و قيسا اولدوغوندىن داھا چوخ محدوديت يارانيىر. لاكىن ۳-۴-۴ بۇلگوسو ۵-۶ بۇلگوسونە نسبتاً داھا رىتمىك دىر. چونكى بورادا آردىجىل ايكي دۇردلوك، سوندا ايسە اوندان بىر ھىجا قيسا بۇلگونون (اوجلگون) گلمەسى رىتمىك تاثير باغىشلايىر. تصادفى دئىيل كى، رىتم اوستوندە دئىيلن كلاسىك مئىخانالار محض بو اۇلچودە دئىيلىر.

۳-۴-۴ بۇلگولو شىعريىدە دئىيلىشىن نورمال آلىندىغى خصوصى حاللاردا سۇزلىر بۇلگولردە پارچالانا بىلر. اسكى نمونەلردە كى بوتۇو سۇزلىر ۷-۴ بۇلگولو مصراعلاردا دا اصلىندە ۴-۴-۳ بۇلگوسو حسّ اولونور (باخ، ص. ۱۱۱).

مثال لار:

بىرجه بىزىم/۴ حاقىمىز وار/۴ دونيادا/۳

فاش ائلەيك/۴ بو آيرىلىق/۴ دردىنى/۳.

يورد بۇلونوب/۴، تورپاق گئدىپ/۴، ائل گئدىپ/۳،

ايتىرمىشىك/۴ وطنىن سر/۴/حدىنى/۳.

م.ياقوب

سۇيودو زاتىنىز/۶، بىللم، موللار/۵،

اوجا بوى وئرسىز/۶، بارىنىز اولماز/۵،

دىلدىن دوست اولارسىز/۶، كۇنولدىن آيرى/۵،

دوغرو-دوروست/۴ اعتبارى/۴/نيز اولماز/۳...

آشيق/السگر

آشاغيداكى مثالدا سۆزلىرىن بۆلگۈلدە پارچالانمىسى داھا چوخ باش وئرمىش دىر:

نچە پادشاھ/لار گلدی سا/۴/ئىبى-جنگ/۳،

جشمىد و جم/۴، نوشيروا/۴/نى هوشنگ/۳.

داغيانوس، هولاکو/۶، چينگىز، تئيمورلنگ/۵،

اونلاردان بير جەسى/۶ بو زامان ھانى/۵؟

آشيق والئە

ادىيات نظريەسىندە سۆزلىرىن بۆلگۈلدە پارچالانمىسى ھىجا وزنى اوچون عمومىتەلە اينكار اندىلدىگىندىن بىلە پارچالانمالار بىن باش وئردىگى نمونەلر يانلىش اولراق ۱۱-ھىجالى شەرىن باشقا بۆلگۈلنمە واريانتلارينا (۴-۳-۴، ۴-۳-۴، ۴-۵-۶، ۷-۴ و س.) عايد اندىلير.

يوخارى داکى مثال لاردان گۇرۇندوگو كىمى ۱۱-ھىجالى شەردە مصراع لارين بۆلگۈلرۈن بىرى-بىرىدىن فرقلنمەسى حال لارين راست گلىنير. بو حال اساساً شىفاھى ادبيات، بعضاً دە يازىلى ادبيات نمونەلريندە باش وئير. داھا بير مثال:

السكر، هر علم دن حالى يام، (۴-۴-۳)

دئديم «سن طبیبسن، من يارالى يام» (۶-۵)

آشيق/السكر

۱۲-ھىجالى شەر. اساساً ۴-۴-۴، بعضاً ۶-۶ و ۷-۵ بۆلگۈسۈندە اولور. عادتاً سۆزلر بۆلگۈلدە پارچالانمىر. لاکىن ۴-۴-۴ بۆلگۈلو شەردە دئىيلىشىن نورمال سىسلندىگى حال لاردا سۆزلر بۆلگۈلدە پارچالانا بىلر. مثال:

...آذربايجان/۴ يارى ياددا/۴، يارى بيزدە/۴،

ايشيدن يوخ/۴ بو ھارايى/۴، ھاىى - دھشت/۴...

بو گونوموز/۴ آغیر دیر سا/۴، دھشت دیر سە/۴،

صباحيميز/۴ کاش اولمايا/۴ داھا دھشت/۴...

ج. نووروز

۶-۶ بۆلگۈلو واريانت او قدر دە ديلە ياتيملی اولمايدىغىندان چوخ آز استفادە اندىلير. مثال لار:

چوخ گۆزل بىليرم/۶، قلىبمە بير جە آن/۶

بو اودو سۆنمەين/۶ محبت نەدن دیر/۱۶!

حياتيم، وارليغيم/۶، هر زامان، هر زامان/۶-

وطن دیر، وطن دیر/۶، وطن دیر، وطن دیر/۱۶!

س. روستم

ھوجوم ائت كيتابا/۶، ھوجوم ائت دفترە/۶،

چالغىچى، گنجىكم/۶، نغمەنى سن دە چال/۱۶!

چال، ھاوان يايلىسين/۶ يئرلرە، گۆلرە/۶،

چونكى، بو عصر يمیز/۶ ايستەيیر قالماقال/۱۶!

م. موشتفيق

گۇرۇندوگو كىمى ۶-۶ بۆلگۈلو، ۱۲-ھىجالى شەردە بير قايدا اولراق سۆزلر نە اينكى ۶-لىق لار، حتى ۶-لىق تركيبيندە كى ۳-لوكلر آراسيندا دا پارچالانمىر. سۆزلىرىن ۶-لىق لار آراسيندا پارچالانماماسى طبعىي دیر. بىلە كى، بو زامان شەر دئىيلىشى چتینلەشر و آھنگ پوزولار. لاکىن بورادا ۶-لىق بۆلگۈلرۈن ۱۱-ھىجالى (۶-۵ بۆلگۈلو) شەردە كى خصوصيتلرينى (باخ، ص. ۳۱-۳۲) داشىماسى مومکون دور. نەدنسە ۶-لىق بۆلگۈنون ھمىن خصوصيتلرى داشيدىغى ۱۲-ھىجالى شەرلرە نادیر حال لاردا راست گلىرىك. مثال:

مىللىتى/اوزوبدور/۶ چكىشمک، دیدیشمک/۶،

بو دا/قانىمیزدا/۶ لاپ کۆھنە/آزارمیش/۶،

نە قدر / آسانمیش / ۶ / عقیدە / دېشمك / ۶،
بىر قورتوم / سو ايچمك / ۶ / قدر او / آسانمیش / ۶
ج. نوروز

سۆزلىرىن ۶-لىق داخىلىنىدە كىچىك بۆلگۈلدە (اوجلوك لردە) پارچالاندىغى حالدا شرطى مثال:

آلدانما / مىشام / من / ۶ / هر يالان / چى / سۆزە / ۶،
اۋزوم / قىمت / وئردىم / ۶ / آيرى يە / و / دوزە / ۶.

۱۲-ھىجالى شىرىن ۷-۵ بۆلگۈسۈ دە كىفايت قدر دىلە ياتىملى دىر:

...بو گون ترە بىر گولون / ۷ / آچدىغى گون دور / ۵،
دونىادان يالنىزلىغىن / ۷ / قاچدىغى گون دور / ۵،
دوست اتويندە چكىلمىش / ۷ / يىنى نفس ل / ۵،
عكس ائتمىش ديوارلار / ۷ / ايشىقلى سس ل / ۵...
م. موشفىق

م. موشفىق ۱۲-ھىجالى، ۷-۵ بۆلگۈلنمەلى واريانتدان م. ف. آخوندزادەنىن م. س. پوشكىنىن اۋلومونە يازدىغى «شرق پوئماسى» نىن
فارسجادان دىلىمىزە ترجومەسىندە دە استفادە ائتمىش دىر:

گىجە ائتدیم اويغومو / ۷ / گۆزومدن كنار / ۵،
سوردوم: «ئى سىرر چىشمەسى / ۷ - اورە يىم، نە وار / ۵؟
نەدن اۋتمز باغچانين / ۷ / شىدا بولبولو / ۵،
نەدن قىلماز نطقىن / ۷ / طوطى سى گۇفتار / ۵؟...»

۷-۵ بۆلگۈلو واريانتدا سۆزلر بۆلگۈلر آراسىندا پارچالانمىر. چونكى، بو زامان دئىيلىش خىيلى چتىنلەشر. بۆلگۈلر اۋزلىرى ايسە ۷ و ۵-
ھىجالى شىرىن خصوصىتلىرىنى داشىيىر. كىفايت قدر نورمال آھنگدە سىلىنمەسىنە باخمىياراق نەدنىسە بوگونكو پوتزىامىزدا ۷-۵ بۆلگۈلو شىرلرە
راست گلىمىرىك.

۱۳-ھىجالى شىرىن. بىر قايدا اولاراق ۴-۴-۵ بۆلگۈسۈندە اولور. سۆزلر عادئاً بۆلگۈلدە پارچالانمىر. لاکىن ايلک ايكى ۴-لوك ۸-
ھىجالى شىرىن خصوصىتىنىن داشىيا بىلدىگىندىن (۸-۵ بۆلگۈلنمەسى) سۆزلر ھىمىن ۴-لوكلر آراسىندا پارچالانا بىلر. او قدر دە آز استفادە
اولونمور:

بىر طالعين / ۴ / اويونوندا / ۴ / جوتلنمىش زرىك / ۵،
يوز ايل قوشا / ۴ / آتلىساق / ۴ / قوشا دوشمەرىك / ۵،
بىر ذرەن / ۴ / ايشىغىنا / ۴ / مىليونلار شرىك / ۵،
دونىا سنىن / ۴، دونىا منىم / ۴، دونىا ھىچ كىمىن / ۵.
م. آراز

۶-۷ واريانتى دا كىفايت قدر آھنگدار دىر. لاکىن استفادەسىنە ھەلەلىك راست گلمەمىشىك. بو حالدا بۆلگۈلر اويغون اولاراق ۶ و ۷-
ھىجالى شىرىن خصوصىتلىرىنى داشىيىر. شرطى مثال:

ھاياتدا اينسانا / ۶ / ياخشى عمللر قالير / ۷،
اينسانىن وارلىغى / ۶ / ياخشى آدلا اوجالير / ۷.

۱۴-ھىجالى شىرىن. ۷-۷ بۆلگۈسۈندە اولور. سۆزلر ۷-لىكلىر آراسىندا پارچالانمىر. ۷-لىكلىر آيرىلىقدا ۷-ھىجالى شىرىن
خصوصىتلىرىنى داشىيىر. يعنى ۱۴-ھىجالى شىرىن بۆلگۈلرىنى ۴-۳-۴ و ۳. كىمى دە قبول ائتمك اولار. سۆزلر ۷-لىكلىر داخىلىنىدەكى
كىچىك بۆلگۈلدە (۴-۳ بەضاً دە ۴-۳) پارچالانا بىلر. مثال:

من سنى عۆم/۴/روم بويو/۳/ تېسۆملو/۴/ گۆرموشم/۳،
 گولومسر گۆز/۴/لریندن/۳/ سئوینج، فرح/۴/ درمیشم/۳.
 سنین سعا/۴/دیتنه/۳/ حیاتییمی/۴/ وئرمیشم/۳،
 بس نەدیر بو/۴/ هیچقیریق/۳/.. گۆز یاشین آل/۴/ماز-آلماز/۳.
 جاناوارلار/۴/ اۋنوندە/۳، گولوم، آغلا/۴/ماق اولماز/۳!
 خ.ر.اولتورک

۱۵-هئجالی شعر. اساساً ۸-۷، بعضاً دە ۸-۷ بۆلگوسوندە اولور. سۆزلر ۸ و ۷-لیکلر آراسیندا پارچالانمیر. ۸ و ۷-لیکلر اۆزلری ایسه آیریلیقدا ۸ و ۷-هئجالی شعرین خصوصیتلرینی داشیییرلار. یعنی، ۱۵-هئجالی شعرین بۆلگولرینی ۴-۴-۳-۴ و ۳-۴-۴-۴ (بعضاً دە ۴-۴-۳-۴) کیمی دە قبول ائتمک اولار (۴-۴-۳-۴ واریانتی ایسه پراکتیکی اولراق اۆزونو دوغرولتیمور). بورادا سۆزلر ۸ و ۷-لیکلر داخیلیندە کی کچیچک بۆلگولردە (اویغون اولراق ۴-۴، ۴-۳ و یا ۴-۳) پارچالانا بیلر.

۴-۴-۳ بۆلگولو شعره مثال:

آلتی گوندە/۴/ خلق ائیلەدی/۴/ عالمی سوب/۴/حانی مرد/۳؛
 آیا، گونە/۴/ قرار قویوب/۴، دولانیر دون/۴/یانی مرد/۳.
 محمد شأ/۴/نینه ائندی/۴/ دوخسان مین کل/۴/مه تامام/۳،
 عثمان یازدی/۴، جمع ائیلەدی/۴/ اوتوز جوز قر/۴/آنی مرد/۳.
 آشیق/السكر

۴-۴-۳ بۆلگولو شعره مثال:

السكر مج/۴/نون اولوب/۳، دوشوب لئیلی/۴/ سئوداسینا/۴؛
 سایيلم، بیر/۴/ سایه سال/۳، اوز دۇندرمە/۴/ بارى، گۆزل/۴!
 آشیق/السكر

۱۵-هئجالی شعر هئجا وزنینه او قدر دە اویغون اولمایان ۳-۴-۴ بۆلگوسو ایله یازیلدیقدا مصراعلار عینی بۆلگولنمیه مالیک رمل- ۶ قلیبیندە یازیلیمیش عروض وزنلی شعرلرە بنزەبیر (اونون تقلیدی کیمی گۆرونور). بئله شعرلرە اساساً آشیق یارادیجیلیغیندا «دیوانی» و «موخمس» شکیل لریندە راست گلینیر:

آی قوناق/۳، بیر بری باخ/۴، گۆر نجه دیل/۴/بر اویناییر/۴.
 گول ظریف/۳/ دسته دریب/۴/ دستینده گول/۴/لر اویناییر/۴.
 ناز ایله/۳/ آغ اوزونه/۴/ دوزوب دور تئل/۴/لر اویناییر/۴،
 سسینه/۳/ هوسینه/۴، جار چکیب ائل/۴/لر اویناییر/۴.
 خیاط میرزه

بیر چوخ حاللاردا آشیق شعرلریندە (اساساً «موخمس» شکیلندە) ۱۵ و ۱۶-هئجالی مصراعلار قاریشیق اولور. یعنی عینی شعرده (بندده) هم ۱۵ (عاداً ۷-۸ بۆلگوسوندە)، هم دە ۱۶-هئجالی مصراعلار اولور:

غمگین ایدیم/۴، خلت وئردی/۴، ملول کۆنلوم/۴/ آجدی گۆزل/۴؛
 عاریفسن، اه/۴/لی-روحسان/۳، جان جانا پئش/۴/کنشدی، گۆزل/۴!
 آی قاباق/۳/ شۆله وئریر/۴، قاشین گۆیچک/۴/ قاشدی، گۆزل/۴!
 نه قدر گۆ/۴/زل گۆرموشم/۴، هامیسیندان/۴/ باشدی گۆزل/۴؛
 جاوانشیر گۆ/۴/زل لری نین/۴/ جمعی سی قور/۴/بان گۆزهله/۴!
 آشیق/السكر

۱۶-ھىجالى شعر. ۸-۸ بۇلگوسوندە اولور. سۆزلر ۸-لىكلر آراسىندا پارچالانمىر. ۸-لىكلر اۆزلرى ايسه آيرىلىقدا ۸-ھىجالى شعرين خصوصيتلرىنى داشىيىرلار. يعنى، ۱۶-ھىجالى شعرين بۇلگولرىنى ۴-۴-۴-۴ كىمى دە قبول ائتمك اولار. سۆزلر ۸-لىكلر داخىلىندەكى كىچىك بۇلگولردە (۴-۴) پارچالانا بىلر:

...كافىرى دە/۴ سئون اولسا/۸، آچار، گۆزل/۴/لەشر ھلە/۸،
عشق، محبت/۴ ياشايىر سا/۸، توكنمەيىپ/۴ بشر ھلە/۸.

...بو دونيامى/۴ دىيشنەرم/۸ سنى اونوت/۴/ماقدان اۆترو/۸،
اۆلومە ائل/۴/چى دوشنەرم/۸ سنى اونوت/۴/ماقدان اۆترو/۸.

ج.نوروز

پروف. مەمد عليئو (ايراج اوغلو) ۱۶-ھىجالى شعرين ۷-۹ بۇلگولنمەسىنە مالىك اولدوغونو دا قبول اندەرك بونا مثال كىمى م.شەريارين «سەندە مکتوب» شعرىنى گۆسترمىش دىر (۱۹، ص. ۲۰۳-۲۰۴). حال بوكى، ھەمىن شعر ھىجا وزىنىدە يوخ، عروض وزىنى نىن رمل-۵ قلىبيندە يازىلمىش دىر:

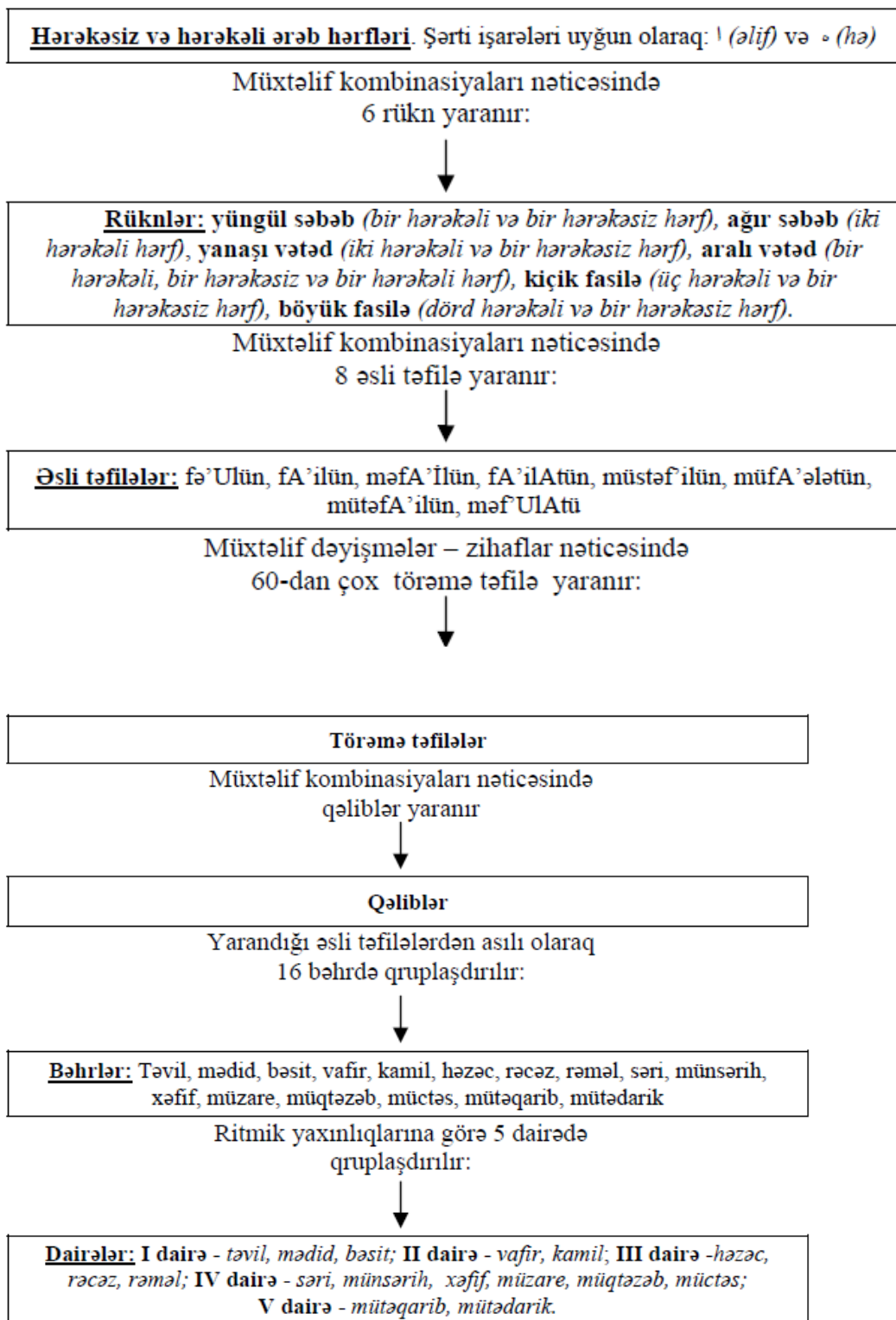
شاەداغىم، چال پاپاغىم، ائل داياغىم، شانلى سەندىم،
باشى توفانلى سەندىم، اورەيى قانلى سەندىم...
م.شەريار

ايندىيەدەك ھىجا وزىنى نىن رىتمىك خصوصىتى يالنىز بۇلگولنمە و ھىجا سايى باخىمىندان آراشدىرىلمىش دىر. باشقا سۆزلە، ھىجا وزىنى نىن رىتمىك خصوصىتى نىن يالنىز بۇلگولنمە و ھىجا سايى ايلە باغلى اولدوغو ظن ائدىلمىش دىر. حال بوكى، بو وزىنى رىتمىك خصوصىتى نىن محض اوزون و قىسا ھىجالار (مئترىك) باخىمىندان دا آراشدىرىلماسىنا احتىياج واردىر. يعنى ھىجا وزىنى اوزون و قىسا ھىجالار باخىمىندان دا مەيىن قانوناويغونلوق لارا (قايدالار) مالىك دىر. عروض وزىنىدە اوزون و قىسا ھىجالار نىن دىيشمىز آردىجىللىغى طلب اولوندوغو حالدا، ھىجا وزىنىدە اوزون و قىسا ھىجالارلا باغلى باشقا طلبلر وار.

ھىجا وزىنى نىن اوزون و قىسا ھىجالار باخىمىندان رىتمىك خصوصىتى (مئترو-رىتمىك خصوصىتى) اوندان عبارت دىر كى، بو وزن مصراع نىن بۇلگولرى داخىلىندە اوزون و قىسا ھىجالار نىن برابرلىگىنى - بالانسىنى طلب ائدىر. بئلە كى، مصراع لار نى بۇلگولرى داخىلىندە اوزون ھىجالار نظره چارپاق درجەدە آزلىق تشكىل ائتدىكدە، قىسا ھىجالاردا صائتلر مجبورى اوزادىلير و بونولا دا بۇلگو داخىلىندە اوزون و قىسا ھىجالار نىن ساي فرقى مينيما ائندىرلىر. يعنى تقريبي دە اولسا برابرلىك تامين ائدىلير. بو حال ۷-ھىجالى شعرده اۆزونو داھا چوخ گۆستىر. مثال (اوزانان صائتلر قىرمىزى رنگلە وئرىلمىش دىر):

با-غا-گىر-دى/۴ مو-ز-و-مە/۳،
تى-كان-بات-دى/۴ دى-زى-مە/۳.
آ-يىل-دىم چى/۴ خارت-ما-غا/۳،
يار-سا-تاش-دى/۴ گۆ-ز-و-مە/۳
خالق باياتىسى

گۆرۈندۈگو كىمى باياتى نىن ۱-جى مصراعى نىن ۴-لوک بۇلگوسوندە اوچ قىسا و جمعى بىر اوزون ھىجا اولدوغوندىن بۇلگونون ايکىنجى ھىجاسى نىن «(غا)» صائتى مجبورى اوزادىلير. ھەمىن مصراع نىن ۳-لوک بۇلگوسوندە ايسه هر اوچ ھىجا قىسا اولدوغوندىن بۇلگونون ايکىنجى ھىجاسى نىن «(زو)» صائتى مجبورى اوزادىلير. عىنى حادثە ۲-جى و ۴-جو مصراع لار نى ۳-لوک بۇلگولرىندە دە باش وئىر. ۲-جى، ۳-جو و ۴-او مصراع نىن ۴-لوک بۇلگولرىندە اوزون و قىسا ھىجالار نى ساي لارى بىرى-بىرىنە برابر (۲:۲) اولدوغوندىن ھىچ بىر ھىجادا صائتىن مجبورى اوزانماسى باش وئىر. ۳-جو مصراع نىن ۳-لوک بۇلگوسوندە ايسه بىرىنجى ھىجا اوزون، قالان ايکى ھىجا قىسادىر و اوچونجو ھىجانىن صائتى اوزانىر. ۳-لوک بۇلگولردە بىر ھىجانىن اوزون اولماسى عادتاً تقريبي بالانسى تامين ائدىر. لاکىن بورادا ايکى قىسا ھىجا دال بادال گلدىگىندىن بو ھىجالاردان بىرىندە صائتىن مجبورى اوزانماسى باش وئىر.

Sxem-2

عادئاً عروضون عرب ديليندن اؤز-اؤزونه دوغدوغونو، يعنى عربلرين خالق ياراديجيلىغىنين محصولو اولدوغونو دئيرلر. اصلينده ايسه عروض ائله بير دقيق ريثميك سيستمه ماليكدير كى، هئچ بير خالقين (او جملهدن عربلرين) ديلينده اؤز-اؤزونه فورمالاشا بيلمزدى. يعنى بو

وزن خالق ياراديجيلىغى نىن محصولو اولايلىمىز (باخ، ۱۳). بو گون عروضان استفاده اتدن خالق لار (عربلر، فارس لار و س.) دا عروض يارانانا قدر خالق ياراديجيلىغى محصولو كيمي محض سيللابيك وزندن استفاده ائتميشلر. مثلاً، عربلر اؤزلى ده عروض يارانانا قدر سيللابيك كاراكتىرلى «رجز» شعر فورماسىندان (باخ، ۵۴ و ۱۳) استفاده ائديبلر و بو فورما اوزهرينده شعورلو فعاليت نتيجه سىنده عروضو ياراديبلار. بئله اولان حالدا هئجا وزينه نئجه يالنيىز تورك ديلينه مخصوص و عروضدان منشأجه تامامى ايله فرقهلنن بير وزن كيمي باخماق اولار؟

عروض وزنى حاقيندا يانليش تصوّر يارادان (حتى اكثر فيلولوق لاردا) اساس عامل لردن بيرى عروضون گويا هئجا وزيندن فرقلى اولاراق مصراع لاردا هئجا سايى نين برابرليگينه اساسلانماديغى فيكرى نين ايرهلى سورولمه سى دير. يوخاريدا استناد ائتديگيميز كيتابيميزدا توخوندوغوموز بو پروبلئمه يئنه و داها اطرافلى توخونماغى لازيم بيليريك. چونكى، كيمي نسه نه واختسا بئله يانليش فيكرى ايرهلى سورمه سى و عروضو ياخشى بيلمه ين شخص لرين كور-كورانه بو فيكرى دؤنه-دؤنه تكررلاماسى دئمك اولار كى، شعرشاسليگيميز يانليش بير ايستيقامتده اينكيشاف مئيلينه سبب اولموش دور. بو فيكره اينانان شخصلر عروضلا هئجا وزيني منشأجه تامامى ايله بيرى-بيريندن آييرلار و ائله گومان ائديرلر كى، عروض منشأ اعتبارى ايله عرب ديلى نين، هئجا وزنى ايسه تورك ديلى نين طبيعتيندن دوغوموش دور. باشقا سؤزله، هئجا وزنى تورك ديليندن نئجه دوغوموش دورسا، عروض وزنى ده عرب ديليندن ائله دوغوموش دور. (حال بوكى، يوخاريدا دا قئيد ائتديگيميز كيمي عربلر اؤزلى ده عروض يارانانا قدر سيللابيك وزندن استفاده ائديبلر و بو وزن اوزهرينده عروضو ياراديبلار). و حساب ائديرلر كى، هئجا وزنى نين مصراع لاردا هئجا سايى نين برابرليگى پرينسيپى تورك ديليندن دوغان و هئجا وزينه مخصوص مستثنى خصوصيتى دير كى، عروض وزينده يوخدور. اصلينده ايسه، عروض وزينده ده مصراع لاردا صرف سسله نيش باخيمىندان هئجا ساي لارى برابر اولور (بعضى حال لار استنادير، باخ ۱۳، س. ۱۹-۲۰)، بونو اينكار ائتمك اولماز. و بو وزن هئجا وزيندن اساساً علاوه بير شرطله - اوزون و قيسا هئجالارين ديشمز آرديجيلىغى ايله فرقهلنير. بورادا ثابت، دقيق، آهنگدار ريتم ياراندغيندان يئنى، هئجا وزينده كيندن فرقلى بؤلگولنمه فورمالارى ميدانا چيخير و سؤزلرين بؤلگولرده پارچالانماسى هميشه نورمال سسله نير. يعنى عروضلا اصلينده هئجا وزنى نين خصوصى حالى كيمي ده باخماق اولار. بو باخيمدان عروض اصلينده يالنيىز مئترىك يوخ، سيللابيك مئترىك وزن دير.

بس عروضدا مصراع لاردا هئجا ساي لارى نين برابر اولماماسى فيكرى هارادان قايناق لانيىر؟ بو يانليش فيكىر اونونلا علاقه دار ميدانا چيخميش دير كى، عرب مؤلفلىرى شعره هئجالار و اوللارين سسله نيشى باخيمىندان يوخ، عرب قرافيكاسينداكى حرفلرين سايى و خصوصيتى باخيمىندان ياناشميشلار. پروبلئمين كؤكو بوردادير. عرب ديلينده ده عروض شعرى نين سسلنمه سيندن آچيق-آشكار هئجا ساي لارى نين برابرليگىنى موشاهيده ائده بيله ريك.

بوتون بو يانليش باخيشلار عروض وزنى تورك پوئزىاسى نين اينكيشاف تاريخى نين ده دوزگون قيمتلنديريلمه سينه سبب اولموش دور. گويا عروض وزنى نين تورك ديلينه تطبيق اولونماسى عرب و فارس ديل لرى ايله مقابسه ده حددن آرتيق چتتين و پروبلئملى اولموش، شاعيرلىرى بو هميشه ناراحات ائتميش دير. اساس و دئمك اولار كى، يئگانه پروبلئم كيمي ايسه تورك سؤزلرينده صائتلرين صونعى اوزاديلماسى گؤستريلىر. اصلينده ايسه شعرده عروضون طلبى ايله صائتلرين صونعى اوزاديلماسى («ايماله») كلاسيك پوئزىاميزدا نه اينكى بؤيوك پروبلئم حساب ائديلمه ميش، حتى بير عنعنه يه چئوريلميش دير. بئله اوزانمالار عرب و فارس شعرينده ده راست گلينىر. بونو بؤيوك بير پروبلئم، فاجعه يه چئويرمك لازيم دئييل. بو حال حتى هئجا وزينده ده (باخ، ص. ۳۹-۴۰)، موسيقيميزده ده باش وئير. اؤزو ده تورك شعرينده بو اوزانمالار اساساً اوزون هئجالارى داها چوخ اولان عروض قليب لريندن استفاده ده باش وئير. حال بوكى، عروضدا اوزون و قيسا هئجالارين بالانس تشكيل ائنديگى و حتى قيسا هئجالارين داها چوخ اولدوغو قليب لره ده وار. يعنى عروض اوزون هئجالارين چوخلغو دئمك دئييل. عروض وزنى تورك شعرينده ايماله لره يول وئرمه مك ده مومكون دور (داها اطرافلى معلومات اوچون باخ، ۱۳، ص. ۱۷-۳).

اگر دوغرودان دا عروض وزنى نين تورك ديلينه تطبيق اولونماسى حددن آرتيق چتتين و پروبلئملى اولوبسا، بس سون مين ايلليك يازيلى تورك پوئزىاسى نين بؤيوك اكثريتى عروض وزينده نئجه ياراديلميش، داھى شاعيرلر نئجه يئتميشميش دير؟ ادبيات شناس لاريميز بير آز دا ايرهلى گئدرك سون مين ايلليك عروض وزنى تورك پوئزىاسى نى تميز تورك پوئزىاسى يوخ، «عرب-فارس تأثيرلى پوئزىا» آدلانديراراق بو بؤيوك ميللى ثروتميزى قيمتدن ساليارلار. حال بوكى عروض يالنيىز بير پوئتيك واسطه دير، نه عرب، نه ده فارس ديلى دئمك دئييل و اونون ريتمىك عنصرلارى تورك فولكلوروندا دا وار (باخ، يئنه اورا).

ان نہایت، XX-جی عصرین اولیندن تمیز تورکجهده، ایمالهره دئمک اولار کی، یول وئرمه‌دن عروض شعرى یازماق عنعنه‌سی‌نین باشلانماسی و چوخ اوغورلا داوام ائتدیریلمه‌سی عروضون تورک دیلینه اویماماسی حاقیندا ایره‌لی سورولن فیکیرلرین یانلیش اولدوغونو پراکتیکی اولاراق ثبوت ائتدی. تمیز تورکجه‌ده عروض یاراتما عنعنه‌سی م.ع.صابیر، ع.صحت، ت.فیکرت، ع.واحد، س.روستم، ص.وورغون، م.سیدزاده، م.موشفیق، م.شهریار، ج.خندان، ه.قنى، ب.آرزواوغلو، ب.واهاب‌زاده، قایل، ه.مایل، ب.پونهان، ش.فازیل و ب. یارادیجیلیغیندا یارانمیش و داوام ائتدیریلمیش‌دیر. بو گون ده بو حرکاتین آ.بوزوونالی، ای.فهمی، ع.قوربانلی و آدینی بیلمه‌دیگیمیز اونلارلا گنج، استعدادلی نماینده‌لری وار. فیکریمیزجه، عروض وزنلی یارادیجیلیقدا بو مثبت عنعنه‌نین یارانماسی‌نین اساس سببی XX-جی عصرده محض تمیز ادبی دیلیمیزین فورمالاشماسی و بو دیلده کوتله‌وی تدریسین آپاریلماسی اولموش‌دور. آرتیق تمیز ادبی دیلیمیزین تأثیری آلتیندا فورمالاشمیش شاعیرلریمیز ایسته‌سه‌لر ده عروض وزنینه یازدیقلاری شعرلری یاد لئکسیک و فونئیک عنصرلارلا یازا بیلمزله و یا بو اونلار اوچون داها چتین اولار.

آذربایجان عروضون سادهلشدیریلمیش قلیبلری‌نین سیاهی‌سی

بو سیاهی‌دا اولکی کیتاییمیزداکی (۱۳) سیاهی ایله مقابسه‌ده بعضی قلیبلرین بؤلگولنمه واریانت‌لاریندا علاوه‌لر وار. همچنین استفاده‌سی یئنی آشکار ائدیلمیش سَرِیع-۳ و هزج-۱۹ قلیبلری سیاهی‌دا علاوه ائدیلمیش‌دیر. بئله‌لیکله قلیبلرین سایى آرتیق ۷۸-ه چاتمیش‌دیر. دیگر فرقلی جهت اوندان عبارت‌دیر کی، بو سیاهی‌دا قلیبلرین خ.ا.احمد تفعیله‌لری ایله ایفاده‌سی وئریلمه‌میش‌دیر.

هزج بحر

۱. داداه-داهاده داداه-داهاده داداه-داهاده

آپاردی کؤنلومو بیر خوش قمر اوز جانفزا دیلبر
ای.حسن/اوغلو

۲. داداه-داهاده داداه-داهاده داداه‌داداهاده

جنابیندان سوا یوخدور گومانی
خ.ب. ناتوان

۳. داداه-داهاده داداه-داهاده

بیخیلمیش گؤردویون دؤوران
ص.وورغون

۴. داداه-داهاده داداه‌داداهاده داداه‌داداهاده

دوا دردیمه قیلما کی، دردین خوش داوادیر
ق.ع. برهان‌الدین

۵. داداه-داهاده داداهاده

کؤنول هیج‌رینده قان‌دیر
ج. رمزی

۶. داداه-داهاده داداه-داهاده داداه‌داداه‌داداه

پاییز چاغیندا هر سحر سویوق-سویوق کولک اثر
ع.ا. صحت

۷. دادە-دادە دادە-دادە

باھارین اۋزگە حوسنو وار
ع. جمیل

۸. داە-داھدا دادە-داھدا دادە-داھدا داداھداە

داھا آھنگدار بۇلگولنمە ایلە:

داە داھدا-داداە داھدا-داداە داھدا-داداھداە

آیدانمی، گونشدنمی یاراندىن، دى، نەدنسن؟
ص. وورغون

۹. داە-داھدا داداە-داھداە داە-داھدا داداە-داھداە

داھا آھنگدار بۇلگولنمە ایلە:

داە داھدا-داداە داھداە داە داھدا-داداە داھداە

ھىچ شمع ایلە رام اولماز پروانەلریز بیزلر
قۇوسى تېرىزى

۱۰. داە-داھدا داداە-داھداە

داھا آھنگدار بۇلگولنمە ایلە:

داە داھدا-داداە داھداە

آلقیش سنە، ائى زحمت
ع. شایق

۱۱. داە-داھدا داداە-داداە دا-داھداە

داھا آھنگدار بۇلگولنمە ایلە:

داە داھدا-داداە داداە-داداھداە

مجنون دئیە طعن ائدیر خلائیق
م. فضولی

۱۲. داە-داە-داە داە-داە-داداە داداھداە

داھا آھنگدار بۇلگولنمە ایلە:

داھداە-داھداە داداە-داداھداە

قوربان دیر هر شئییم وتنچون
شرطی

۱۳. داە-داھدا داداە-داھدا داداھداە

داھا آھنگدار بۇلگولنمە ایلە:

داە داھدا-داداە داھدا-داداھداە

نئفت اولماسا ايشلر مى زاوودلار
م. موشفيق

۱۴. داه-داهدا داداه-داهدا داه-داهدا داداه

داها آهنگدار بۇلگولنمه ايله:

داه داهدا-داداه داهدا داه-داهدا-داداه

سۇودا ايله عقليم دير بير تاج ايله سر
قى. برهان/الدين

۱۵. داه-داهدا دا-داهدا

و يا:

داه داهدا-داداهدا

دنگ اولدو قولاغيم
م.ع. صابير

۱۶. داهدا داه داداه-داهدا داهدا داه-داهدا-داهدا

و يا:

داهدا-داهدا داه-داه-داه داهدا-داهدا داه-داه-داه

سۇيله دى گليم قو بىر شوره من ده بولبول تك
ا. راجى

۱۷. داه-داهدا داداه-داهدا داداه-داهدا داداه

داها آهنگدار بۇلگولنمه ايله:

داه داهدا-داداه داهدا-داداه داهدا-داداه

زاهيد يوگورور مسجيد اجر آلماق اوچون
م.ع. صابير

۱۸. داه-داهدا داداه-داداه داداه-داهدا داداه

داها آهنگدار بۇلگولنمه ايله:

داه داهدا-داداه داداه-داداه داهدا-داداه

ژورنال، قزئته چيخير كى، ميللت اوخوسون
م.ع. صابير

۱۹. داه-داهدا داداه-داهدا داداه-داهدا داداه

داها آهنگدار بۇلگولنمه ايله:

داه داهدا-داداه داهدا-داداه داهدا-داداه

چوخ گولدوره جكسن مى، گولوم، اوستومه دوشمانى؟

رمل بحرى

۱. داھا-داھداھ داھدا-داھداھ داھدا-داھداھ داھدا-داھداھ

داھا آھنگدار بۇلگولنمە ایلە:

داھ-داداھ داھداھ-داداھ داھداھ-داداھ داھداھ-داداھداھ

و یا:

داھ-داداھ داھداھ-داداھداھ داھ-داداھ داھداھ-داداھداھ

شۇوق وىلت الدن آلدی طاقت و صبر و قرارین

م. ح. صحاف

۲. داھدا-داھداھ داھدا-داھداھ داھدا-داھداھ داھ-داداھ

داھا آھنگدار بۇلگولنمە ایلە:

داھداھداھ داھداھ-داداھ داھداھ-داداھ داھداھ-داداھ

سئوگى دیر، يالنىز محبت دیر حياتین گۆوھرى

ع. واحید

۳. داھدا-داھداھ داھدا-داھداھ داھداھداھداھ

داھا آھنگدار بۇلگولنمە ایلە:

داھداھداھ داھداھ-داداھ داھداھ-داداھ

ائى اوزو گول، لىبارى مرجانیمیز

ع. نسیمی

۴. داھدا-داھداھ داھدا-داھداھ

داھا آھنگدار بۇلگولنمە ایلە:

داھداھداھ داھداھ-داداھداھ

گوندە بىر باش، گوندە بىر قان

او. حاجى بىلى

۵. دادا-داھداھ دادا-داھداھ دادا-داھداھ دادا-داھداھ

داھا آھنگدار بۇلگولنمە ایلە:

داداھداھ داھدا-داداھ داھدا-داداھ داھدا-داداھداھ

و یا:

داداھداھ داھدا-داداھداھ داداھداھ داھدا-داداھداھ

سینه گر دیم یاغی یا عزم ایله سون حربه گیریشدین
س. روستم

۶. دادا-داهده دادا-داهده دادا-داهده داداداه

داها آهنگدار بۇلگولنمه ایله:

داداداه داهدا-داداه داهدا-داداه داهدا-داداه

داش اورک لردە یانیب داش لاری سیندیردی موغام
ب. واهاب زاده

۷. دادا-داهده دادا-داهده دادا-داهده

داها آهنگدار بۇلگولنمه ایله:

داداداه داهدا-داداه داهدا-داداه داهده

بیر اؤلومله آیی من گۆیده قاپاردیم
ف. قوجا

۸. دادا-داهده دادا-داهده داداداه

داها آهنگدار بۇلگولنمه ایله:

داداداه داهدا-داداه داهدا-داداه

چئویریب لایلیا «جان» کلمه سینى
م. دیلبازی

۹. دادا-داهده دادا-داهده

داها آهنگدار بۇلگولنمه ایله:

داداداه داهدا-داداهده

سنی آلقیشلایر آمّت
/ . نظمى

۱۰. دادا-داهده داداداه

داها آهنگدار بۇلگولنمه ایله:

داداداه داهدا-داداه

سنه جوشماق یاراشیر
س. روستم

۱۱. دادا-داهدا داهدا-داهده دادا-داهدا داهدا-داهده

داها آهنگدار بۇلگولنمه ایله:

داداداه داداه-داداهده داداداه داداه-داداهده

نه اوزوقارالیق ائتدیم، منه بو جفا نچین دیر؟

س. / شيروانى

۱۲. دادا-داھدا داھدا-داھداھ

داھا آھنگدار بۇلگولنمە ایلە:

دادادادە دادادە-دادادادە

ووراجاق دوز اورتاسىندان

ب. پونھان

۱۳. دادا-داھدا داھدادادە

داھا آھنگدار بۇلگولنمە ایلە:

دادادادە دادادە-دادادە

بو نە نوبالھاردىر

م. / لعلی

متدارک بحرى

۱. داھدادادە دادادە داھدادادە دادادە

داھا آھنگدار بۇلگولنمە ایلە:

داھدا-داھدادادە داھدا-داھدادادە

سندن ال چکيب کسمم اولفتى

م. / لعلی

۲. داھدادادە داھدادادە داھدادادە داھ

علم ایلە عقلی تکمیل ائدک بیز

رضا دکی

۳. داھدادادە داھدادادە داھدادادە دادادە

گۆوھرىم، کۆوثرىم، ساغرىم گۆزل

ج. رمزی

۴. داھدادادە دادادە

داھا آھنگدار بۇلگولنمە ایلە:

داھدا-داھدادادە

اولمور اولماسين

/. نظمى

۵. داھدادادە داھدادادە دادادە دادادە

تاپمادىم، تاپمادىم ماجال، ماجال

ح. م. شوکوهی

۶. داهداداه داداه داهداداه داداه داهداداه داداه

داها آهنگدار بۇلگولنمه ایله:

داهدا-داهداداه داهدا-داهداداه داهدا-داهداداه

گول جامالینا دوشسه توز اگر، قان اولار کؤنول

م. / ا. لعلی

۷. داهداداه داداه داهداداه داداه داهداداه داداه

داها آهنگدار بۇلگولنمه ایله:

داهدا-داهداداه داهدا-داهداداه داهدا-داهداداه

نقدِ جانیمی خاکِ پایینه بذل اندیم هم، ائی گولوم، گولوم

/ؤ. کشفی

۸. داداداه داداداه داداداه

ساناسان جانیمین جانيسان سن

ق. برهان‌الدین

۹. داهده-داهده داهده-داهده

رد اولسون بی، رد اولسون خان

/و. حاجی‌بیلی

رجز بهری

۱. داهده-داداه داهده-داداه داهده-داداه داهده-داداه

آخر زمانین فیتنه‌سی شول گؤزلی شهلا ایمیش

ع. نسیمی

۲. داهده-داداه داهده-داداه

آشیق اولان کامیل گرک

ش. ه. رنجور خانیم

۳. داهدا-داداه داداه-داداه داهدا-داداه داداه-داداه

منده سیغار ایکی جاها، من بو جاها‌نا سیغمازام

ع. نسیمی

۴. داهدا-داداه داداه-داداه

باشدان ایکی، بدنجه بیر

س. فاضل

۵. داداه-داداه داهدا-داداه

كوراوغلونون بىر آتى وار
/و. حاجى بىلى

۶. داهدا-داهدا-داهدا-داهدا-داهدا

كۆھنە فېكىر، تازە لىباس گىيسە جىھالت!
ف. صادىق

۷. داهدا-داهدا-داهدا-داهدا-داهدا

و يا:

داهدا-داهدا-داهدا-داهدا-داهدا

اوزون گۆرىدىم، چىخايدى جانىم
م. ح. صحافى

۸. داهدا-داهدا-داهدا-داهدا-داهدا-داهدا

اى دىدىگىن جىملە يالان قول و قارار يىخايمىش
ع. نسىمى

مضارع بحرى

۱. داه-داهدا-داهدا-داهدا-داهدا-داهدا

داھا آھنگدار بۇلگولنمە ایلە:

داه-داهدا-داهدا-داهدا-داهدا-داهدا

بىلىم بوزانزىن كىمىن اىستكىلى يارى دىر
ع. واحىد

۲. داه-داهدا-داهدا-داهدا-داهدا-داهدا

داھا آھنگدار بۇلگولنمە ایلە:

داه-داهدا-داهدا-داهدا-داهدا-داهدا

نعمت كى، گىتدى الدن، قان آغلاماق روادىر
م.ع. صابىر

۳. داه-داهدا-داهدا-داهدا-داهدا

داھا آھنگدار بۇلگولنمە ایلە:

داه-داهدا-داهدا-داهدا-داهدا

آچمىش بىنۇوشە، سونبول
ح. جاويد

۴. داه-داهدا-داهدا-داهدا-داهدا-داهدا

داھا آھنگدار بۇلگولنمە ایلە:

داه-داهدا-داهداداه داه-داهداداه

ياران، گلین بو گون، فرصت مقامی دیر
ن. وفا

۵. داه-داهدا داهداداه

داھا آھنگدار بۇلگولنمە ایلە:

داه-داهدا-داهداداه

بیر جاره تاپمیشام
ا. راجی

منسرح بحری

۱. داهدا-داداه داهداداه داهدا-داداه داهداداه

اوغلوموز آی خان صنم، بیر یئکه پلوان ایمیش
م.ع. صابیر

۲. داداه-داداه داهداداه داداه-داداه داهداداه

اوشاق منیم دیر اگر، اوخوتمورام ال چکین
م.ع. صابیر

۳. داهدا-داداه داهداداه داداه-داداه داهداداه

بیلمز ایدیم بیر بئله آغیر اولار آیریلیق
شرطی

۴. داداه-داداه داهداداه داهدا-داداه داهداداه

اونوتمارام هئج زامان سؤیله دیگین سؤزلری
شرطی

۵. داهدا-داداه داهداداه

چکدی نیقابین گونش
سید زرگار

۶. داداه-داداه داهداداه

قاییتمارام بیر داھا
شرطی

۷. داهدا-داداه داهدا-داهدا-داداهدا

داغ فیراقینا احتمال نه مومکون
م. فضولی

۸. داهدا-دادا-داداھداھ

چوخ ياتما، دور، آ تنبل
عا. صحت

مجتث بحرى

۱. دادا-دادا-دادا-داھداھ-دادا-دادا-داھداھ

داھا آھنگدار بۇلگولنمە ایلە:

داداھدا داهدا-دادا داهدا-داھدا-داداھداھ

ويا:

داداھدا داهدا-داداھداھ داداھدا داهدا-داداھداھ

كۆنولده نور محبت، گۆزومده پردۀ ظلمت
ح. جاويد

۲. دادا-دادا-دادا-داھداھ-دادا-داداھ داداھداھ

داھا آھنگدار بۇلگولنمە ایلە:

داداھدا داهدا-دادا داهدا-داھدا-داداھداھ

اۆيۈنمە، چوخ گۆزلىم، چوخ دا گۆزلىرىن قارادير
ع. واحيد

۳. دادا-دادا-دادا-داھداھ-دادا-داھداھ

داھا آھنگدار بۇلگولنمە ایلە:

داداھدا داهدا-داداھداھ

يولوندا سىرسىرىم من
ج. رمىزى

۴. دادا-دادا-داداھ داداھداھ

داھا آھنگدار بۇلگولنمە ایلە:

داداھدا داهدا-داداھ

اوجونداير دىلىمىن
دىلى شاعير

متقارب بحرى

۱. داداھداھ داداھداھ داداھداھ داداھداھ

بو ایل بیزدن آیریلدی ایستکلی صابیر
/، نظمى

۲. داداهده داداهده داداهده داداه

غزل بیلدیریر شاعیرین قدرتین
م، فضولى

۳. داهده دا-داهده داهده دا-داهده

و یا:

داهدهدا-داهده داهدهدا-داهده

آهو باخیشلی بیر نازلی دیلیر
رضا ذاکى

۴. داهده داداهده

و یا:

داهدهدا داهده

هر شئی سنین دیر
ح، جاوید

خفیف بحرى

۱. دادا-داهده داداه-داداه داداداه

داها آهنگدار بؤلگولنمه ایله:

داداداه داهدا-داهدا داهدا-داداه

قوجا قافقاز، آدیندا بیر عظمت
/ی، جعفریور

۲. داهدا-داهده داداه-داداه دادا-داهده

داها آهنگدار بؤلگولنمه ایله:

داهداداه داهدا-داهدا داهدا-داداهده

دوشمنِ دونِ نایکاره بلایم
م، فضولى

سریع بحرى

۱. داهدا-داداه داهدا-داداه داهداداه

مجلسی اعیاندا وورور تک صییر

م.ع. صابیر

۲. داھدا-داداھ-داداھ

سۆنمزايشىقلاردا وطن
س. روستم

۳. داھدا-داداھ-داداھ-داداھ-داداھ

چرخ فلک، سال بولارین جانینا بیر ولوله
/. قوربانلی

کامل بحر

۱. داداداه-داداه-داداداه-داداه-داداداه-داداه

یئتر، ائی فلک، بو جفا، یئتیر من زاره سرو روانیمی
م. فضولی

۲. داداداه-داداه-داداداه-داداه

منی آخیری بو غم اۆلدورور
م. لعلی

مقتضب بحر

داھدا-داھدا داھ-داھ-داھ-داھدا-داھدا-داھ-داھ

و یا:

داھداھدا داھدا-داھداھدا داھدا-داھداھ

زولفون اولسا آشفته باغیریمی کباب ائیلر
م. لعلی

سربست شعر و اونون نؤوعلری

ادبیات نظریه‌سینده سربست شعر فورماسی چوخ آز آراشدیریلیمیش دیر و بو ساحه‌ده فیکیر آیریلیقلاری، مباحثه دوغوران مقاملار وار. اونا گۆره ده بو مؤوضوعیا خصوصی یئر وئرمه‌یی لازیم بیلیریک.

سربست شعره دقیق تعریف وئريلمیر و یالنیز اونون معین خصوصیتلری حاقیندا دانیشیلیر. بو شعر فورماسینا بعضاً «سربست وزن» ده دئییرلر. لاکین بو دوغرو آدلاندیرما دئییل، چونکی، بو شعر فورماسی یالنیز وزنی یوخ، هم ده آیریجا بیر شکلی احتیوا ائدیر و هئجا و عروض وزنلرین معین خصوصیتلرینی اؤزونده داشییا بیلیر. یعنی، سربست شعر خصوصی شعر فورماسی دیر کی، اؤزونه مخصوص وزنی و شکلی وار.

سربست شعرین ماهیتینی دقیق آچماق اوچون ایلک نؤوبه‌ده اونون دیگر شعر فورمالاریندان نه ایله فرق‌لندیگینه دقت یئتیرمک لازیم‌دیر. بو باخیمدان سربست شعرین اساس فرق‌لندیریجی خصوصیتلری کیمی آشاغیداکی لاری گؤستریمک اولار:

- مصراع لارين اوزونلوق لارى نين (اونلاردا اولان ھىجا ساي لارى نين) فرقلی اولماسينا، اونلارین سطرین اورتاسی و سونونا سپه لنمه سینه یول وئریلمه سی و یا عمومیتله مصراع لارين اولماماسی (باشقا سؤزله، مصراع لارا آیریلما نین سربست اولماسی و یا ھىچ اولماماسی). دیگر شعر فورمالاریندا ایسه، مصراع لار مؤوجود اولور و خصوصی حال لار استثنا اولماقلا مصراع لارين اوزونلوق لاری برابر اولور.

- قافیه لنمه قایداسی نین سربست اولماسی و یا عمومیتله قافیه نین اولماماسی.

- بؤلگولرین ھم عینی، ھم فرقلی، ھم ده قیسماً (بو آنلا ییش لارین معناسینی آشاغیدا آچا جاعیق) اولما بیلمه سی و یا ھىچ اولماماسی.

- بندلره آیریلما نین سربست اولماسی و یا ھىچ اولماماسی.

بوتون بو خصوصیتلری نظره آلاق، سربست شعرین آشاغیدا کی نؤوع لرینی معین ائده بیلهریک:

۱. عینی بؤلگولو، قافیه لی سربست شعر؛

۲. فرقلی بؤلگولو، قافیه لی سربست شعر؛

۳. قیسماً بؤلگولو، قافیه لی سربست شعر؛

۴. بؤلگوسوز، قافیه لی سربست شعر («قافیه لی نثر»);

۵. عینی بؤلگولو، قافیه سیز سربست شعر (یالنیز نظری اولاراق);

۶. فرقلی بؤلگولو، قافیه سیز سربست شعر؛

۷. قیسماً بؤلگولو، قافیه سیز سربست شعر؛

۸. بؤلگوسوز، قافیه سیز سربست شعر (منثور شعر)

۵-جی نؤوع یالنیز نظری کاراکتر داشیییر، یعنی پراکتیکی اولاراق ھله کی، آشکار ائتمه می شیک. اونو دا قئید ائدک کی، ایندییه قدر ادبیات نظریه سینده سربست شعرین ان چوخو ۳ نؤوعونون (۱۹، ص. ۲۰۹) آدی چکیلمیش دیر.

عینی بؤلگولو، قافیه لی سربست شعر. بورادا آردیجیل تکرارلانا بؤلگولر عینی ھىجا ساینما مالیک اولور. بؤلگولرده ھىجا سایی عادتاً ۴-ه، ھمچنین ۷-یه، بعضاً ده ۳-ه برابر اولور. سؤزلر عادتاً بؤلگولرده پارچالانمیر. لاکین دئییلیشین نورمال سسلندیگی حال لاردا سؤزلر بؤلگولرده پارچالانا بیلر. قافیه لنمه قایداسی سربست دیر. خصوصی حال لار استثنا اولماقلا قافیه لر بؤلگولرین (ھم ده مصراع نین) سونوندا گلیر. چونکی، عکس حالدا دئییلیش چتینله شر.

ان گئنیش یاییلمیش واریانتی دؤردلوک بؤلگولو واریانت دیر. دؤردلوک بؤلگولو قافیه لی سربست شعر خصوصی گؤزل آوازا مالیک اولور و فیکری ایفاده ائتمک اوچون چوخ گئنیش ایمكان لار آچیر. مثال (قافیه لر قیرمیزی رنگی حرفلرله وئریلمیش دیر):

یولداش اؤلوم/۴!

ھامی بیلیر/۴، سن چوخ ائولر/۴ **اچورموسان**/۴،

میلیون لاری/۴ بو دونیادان/۴

واختلی-واختسیز/۴ **کؤچورموسن**/۴.

قهرمان لار/۴ آپارمیسان/۴

بو عالمده/۴ یوخدور **تایی**/۴،

یئر آلتیندا/۴ اولانلارین/۴

یئر اوستونده/۴ یوخدور **سایی**/۴.

سینه لرده/۴ چالین-چارپاز/۴ **داغ لار** قویوب/۴،

آنالاری/۴، باجی لاری/۴ **آغلار** قویوب/۴،

سن داھی لر/۴ سوسدورموسان/۴-

میللتیمین/۴ ایتخیاری/۴.

سوسدورموسان/۴ وارلی لاری/۴، کاسیب لاری/۴...

قویما بیرسان/۴ گؤز آچماغا/۴ **آدامی سن**/۴،

اوشاق ایدییم/۴،

بىر گون آلدىن ۴/ال لرىمدىن ۴/آتامى سن/۴.
 سۆيلى، آزىمى ۴/فېتىنەلىرى/۴
 دفعە ئىتدىلەر ۴/الېن ايلە/۴؟
 مەنىم قاينار ۴/موشقىقىمى/۴
 مەھو ۴/ئىتدىلەر الېن ايلە/۴.
 سىن گلىرسىن ۴/گوندوز اولور ۴/، گىنجە اولور ۴/،
 بىش جانسىز ۴/ووجودونون/۴
 قارشى سىندا ۴/جوجە اولور ۴/...
 سىن عزرايىل ۴/نفسلىسىن/۴،
 سىن جەنم ۴/قوخولوسان/۴.
 سىن توفنگىدىن ۴/، سىن بومبادان/۴،
 سىن آتومدان ۴/قورخولوسان/۴.
 نە زامان كى ۴/، حسّ ائلەدىن/۴
 اينسانلار ۴/گر كسىزم/۴،
 ايلھامسىزام ۴/، دويغوسوزام/۴، اور كسىزم/۴،
 بو حياتدان ۴/تاپ، آل منى/۴!
 مەن يول خواهىش ۴/ائەلەيىرم/۴، آپار منى/۴!
 ج.نوروز

گۇرۇندوگو كىمى بورادا شەرىن اولىندىن سونونا دك بىر دفعە دە اولسا سۆزلەر دۆردلۈكلەر آراسىندا پارچالانمىر. لاكىن يوخارىدا قىيىد
 ئىتدىگىمىز كىمى دىيىلىشىن نورمال سىلىندىگى حاللاردا بو پارچالانما باش وئە بىلەر. بو زامان سۆزون پارچالاندىغى آردىجىل دۆردلۈكلەر ۸-
 ھىجالى شەرىن خىسسىيەتلىرىنى داشىيىر:

كۆنۈل نىجە ۴/سۆيىنمەسىن/۴، باھار گلىب/۴، باھار گلىب/۴،
 گزىب ديار ۴-ديار گلىب/۴.
 گلىب الېن/۴/دە لالەلر/۴،
 شفق دولو ۴/پىلالەر/۴...
 س.روستەم

«بحر طویل» («اوزون دریا») شعر فورمىسىنى دا سىرىست شەرىن محض بو نۆوعونە عاید ائىتمەك اولار. بئىلە كى، بورادا دا بۇلگو («دادا-
 داهدە» دۆردلۈگو) ثابت دىر و قافىيەلىمە سىرىست دىر. سادەجە اولاراق بورادا شعر مىصراعلار آيىرلىمىر، يعنى مەنئور فورمادا يازىلىر. حال بو كى، «بحر
 طویل» ى دە قافىيەلەر گۆرە آسانلىققا مىصراعلار آيىرماق و مىصراعلار ى سەپەلمەك اولار.

بحر طویل دە قافىيەلىمەنىن فرقىلىگى اوندان عبارت دىر كى، قافىيەلەر بۇلگۈلرە سونلۇغوندا اولماي دا بىلەر. بو، دىيىلىشىن آھنگىنى پوزمور،
 چونكى، اوزون و قىسا ھىجالار باخىمىندىن رىتمىك قورولوش ثابت دىر.

آشاغىدا بحر طویل ھر ايكى (مەنئور و مىصراعلار آيىرلىمىش) وارىانتدا يازىلىشى وئىرلىمىش دىر.

مثال (مەنئور وارىانتدا):

ائى فلک، طول/مون عيان دىر/، بو نىجە دۆلۈرى-زامان دىر/ كى، ایشىم آھو فغان دىر/، منى ياندىر/ما، آمان دىر/، گۆزومون اش/كى روان دىر/، اورەيىم
 دوپ/دولو قان دىر/، ھامى قەمدىن/ بو يامان دىر/ كى، نىچە اھ/لى-قەلملەر/ بوراخىب جان/نىما قەلملەر/ قارىشىب درادى-بەملەر/، اورەيىم اين/دى ورملەر/ قزئە، ژور/انلا
 بو كوف/ رى-شىيىملەر/ نىجە جورأت/لە رقىملەر/ يازىب، ايسلا/ما سىتملەر/ ائەلەيىلەر/ كى، گرگ عالەمى ايسلا/م(ى)دا، ھر اۋل/كەدە، ھر شە/ر(ى)دە دىنارو دىرملر/
 ساچىلىب، مەك/تەبى-نىسوان/ آچىلىپ، قىز/ بالالار مەك/تەبە حاضىر/ اولالار، عل/م(ى)دە ماھىر/ اولالار، فض/ل(ى)دە باير/ اولالار، باش/دان آياغا/ گىئەلر دون/،
 گىندەلر مەك/تەبە اون-اون/، توتالار شى/وئى-بىدەت/، اوخىيۇب نە/و ايلە حىكمەت/، آللار در/سى-طبابت/، بىلەر جوم/لە كىتابت/، ائدەلر ياز/ماغا عادت/، ايتە
 عىصمت/، باتا عىففت/، آمان ائى وا/ھ(ى)، آى آلا/ھ(ى)، بو قوم اول/دو نە گومرا/ھ(ى)، بو نە شى/وئى اىكرا/ھ(ى)، بو نە زوم/رئى-بەدخوا/ھ(ى)، سالىب عالەمە

پرخالش(ى)، بولار لال/اولا ئى كاش(ى)، دوشە باش/لارينا داش(ى)! خودايا، بو نە گۇفتار(ى)، نە رفتار(ى)، نە موردار(ى)، نە بى آر(ى)، فناكارە بىزى
سۇوق ئلەمك فېك/رېنە أما/دە اولوبلار! ...

م.ع.صابير

مصراعلار آيرىلمىش و سېپەلنمىش وارىانتدا:

ائى فلک، طول/مون عيان دیر،
بو نئجە دۇلری-زامان دیر/
كى، ایشیم آ/هو فغان دیر،
منى ياندير/ما، آمان دیر،
گۇزومون اش/كى روان دیر،
اوریم دوپ/دولو قان دیر،
هامى قمدن/ بو يامان دیر/
كى، نئجە اه/لى-قلم لر،
بوراخېب جا/نېما قلم لر،
قارېشېب درادى-بېم لر،
اوره يېم اين/دى ورم لر،
قزئته، ژور/انالا
بوکوف/رى-شېم لر/
نئجە جورأت/له رقم لر/
يازېب، ايسلا/ما سېتم لر/
ائله يېلر/كى، گرک
عالمى ايسلام/ى)دا،
هر اؤل/که ده،
هر شه/رى)ده
دینارو دیرم لر/
ساچیلیب،
مک/تې-نيسوان/ آچیلیب،
قیز/ بالالار
مک/تېه حاضیر/ اولالار،
عل/میده ماهیر/ اولالار،
فض/لیده باير/ اولالار،
باش/دان آياغا/
گئیه لر دون،
گئده لر مک/تېه اون-اون،
توتالار شى/وئىي-بېدعت،
اوخویوب نح/و ايله حیکمت،
آلالار در/سى-تېابت،
بېله لر جوم/له کیتابت،
ائده لر باز/هاغا عادت،
ایته عصمت،
باتا عیفت،
آمان ائی وا/ى)،
آی آلا/ه(ى)،

بو قوم
 اول/دو نه گومرا/ه(ی)،
 بو نه شی/وئیی ایکرا/ه(ی)،
 بو نه زوم/رئیی -بدخا/ه(ی)،
 سالیب/عالمه پرخا/ش(ی)،
 بولار لال/اولا ئی/کاش(ی)،
 دوشه باش/لارینا دا/ش(ی)!
 خودایا، بو نه گؤفتار/ر(ی)،
 نه رفتار/ر(ی)،
 نه موردار/ر(ی)،
 نه بیار/ر(ی)،
 فناکاره بیزی سؤوق ائله مک
 فیک/رینه آماده اولوبلار/!...

اونو دا قئید ائدک کی، تور کجه میزه داها اویغون اولماسی اوچون بورادا بؤلگولری ۳-۴-۵-۶-۷ (دادا^۱ داها^۲ دادا^۳ داها^۴ داها^۵ -دادا^۶ داها^۷ -
 دادا^۸ داها^۹) کیمی ده قبول ائتمک اولار. بو حالدا شعرین منشور واریانتی نین بؤلگولره آیریلماسی آشاغیداکی کیمی اولاجاق:

ائی فلک،/ظولمون عیان/دیر، بو نئجه/دؤوری-زمان/دیر کی، ایشیم/آهو فغان/دیر، منی یان/دیرما، آمان/دیر، گؤزومون/اشکی روان/دیر، اوره ییم/
 دوپ/دولو قان/دیر، هامی قم/دن بو یامان/- دیر کی، نئجه/اهلی-قلم/الر، بوراخیب/جانیم قم/الر، قاریشیب/دردی-بهم/الر، اوره ییم/ایندی ورم/الر، قزئت/، ژورنال/
 بو/- کوفری-شییم/الر نئجه جور/آتله رقم/الر یازیب، ایس/الاما سیتم/الر ائله ییب/الر کی، گرک/عالمی ایس/لام(ی)دا، هر/اؤلکده، هر/شهر(ی)ده دی/نارو دیرم/الر
 ساچیلیب/مکتبی-نیس/وان آچیلیب/، قیز بالالار/مکتبه حاضر/اولالار/، علمیده ما/هیر اولالار/، فضلیده با/یر اولالار/، باش دان آیا/غا گئیهلر/، دون، گئده لر/
 مکتبه اون/-، اون، توتالار/شیوئیی-بی/دعت، اوخویوب/نحو ایله حیک/امت، آلالار/درسی-طبا/بت، بیله لر/جمله کیتا/بت، ائده لر/یازماغا عا/دت، ایته عیص/امت،
 باتا عیص/فت، آمان ائی/واه(ی)، آی آل/لاه(ی)، بو قؤوم/اولدو نه گوم/راه(ی)، بو نه/شیوئیی ایک/راه(ی)، بو نه/زومرئیی بد/خاه(ی)، سالیب/عالمه پر/خاش(ی)،
 بولار/لال اولائ/کاش(ی)، دوشه/باشلارینا/داش(ی)! خودایا، بو نه گؤف/تار(ی)، نه رف/تار(ی)، نه مور/دار(ی)، نه بی/عار(ی)، فنا/کاره بیزی/سؤوق ائله مک/
 فیکرینه آماده اولوبلار/!...

مصراع لارا آیریلیمیش و سپله نیمیش واریانتدا:

ائی فلک،/ظولمون عیان/دیر،
 بو نئجه/دؤوری-زمان/دیر
 کی، ایشیم/آهو فغان/دیر،
 منی یان/دیرما، آمان/دیر،
 گؤزومون/اشکی روان/دیر،
 اوره ییم/دوپ/دولو قان/دیر،
 هامی قم/دن بو یامان/دیر
 کی، نئجه/اهلی-قلم/الر،
 بوراخیب/جانیم قم/الر،
 قاریشیب/دردی-بهم/الر،
 اوره ییم/این/دی ورم/الر،
 قزئته/، ژورنال/
 بو/کوفری-شییم/الر
 نئجه جور/آتله رقم/الر
 یازیب، ایس/الاما سیتم/الر
 ائله ییب/الر کی، گرک/
 عالمی ایس/لام(ی)دا،

ھەر / اۆلكەدە،
 ھەر / شەھەر (ى) دە
 دى / ئارو دېرەم / لىر
 ساچىلىپ /
 مەكتەپ - نىس / وان آچىلىپ /
 قىز بالالار /
 مەكتەپ / ھازىر اولالار /
 ئىلىم (ى) دە / ما / ھەر اولالار /
 فەزىل (ى) دە / با / ىر اولالار /
 باش دان آيا / غا
 گىيەلەر / دون،
 گىندەلەر / مەكتەپ / اون - اون،
 توتالار / شىۋىيى - بى / ادەت،
 اوخۇيۇپ / نەھ / ايلە خەيىك / مەت،
 آللار / دىرى - تەبىئەت،
 بىلەر / جەملە كىتاپ،
 ئىدەر / يازماغا / دەت،
 ايتە عىيى / مەت،
 باتا عىيى / فەت،
 آمان ائى / واھ (ى)،
 آي آل / لاھ (ى)،
 بو قۇۋام
 اولدۇ نە گوم / راھ (ى)،
 بو نە / شىۋىيى ايك / راھ (ى)،
 بو نە / زومرىيى - بىد / خاھ (ى)،
 سالىب / عالمە پىر / خاش (ى)،
 بولار / لال اولائى / كاش (ى)،
 دوشە / باشلارينا / داش (ى) !
 خۇدا / يا، بو نە گۇف / تار (ى)،
 نە رف / تار (ى)،
 نە مور / دار (ى)،
 نە بى / عار (ى)،
 فەنا / كارە بىزى / سۇۋوق ائىلەمەك /
 فەيكرىنە آمادە اولوب / لاز...

اوپلوك بۇلگولۇ قافىيەلى سىرىست شەرى مەئال:

- شەش - قوشا / ۳!
 - پەنج - چاھار / ۳!
 نەرد آتەر / ۳ قوجالار / ۳
 بىر شەھەر / ۳ باغىندا / ۳
 بىر پايىز / ۳ چاغىندا / ۳
 - بو دو - بىر / ۳!
 - بو سەر / ۳!

چىسكىنلى ۳/ بىر سحر/۳...
 نردتاختا ۳/ ياش اولور/۳.
 داشلارى ۳/ داش اولور/۳.
 وورورلار ۳/ سس سالمير/۳،
 گومان كى/۳، حظ آلمير/۳
 اويوندان ۳/ قوجالار/۳...
 -پنج-قوشا/۳،
 -سه چاھار/۳!
 -داريخديم/۳، آغابى/۳،
 -دئيرسن ۳/ دىنجلک/۳؟
 سو كوتا ۳/ دالديلار/۳
 بىر قدر/۳.
 نورانى ۳/ اوزلرده/۳،
 چىشمكلى ۳/ گۆزلرده/۳
 بىر حسرت/۳، بىر كدر/۳...
 قابىل

مىكاييل موشفيقېن مشهور «اوخو تار» شعرى ده محض اوچلوك بۇلگولو سربست شعردير:

اوخو، تار/۳، اوخو، تار/۳!
 سسيندن ۳/ ان لطيف ۳/ شعرلر ۳/ دىنله ييم/۳.
 اوخو، تار/۳، بىر قدر/۳..
 نغمه نى ۳/ سو كىمى ۳/ آليشان ۳/ روحوما ۳/ چيله ييم.
 اوخو، تار/۳،
 سنى كىم/۳ اونودار/۳؟
 ائى گئنيش ۳/ كوتلەنين ۳/ آجى سى/۳، شربتى/۳،
 آلويلو ۳/ صنعتى/۳..
 م.موشفيق

۷-ليک بۇلگو ايله موشايغت اولونان سربست شعرلره ده راست گلەك اولار. بورادا بۇلگو خيلى اوزون اولدوغوندان، اونو مصراع كىمى قبول ائديپ همين شعرلرى سربست شكىللى (سربست قافيه لىمەلى) هئجا وزىنده يازيلمىش ۷-هئجالى شعره ده عايد ائتمك اولار. مثلاً،
 آشاغيداكى ۷-ليک بۇلگولو سربست شعرى آسانليقلا ۷-هئجالى شعر فورماسينا گتيره بيله ريك.

۷-ليک بۇلگولو سربست شعر:

هر شئى حسرتە دۇندو/۷:
 دادلى باھار چاغيندا/۷
 توركانين قوجاغيندا/۷
 اۇز اليملە سالدغييم/۷
 لك لرین قيراغيندان/۷
 گليب كىچمك ده حسرت/۷.
 صوبحون بال ھاواسيندان/۷ «وخى» دئييب بىر نفس/۷
 آليپ ايچمك ده حسرت/۷.
 هر شئى حسرتە دۇندو/۷: شنبه گونو، دان اوزو/۷
 فيرنگيزلى يول لارا/۷
 ائيواندان باخماق حسرت/۷.

عطریندن مست اولدوغوم/۷
بیر اییدە بوداغینی/۷
کۆکسۈنە سیخماق حسرت/۷.
هر شئی حسرتە دۇندو/۷ - اولوب تنها، سال قایا/۷
نئچە میلپارد دالغایا/۷
کۆکسۈمۈ گرمە ییم دە/۷.
ساحلدە منی گۆزلر/۷-
تور کاییمما بزکلی/۷
بیر کونفئت وئرمە ییم دە/۷.
بو کیچیک حسرتلرە/۷
دۇزدیم بیر تهر من/۷.
آیری سالینماسایدیم/۷
بۇیوک موباریزە دن/۷.
خ.ر.اولوتورک

۷-هئجالی شعر کیمی:

هر شئی حسرتە دۇندو:
دادلی باهار چاغیندا
تورکانین قوجاغیندا
اۆز الیملە سالدیغیم
لکلرین قیراغیندان
گلیب کئچمک دە حسرت.
صوبجون بال هاواسیندان
«اوخای» دئییب بیر نفس
آلیب ایچمک دە حسرت.
هر شئی حسرتە دۇندو:
شنبه گونو، دان اوزو
فیرنگیزلی یوللارا
ائیواندان باخماق حسرت.
عطریندن مست اولدوغوم
بیر اییدە بوداغینی
کۆکسۈنە سیخماق حسرت.
هر شئی حسرتە دۇندو -
اولوب تنها، سال قایا
نئچە میلپارد دالغایا
کۆکسۈمۈ گرمە ییم دە.
ساحلدە منی گۆزلر -
تور کاییمما بزکلی
بیر کونفئت وئرمە ییم دە.
بو کیچیک حسرتلرە
دۇزدیم بیر تهر من.
آیری سالینماسایدیم
بۇیوک موباریزە دن.

گۇرۇندوگو كىمى، ايكىنجى واريانتدا قافىيەلنمە خەتتەن آرتىق پراكتىدە، ۲، ۳، ۴ خەتتەن مصراعدان بىر آلىنىدىغىندىن اونو محض سىرېست شىر فورمىسىدا يازماق و قىبول ائتمەك داھا مقصدە اوپغون دور.

فرقلى بۇلگولو، قافىيەلى سىرېست شىر. بئىلە سىرېست شىردە بۇلگوسوزلوك حىسّ اولونمور. يەنى بۇلگولر مطلق اولور. لاكىن، بۇلگولردەكى ھىجا ساي لارى موختىلىف (۳، ۴، ۵، ۶ و س.) اولور. بۇلگولرىن آردىجىللىغى، بىرى-بىرىنى عوض ائتمەسىندە دۇرۇرلىك اولمور، بەضى استىئالارلا بو آردىجىللىق سىرېست اولور. دئىيلىشىن نورمال سىسلىدىكى حال لاردا سۇزلر بۇلگولردە پارچالانا بىلر. قافىيەلنمە وار و بۇلگولرىن، ھىمچىن مصراعلارنى سونوندا گلەمەسى شىرطىلە سىرېست دىر.

بو نۇوعە عايد آشاغىداكى مثالدا شىر يالنىز ۴ و ۳- ھىجالى بۇلگولردىن عبارت دىر:

اوچون، اوچون / ۴
خىيالىداكى / ۴ زىرولردىن / ۴ آتلاندىن / ۳
طلبەل / ۴ / رىم منىم / ۳.
بو گون منە / ۴ گووندىنىز / ۴
صباح سىزە / ۴ گووھىم / ۳.
بو گون اۇنوم / ۴ / دەسىنىز / ۳،
صباح ايسە / ۴ / اياق آچىپ / ۴
گزن شىرىن / ۴ / سۇزلرىم / ۳...
وطنىم / ۴ / سىلەنمىش / ۴
منىم دان اول / ۴ / دوزلارىم / ۳...
من اۇيرەدن / ۴،
سىز اۇيرەن / ۴،
زامان كىچىر / ۴، يىر دىشىر / ۴
بو موقددىس / ۴ / دۇورەدە / ۳...
بو دونىانى / ۴ / اۇيرىنمىش / ۴
من اۇيرەدە / ۴ - اۇيرەدە / ۳...
منە ھىج وخت / ۴ / ياد اولمادى / ۴
سئوينچىنىز / ۴،
قىمىنىز / ۳.
خىيال لارلا / ۴ / نفس آلان / ۴
جاوانلىق عا / ۴ / لىمىنىز / ۳.
حىسسىنىزە / ۴، دويغونوز / ۴
دولا-دولا / ۴
سىزىن ايلە / ۴ / آدىملا دىم / ۴
قول-قولا / ۳...
ب. و. ھاب زادە

بو شىردە بۇلگولرىن آردىجىللىغىنداكى اۋزلىك اوندان عبارت دىر كى، بورادا ۳-لوك بۇلگولر ھىمىشە مصراعنىن سونوندا گلير.

فرقلى بۇلگولو، قافىيەلى سىرېست شىرىن ۶ و ۵- ھىجالى بۇلگولردىن عبارت واريانتىنا دا راست گلەك اولار:

آنامى دىن ائىدىك / ۶
تۇكولدو دىن-دىن / ۵
گۇزومون ياشى / ۵،
ھىمىن گون مزارىن / ۶ / باش ترفىندىن / ۵
آنامىن يىرىنە / ۶ / قالخدى باش داشى / ۵.

آنامین عوضی/۶ باش داشی اولدو/۵

كۆلگەسى اۆزويله/۶ ياناشى اولدو/۵.

اولدومو؟

ائله بيل/۶ او، يوخموش اصلا/۵،

داش لارين اوستدىكى/۶ نئچه يازيىلا/۵

سئچيلىر اينسان/۵

باشقالاريندان/۵.

ب. واهاب زاده

فرقلى بۇلگولو، قافيهلى سربست شعرين يالنيز ايكي يوخ، ۳ و داها چوخ فرقلى بۇلگولردن فورمالاشميش واريانتلارينا دا تصادف اولونور.

مثال:

گتير خرەيى، اوغلوم/۷!

-گتير قايچيني دا/۶، گتير بئلى د/۵.

گتيردى ساجيندا/۶ عطيرلى كولك/۵.

-آتا، نئيله يک/۵؟

-اوغلوم، بو يازيغا/۶ آزادلىق وئرک/۵:

انجير آغاجىنين/۶ اسارتينده/۵

قالماسين تنک/۵.

انجيرين گۆودەسى/۶ توپ لولهسى تىک/۵

گۆرورسن توشلانيب/۶ يثرين تكيه/۵

تنكسه سولغون، سارى/۷،

قورا واختى/۴ مۇووج اولوب/۴ سالخيملارى/۴.

گونشدير موستقىللىك/۷،

او، حسرتدير گونشه/۷.

درينده يوخ، اوزدهدير/۷ زورلا آتديغى ريشه/۷...

خ.ر. اولوتورك .

گۆرۈندۈگو كيمى بو شعرده ۴، ۵، ۶ و ۷-هئجالى بۇلگولردن استفاده انديلميشدير. بۇلگوسوزلوك ايسه موشاهيده اولونمور.

عینی بۇلگولو، قافيهلى سربست شعرده اولدوغو كيمى، فرقلى بۇلگولو، قافيهلى سربست شعرين ده عروض واريانتينا راست گليئير. باشقا سۆزله، بوراداكى فرقلى بۇلگولر اوزون و قيسا هئجالار باخيميندان واحيد ريتميك قورولوشا ماليك اولاييلر. بو واريانتدان خصوصيله س.روستم (۱۹۸۹-۱۹۰۶) چوخ مهارتله استفاده ائتميشدير:

...نه گلن/۳ وار، نه گئدن/۴ وار بو تانيش/۴ يوللاردا/۴،

بو گئنيش/۳ يوللاردا/۴.

آتيليپ/۳ سون دۇيوشه/۴، نره چكىر/۴ بير ده خزر/۴،

سارسيلير/۳ چرچيوسين/۴ دن قاپىلار/۴، پنجرهلر/۴.

بنزهيير/۳ گۆيده سوزن/۴ آى او بولود/۴ لاردا يئنه/۴

جان وئرن/۳ بير باليغين/۴ گۆزلرينه/۴،

آز كئچير/۳، گۆى قارالير/۴، يئر آغارير/۴.

باغلارين/۳ باغرينى بير/۴ قورخو يارير/۴.

بو نه ايش/۳ دير؟ بئله شنى/۴ گۆرمه ميشم/۴ عۆمرومده/۴،

(دوستو اص/۳ لا آياغا/۴ وئرمه ميشم/۴ عۆمرومده/۴.)

هارداسان/۳، گل، آ باهار/۴، سن كى، دئييل/۴ سن خسته/۴،

قار ياغیر/۳، قوش باشی قار/۴ اینجه چیچک/۴/لر اوسته/۴.
 گل، قیشین/۳، سون گونودور/۴،
 او، سنین/۳ اوستونه گل/۴/امیش گونودور/۴،
 گول باهار/۳، دوغما یووان/۴/دان اونو قوو/۴،
 دورنا، دیل/۳/بر شوولان/۴/دان اونو قوو/۴!
 گل، عزى/۳/زیم کی، سنین/۴ خوش قدمین/۴ یونگول دور/۴.
 نفسین/۳ منجه چیچک/۴/دیر، گول دور/۴.
 گل، باهار/۳، گل، اؤزونو/۴ جیهده زن/۴/ن ائیلهمه تک/۴،
 دورموشام/۳ بوردا دونن/۴/دن قایاتک/۴.
 توت الیم/۳/دن، آياغیم/۴ یتردن اوزول/۴/مز، دوستوم/۴،
 اوره ییم/۳/دن قیشین ایم/۴/ضاسینی سن/۴/سیر پوزدوم/۴.
 انشیدیب/۳ شاعیری شوخ/۴، نازلی باهار/۴،
 او خوش آ/۳/وازی، قیزیل/۴ سازلی باهار/۴ -
 یوخوسون/۳/دان آییلیر/۴ شیر کیمی قال/۴/خیر آياغا/۴،
 چکیب اؤز/۳/اوردوسونو/۴ قیشدا اولور/۴/ال به یاخا/۴،
 گنجه دن/۳ خئیلی کئچیب/۴، صوبحه یاخین/۴/دیر آرتیق/۴،
 ائی کؤنول/۳، دینله، باهار/۴ اؤز قوناغین/۴/دیر آرتیق/۴...
 س.روستم

گۆرۈندۈگو کیمی بو سربست شعر اوچلۈک و دۆردلۈک بۆلگۈلردن عبارت دیر. بورادا اوچلۈک بۆلگۈلرین دییشمز ریتمیک قورولوشو — د/د/داه (مصراع اولینده هم ده داه/داه)، دۆردلۈک بۆلگۈلرینکی ایسه — داه/د-داه/داه کیمی دیر. بۆلگۈلرین آردیجیلیغیندا خصوصی فرقلى جهت اوندان عبارت دیر کی، بو آردیجیلیقدا دۆوریه لیک اولماسا دا، ۳-لۈک بۆلگۈ آردیجیل گله بیلمز، چونکی بو آهنگی پوزار. بورادا بۆلگۈلرین آردیجیل دوزولوشو رمل بهری نین موختلیف اوزونلوقلو قلیب لرینه (رمل-۶، رمل-۸ و رمل-۱۰) اویغون گلیر. یعنی بحر طویل کیمی بو دا عروضون سربست واریانتی دیر.

قیسماً بۆلگۈلو، قافیله لی سربست شعر. بورادا شعرین بۆلگۈلو و بۆلگۈسوز حیسه لری اولور. یعنی بۆلگۈنون اولوب-اولماماسی سربست دیر. اصلینده تۆرهمه نۆوع دور. یعنی، بۆلگۈسوز، قافیله لی سربست شعره ده عاید ائتمک اولار. بئله کی، بۆلگۈسوز، قافیله لی سربست شعرده تصادفاً، غیر ارادی اولاراق دا بۆلگۈلر حسّ اولونا بیلر. مثال (بۆلگۈسوز پارچالار کورسیوله [مورّب، ایتالیك] وئریلمیش دیر):

سن ایلانا توفنگی/۷

گۆزلرینی

یوموب آت/۷،

اۆله جک/۳.

اؤزو قیزیل گولله نین/۷

قباغینا **گله جک/۷.**

سن اونو یوخ،

او سنین

توفنگی نین

ایلان یوواسی کیمی

لوله سینى،

باری یولدا اولان

گولله سینى

کیرپیکسیر گۆزلریله/۷

تئجه نیشان **الاجاق/۷.**

يارى يولدا **اولاجاق**/۷...

/كريم

بۇلگوسوز، قافيهلى سربست شعر. سربست شعرين بو نۇوعونه «قافيهلى نثر» ده دئىمك اولار. بورادا بۇلگولرين اولماسى طلب اولونمور. بۇلگولر يالنىز تصادفى، غير ارادى اولاراق آلىنا بيلر.

مثال:

گۇزلىرىم سنه حثيران اولوب...

باخيش لارىم مئرىدىان اولوب

سانجىلىپ دونيانين ان اوزاق يئرینه

باخيشىمدا اۆلكه

كند،

شهر،

باخيشىم دۇنوب مئرىدىانا

گاه قاتارلا،

طياره يله يان-يانا گئدير،

گاه بورولور **يانا**.

گاه داغ اولوب اوجالير،

گاه چيرپينير اوكتيان كيمى.

نييه گلميرسن؟

كۇنلوم بونو نئجه **آنلار**...

دويمورسان،

دينميرسن،

گلميرسن،

قىريليب تۇكولور مئرىدىان **لار**...

/كريم

خصوصى حال كيمى بو نۇوعون سئيرك قافيهلى واريانتينى - **بۇلگوسوز، سئيرك قافيهلى سربست شعرى** فرقلىدىرىمك اولار. بورادا مصراعلارين چوخو، بعضاً بۇيوك اكثريتى قافيهلنمه دن آزاد اولور و قافيه دن چوخ آز استفاده ائديلىر. خصوصاً ميكايل ريفلى (۱۹۰۵-۱۹۵۸) و رسول رضا (۱۹۱۰-۱۹۸۱) ياراديجيلىغى نين بۇيوك قيسمىنى بۇلگوسوز، قافيهلى سربست شعرين محض بو خصوصى حالينا عايد ائتمك اولار. مثال:

ايشته

كافى-رئستوران...

ماوى تومانلى بير ائلكتريك **لامپاسى**.

ديواردا ساپىلچالى ساعات...

تيك-تيتتيك،... تيك-تيرريك... **سسى**...

بوچكادا قيرمىزى لئنتلى اينواليد آياغىنى قيزديران

بير خورما آغاجى

قىريق قاناد كيبى ساللاميش گئنىش بوداقلارنى

بير چيت پارچاسى سارميش قارنىنى،

باخير كونجده اوتوران لال اوزلو بير قيزا!...

بير قاميش كيبى اينجه، كيچيك گردانىنى او قيزين

سارى رنگلى بير سانداليا **قوجاقلاميش**...

ماوى بىر ايشىق، حالقالي گۇزلىرىنى
جىرىق بىر كىسە كىيى **يامامىش...**
ياغلى قالىن دوداق لارىنى مارچىلدادان
توپ كىيى يۈمرو اوز
يۈمرو ووجود بىر **آيى**،
دۇرد پنجهسىلە ايشغال ائتمىش قارشىمداكى **ماسايى**.
باخىر او قىزا،
ياغلى گۇزلىرى **آخىر او قىزا...**
م. رفىلى

عينى بۇلگولو، قافىەسىز سربىست شعر. بو نۇوع، عينى بۇلگولو، قافىەلى سربىست شعردين يالنىز قافىەنىن اولماماسى ايله فرقەلەنير.
نظرى اولراق معین ائتمىشىك. هلهلىك پراكتىكى اولراق استفادەسىنە راست گلەمەيشىك.

فرقلى بۇلگولو، قافىەسىز سربىست شعر. بو نۇوع، فرقلى بۇلگولو، قافىەلى سربىست شعردين يالنىز قافىەلنمەنىن اولماماسى ايله سئچىلىر. آز دا اولسا پراكتىكادا راست گلىنير. آشاغىداكى مثالدا سربىست شعرين ۶-لىق و ۵-لىك بۇلگولردن عبارت اولدوغو آيدىن حسّ اولونور.
قافىەلنمە ايسە يوخدور:

ھارا گئدىرمسە.../۶
کنده، شهره/۵،
من کور گۇرورم/۵.
قىزىل دالغاسىنى/۶ دوغما کورومون/۵
ايندى هر اوتاقد/۶
من کور گۇرورم/۵
کورون اۇزونه ده/۶ کور ايشىق ساجير/۵؛
کورون اوزه رينده/۶
من کور گۇرورم/۵.
/ . کریم

قىسىماً بۇلگولو، قافىەسىز سربىست شعر. بو نۇوع، قىسىماً بۇلگولو، قافىەلى سربىست شعردين يالنىز قافىەنىن اولماماسى ايله فرقەلەنير.
بو نۇوعو ده تۇرمە نۇوع كىمى قبول ائتمک اولار. يعنى، بۇلگوسوز، قافىەسىز سربىست شعره ده عايد ائتمک اولار. بئله كى، بۇلگوسوز، قافىەسىز سربىست شعرده ده تصادفاً، غير ارادى اولراق بۇلگولر حسّ اولونا بيلر.

قىسىماً بۇلگولو، قافىەسىز سربىست شعره مثال (بۇلگوسوز مصراع لار کورسيوله [مورّب، ايتاليك] وئرىلميش دىر):

ماشين لارين شوشەسىنى يويان
پنجهيىنىن قول لارى چيرمالى
او بالاجا/۴ اوغلانى/۳
سىز بىر ده عصيان لار باشلاياندا گۇرون...
يئردن داش گۇتوروب
شوشەلىرى/۴ قيراندا/۳
ماشين لارى/۴ يانديراندا/۴
ھايقىراندا گۇرون...
هر كسين قا/۴/پاز ووروب/۳
اکەنين/۴ سۇيدوگو/۳
او بالاجا/۴ اوغلانى/۳
سىز بىر ده آ/۴/لينده آلوو/۴

«ھايدى آر خام/۴/جا» دئىيىپ/۳

باغچىراند/ گۆرۈن...

ر. قاراجا

«قىسمائ بۇلگولۇ، قافىيەسىز سىرىست شعر» نۇوعونە پىراكتىكى مىثال كىمى ددە قورقود شىرلىرى نىن مەين پارچالارىنى دا گۇستىرمىك اولار (باخ، ص. ۱۰۳-۱۰۶).

بۇلگوسوز، قافىيەسىز سىرىست شعر (مىثور شىر). بو نۇوع، بۇلگوسوز، قافىيەلى سىرىست شىردىن يالنىز قافىيەنىن اولماماسى ايله فرقلەنىر. يعنى بورادا نە بۇلگونون، نە دە قافىيەنىن اولماسى طلب اولونمور. بۇلگو و يا قافىيە يالنىز تصادفى، يعنى غىر ارادى اولاراق يارانا بىلر. بو نۇوع، معاصر شاعىرلىرىن يارادىچىلىغىندا چوخ گىنىش يايىلىپ و سرىتلە اينكىشاف ائدىر. بعضائ سىرىست شعر دئىكدە محض بو نۇوع نظردە توتولور. «مىثور شىر» آدلاندىرىلان بدىعى يارادىچىلىق نمونەلىرى دە ماھىتجە ائلە بۇلگوسوز، قافىيەسىز سىرىست شىردىر. سادەجە اولاراق مىثور شىردە متن نثر فورماسىندا يازىلىر، يعنى مصراعلارا آيرىلمىر. لاکىن مىثور شىرلىرى دە آسانلىقلا مصراعلارا آيرىماق اولار.

مىثال:

مفتىل دەكى آياق آلتى يىللەنىر؛

اوزوم يارباغى قىزىل گولە تعظىم ائدىر؛

سۇيود ساچلارىنى قارىشىدىر؛

آلماگولو قارىشقايا ويداع ائدىر؛

قوملوق داکى بىر پارچا چمن «يوخ» دئىير كپەنكلرە؛

بىرەلر باشىنا كول سووورور كوللوكدە؛

چوبان ياستىغى چاپار سالىر دۇرد طرفە؛

بىر چۇپ دىگىرلىنىر بىر كۇتوك اوستە؛

سىسى قاتاردان تىز جاتىر اىستانسىايا؛

رئىسلىرىن آراسىندا وورنوخور قىچ اولموش سئوگى مکتوبو - اصليندە

كولک اسير،

و سن داھا يالان دانىشماق اىستمەدن سوسورسان.

س. باب/له/اوغلو

بعضائ ھىجا وزنى نىن اىستاندارت (عادئاً ۱۱-ھىجالى) مصراعلارى نىن دۇورى تکرار اولونان بۇلگولرىنى آيىرىپ آبرى-آبرى مصراعلار كىمى، سپەلنىمىش فورمادا يازماقلا اونو سىرىست شعر كىمى تقدىم ائدىرلر. لاکىن بو دوغرو دئىيل. بو جور شىرلىر سىرىست شىرە يوخ، ھىجا وزىنە عايد ائدىلمەلى دىر. بئلە شىرلردىن بىر مىثالا باخاق.

سپەلنىمىش واريانتدا:

وطنداش!

نە گۇزل سىسلەنىر بو سۇز.

يعنى - بىر وطنىن اۇولادىيىق بىز.

آنامىز عىنى دىر،

قارداشلىق، دئىمک.

من سنە آرخايام،

سن منە کۇمک

ب. واهابزادە

بىرلىشىدىرىلمىش واريانتدا:

وطنداش! نە گۇزل سىسلەنىر بو سۇز.

يعنى - بىر وطنىن اۋولادىيىق بىز.
آنامىز عىنى دىر، قارداشلىق، دىمىك.
من سنە آرخايم، سن منە كۆمىك

قارىشلىق وزنلى شعر

قارىشلىق وزنلى شعرە مەن پارچالارى ھىجا و يا عروض وزنلىن، مەن پارچالارى ايسە سىرست شعرىن خصوصىت لىرىنى داشىيان
نمونه لر عايدىر (سىرست شعرىن خصوصىت لىرىنى داشىيان پارچالار كورسولە [مورب، ايتالىك] وئىلمىش دىر):

او زامانكى، اوفوقلرە بعضى نىز دالار
قلبا سىزى پىك سئوهرىم، يولچو بولودلار.

بوگون يىنە
اللىمى سىزە دوغرو قالدىردىم،
بو عملدن نە سالدىردىم؟
آوت، ھىج نە!

توتقونسونوز، قىلىنسىزە بوخسا وارمى سانجىنىز؟
بو ھىراجىي گىزىشدن نەدىر يا قازانجىنىز؟
بولودلار، بولودلار،
پرىشان بولودلار،

باشىمىن اوستوندى كىشە يىپ
يارىشان بولودلار!
بعضى نىز چوخ كىشە،
بعضى نىز پىك خفىف
بولودلار، ائى دولغون قىچىلار،
گۆل لىرىن اووچوندا بىر يىل اسىنچە تىتر،
اسرسىنىز
نەدىن سىز؟

سىزى روزگارمى چالدى، اونونچونمو سولدونوز؟
اونونچونمو دىشىدىنىز، دارماداغىن اولدونوز؟
قاجدىنىز آغلايا-آغلايا،
دۇندونوز بىر شىفاف پارچا.

بعضى نىز چوخ يونول ائقىر قانادلى،
بعضى نىز پاسلانمىش دىمىر قانادلى،
نە بو قدر گۆل اوزوندى گىزىسىنىز؟
اۋزونوزدىن چىخان زامان،
ايزىنىزدىن چىخان زامان
حقىقتا سئوگىلىمە بىزىسىنىز!

ائى جوشقون گىجلىگىم، ائى ھاۋالى قوش،
اوخودوغوم شىرقى دىنلەمىز اولموش.
ائى شىعىر يازماقلا كىچىن گون لىرىم،
سىزكى ان وفالى گون لىرىمىنىز.
باخىب بولودلار گولومسە مەكچىن،
سئوگى نغمەلرى بىستەلە مەكچىن

منه موساعیده وئرمیسینیر؟

چونکی کئیفیم کۆکدور، داماغیم چاغدیر،
شیمشک چاخدیرمایا من ده حاضریم،
بولودلار باشیندا پاتلایاجاق دیر
کۆنلومده قیوریلان بۆیوک ایلدریم
م. موشتیقی

موستزادلی (آیاقلی) شعرلری ده قاریشیق وزنه عاید ائتمک اولار. مثلاً، عروض و یا هئجا وزنینده اولان شعرلرده استفاده اولونان موستزاد (آیاق) مصرعنین بوتۆو یوخ، سون بۆلگوسونون (و یا بۆلگولرینین) تکراری دیر. یعنی موستزاد حیسه جیگی بوتۆو مصرع یوخ، اولکی مصرعنین سون بۆلگوسو و یا بۆلگولریندن عبارت قیسا مصرع دیر. بو ایسه محض سربست شعره (بۆلگولو، قافیله لی سربست شعره) مخصوص اولان خصوصیت دیر. بو باخیمدان موستزادلی - آیاقلی شعرى عادى شعردن سربست شعره کئچید کیمی ده قیمتلندیرمک اولار. موستزاد حیسه جیگی عادتاً اۆزوندن اولکی بوتۆو مصرع ایله و یا اۆزوندن اولکی موستزادلا قافیله نیر.

موستزادلی (آیاقلی) شعرین موختلیف واریانتلارینا مثال لار:

بیر چارشیدا دۆرد درویشه اوغرادیم،
دۆردو بیر-بیرله ائیلر ایختیلات.
دۆردونون ده دیلی آیری، دینی بیر،
ایکی ده بیز اونلار ایله شش جاهات،
اصلی-کاینات.

بیر شهرینده گۆردوم پادشاهیینی،
قولون، یاسوولون، هر دسگاهیینی،
اوج یوز آلتیمش آلتی خوش سوپاهیینی،
اونلار بیر کیشی دن ایسته دی سورسات،
خوش چکیر سققات.

آلتی، سککیز، دوققوز ایدی بیناسی،
اوتوز جالالی وار، بیاض سینه سی،
آلتی مین آلتی یوز مددی-معناسی،
عرب ایدی، عجم ایدی، تورک و تات،
بیر ایسمه فریاد.

آلتی دان قیرخادک سرگردانییدی،
ایکی یوز اوتوزدا اۆزون تانییدی.
آلتی مین آلتی یوز پاسیبانییدی،
کیمی «یا هو» چکیر، کیمی - «الصلات»،
کیم ایستر نیجات.

ایکی دریا خوش گۆرونمور گۆزونه،
ایکی قیرخ دۆرد چیخماز ارین دیزینه.
بو خسته قاسیمین شرن سۆزونه
عالیم، موللا، موجتهیدلر قالدی مات،
تاہمادی کلمات.
خسته قاسیم

بیلیم نه گۆروب دور بیزیم اوغلان اوخوماقدان؟

دنگ اولدو قولاغیم.
 ژورنال، قزنته، هرزه‌وو هدیان اوخوماقدان
 اینجلدی اوشاغیم.
 ...بس‌دیر اوخودون، آز قالا جانین تلف اولدو،
 بو کاردن ال چک!
 یازماق، اوخوماق، باشینا انگل-کلف اولدو،
 اشعاردن ال چک!
 مین علم اوخویوب سؤز بیله‌سن حؤرم‌تین اولماز
 بو داری-جاهاندا؛
 سؤز بحرینه گؤهر اولاسان قیم‌تین اولماز
 خاصه بو زاماندا.
 یوخ، یوخ، باخیرام فیکرینه، سندن اوغول اولماز،
 جانین بئجه‌تم!
 میرت-میرت اوخوماقدان، کیشی، بیر قان کی، پول اولماز!
 میر تیلدا دمادم،
 قیل علم فراهم،
 اول غصّه‌یه همددم؛
 عؤمرون اولاجاق کم؛
 دوشمن سنه عالم!....
 م.ع. صابیر

شعر شکیل‌لری

آذربایجان پوئزیاسیندا اساساً آشاغیداکي شعر شکیل‌لریندن استفاده اولونور (بورادا بوتون شعر شکیل‌لرینه پراکتیکی مثال‌لار گتیرمه یه احتیاج گؤرمه‌دیک و یالنیز آز راست گلینن خصوصی حال‌لار و ایضاح اوچون ضروری اولان دیگر حال‌لار اوچون مثال‌لار گؤستمیشیک):

مثنوی. مصراع‌لارین جوت-جوت (آآ، بب، جج، چچ و س.) قافیه‌لندیگی شعر شکلی دیر. مثنوی ایسته‌نیلن اوزونلوقلو مصراع اوزهرینده قورولا، هم هئجا، هم ده عروض وزنینده یازیلا بیلر. بو شعر شکلی نظم‌له یارادیلان ائپیک اثرلرده (پوئمالار، درام اثرلری و س.) داها گئنیش استفاده اولونور.

چارپاز قافیه‌لی شکیل. مصراع‌لاری بندلر اوزره آآب، ججچچ، دئ‌دئ و س. شکیلنده قافیه‌لنه‌ن شعر شکلی دیر. شعر اوغون اولاراق ۴ مصراع‌لی بندلره آیریلیر. بندلرده ۱-جی مصراع ایله ۳-جو مصراع قافیه‌لنمه‌یه ده بیلر. بو حال مضمونون داها گؤزل اولماسینا ایمکانینی آرتیریر. بو شکیل ده ایسته‌نیلن اوزونلوقلو مصراع اوزهرینده قورولا، هم هئجا، هم ده عروض وزنینده اول بیلر. معاصر مؤلف ادبیاتیندا چوخ گئنیش یاییلیب.

بایاتی. مصراع‌سی‌نین اوزونلوقو ۷ هئجا، قافیه قورولوشو آآب آ کیمی اولان، ۴ مصراع‌لی، بیربندلی شعر شکلی دیر (هم ده ژانردیر). بیر قایدا اولاراق هئجا وزنینده اولور. فولکلوروموزدا ان گئنیش یاییلمیش شکیل دیر (ژانردیر).

روباعی. قافیه‌لنمه قایداسی آآب آ کیمی اولان، ۴- مصراع‌لی، بیربندلی شعر شکلی دیر. مصراع‌دا هئجا سایي عادتاً ۱۱ و داها چوخ اولور. هم هئجا، هم ده عروض وزنینده یازیلا بیلر. داها چوخ کلاسیک مؤلف ادبیاتیندا استفاده اولونموش دور.

گرایلی. مصراع‌سی ۸-هئجالی، قافیه قورولوشو آآب (بعضاً آج‌ب) جج‌ج‌ب، چچ‌چ‌ب و س. کیمی اولان، ۳ و داها چوخ ۴- مصراع‌لی بندلردن عبارت شعر شکلی دیر (ژانری دیر). بعضاً بیرینجی بندین قافیه‌لنمه‌سی سونراکی بندلره عینی اولور. اساساً هئجا وزنینده، بعضاً ده عروض وزنینده یازیلیر. کلاسیک و معاصر مؤلف ادبیاتیندا، خصوصاً ده آشیق یارادیجیلیغیندا گئنیش یاییلمیش دیر. کلاسیک آشیق هاوالاری‌نین ختیلی حیسسه‌سی محض بو شکیل اوزهرینده‌دیر.

گرایلی شکیلینده، عروض وزنینه (هزج-۳ قلیبینه) یازیلیمیش شعره مثال کیمی ص.وورغونون م.فضولی نین «اوسانمازمی» قزلینه نظیره یازدیغی چوخبندلی «فضولی نین دردی» شعرینی مثال گؤستمک اولار:

سن ائی سئودالی صنعتکار،
سسینده مین شیکایت وار.
دویان لار هر زامان آغلار،
دئسم، بیر بؤهتان اولمازمی؟

...خیاله غرق اولوب هردن،
زهرلندین کولکلردن...
او قانسیز، داش اورکلردن
کؤنول رنجیده قالمازمی؟

نه اودلار گؤرموسن بیلسن،
ازلدن آشیق اولدون سن،
بؤیوک روحونلا بیر تورکسن،
مورادین شمعی یانمازمی؟

...نه دیر لئیلی، نه دیر مجنون؟
نه دیر آشیق، نه دیر مفتون؟
گزیرسن دایما محزون.
سینیق قلبین - سینیق سازمی؟

یخیلمیش گؤردیون دؤوران،
دیششمیش، باشقادیر اینسان،
آذربایجان، آذربایجان،
بؤیوک داهی لرین آزمی؟...

ص.وورغون

قوشما. مصراعسی ۱۱-هئجالی، قافیہ قورولوشو آب آب (بعضاً آج ب) جج ب، چچ ب و س. کیمی اولان، ۳ و داها چوخ ۴-مصراعلی بندلردن عبارت شعر شکلی دیر (ژانری دیر). بعضاً بیرینجی بندین مصراعلاری نین قافیہ لیمه قایداسی سونراکی بندلرده کی کیمی اولور. اساساً هئجا وزنینه، بعضاً ده عروض وزنینه یازیلیر. کلاسیک و معاصر مؤلف ادبیاتیندا گئنیش یاییلمیش دیر. آشیق یارادیجیلیغیندا ایسه ان گئنیش یاییلمیش شعر شکلی دیر. کلاسیک آشیق هاوالاری نین بؤیوک قیسمی محض بو شکل اوزه رینده دیر. عمومیتله، ریتیمیک آشیق هاوالاری اساساً قوشما و گرایلی اوزه رینده اولور.

قوشما شکیلینده، عروض وزنینه (هزج-۲ قلیبینه) یازیلیمیش شعره مثال:

آیا، نواب (ی) والایی-سوخذان،
یئتیشدی نامه نیز دیشاد (ی) اولدوم.
قم و دردییم فیراوان ایدی، اما
بحمدلله کنون آزاد (ی) اولدوم.

سراسر شعرینیز از رویی-حیکمت،
قامو مضمون لاری مهر و-محبت،
مؤحویه رحمت و عدوانه ذلت،
بو شیرین لهجه یه مؤعتاد (ی) اولدوم.

سيزه لوطفی-خودا اولسون موراقيب،
عطا قيلسون دخى اعلا مراتيب،
يئنه بدخواهه گر اشهابى-ساقيب،
خاراب اولسام دا گر آباد(ى) اولدوم.

قمى-يامى دن چوخ ناتوانم
عليلم، ناخوشام، افسورده جانم،
بو تسعيل دن اوزوم ده بدگومانم
مگر کوهى-قمه فرهاد(ى) اولدوم.

اونوتما سن دوعادان ناتوانى،
عليل و ناخوش و افسورده-جانى،
جنابندان سوا يوخدور گومانى،
اگر ياددان چيخام برباد(ى) اولدوم.
خ.ب. ناتوان

م.ع. صابيرين مشهور «تک صبير» شعرينى ده قوشما شكيلينده، عروض وزنينده (سريع-۱ قليبينده) يازيلميش شعره مثال گؤسترتمک

اولار.

قزل. قافيه لنمه قايداسى آ، ب، آ، ج، آ و س. شكيلينده اولان، ۳ و داها آرتيق بئيت دن عبارت شعر شكى دير (ژانرى دير). مصراع لارى عادتاً اوزون (۱۴-۱۶-هئجالي) اولور. لاکين ۱۰-۱۱-هئجالي قزل لره ده راست گلمک اولار. اساساً عروض، بعضاً ده هئجا وزنينده يازيلير. کلاسيک ادبياتدا چوخ گئنيش استفاده اولونموش دور.

هئجا وزنينده يازيلميش قزله مثال:

دونياميزدا نه قانسيز، نه نادان شؤهرت تاپار،
نه توفتيلى، نه يالتاق، نه فيلان شؤهرت تاپار.

زحمتى، محبتى وطنه رؤونق وئرن
کؤنلو آرزولار دولو مرد اينسان شؤهرت تاپار.

داردا وطن يولوندا، شيرين جانيندان كئچن
آلنى آچيق، اوزو آغ قهرمان شؤهرت تاپار.

کيم کى آندينى پوزماز، سونگولر آراسيندا،
آدى اولار ديل لرده بير داستان، شؤهرت تاپار.

نه دوکاندا ساتيلير شؤهرت، نه ده بازاردا،
ميللتي نين قليبينه يول تاپان شؤهرت تاپار.

يارى يولدا قالماسا، قلمى کوتلشمه سه
ماهنى سى آل بايراقلى سولثيمان شؤهرت تاپار.

س.روستم

قصيده. قافيه لنمه قايداسى و مصراع لارين اوزونلغو قزل ده کى کيمى دير. قزل دن فرقى ايسه اوندان عبارت دير کى، بورادا بئيت لارين ساى داها چوخ (عادتاً ۱۵-دن يوخارى) اولور. همچنين موختليف مضمون لاردا اولاييلير. قصيده نين مضمونونا گؤره موختليف نؤوع لرى وار: *مناجات* - الله ين تعريفى، *نعت* - پيغمبرين تعريفى، *فخرية* - شاعيرين اؤزونو تعريفى، *مدحيه* - دؤولت خاديم لرى نين تعريفى، *مرثيه* - فاجعه وى شكيلده هلاک اولموش شخص لره (دين شهيدلرينه و س.) يازيلميش ماتم کاراکتري قصيده دير. ژانر کيمى قبول اولونان بو شعر شكيليندن کلاسيک عروض وزنلى ادبياتدا گئنيش استفاده اولونموش دور.

قطعه. قافیه قورولوشو آب، جب، چب و س. شکلینده اولان، ۳ و داها آرتیق بئیتدن عبارت، اجتماعی-سیاسی مضمونلو شعر شکلی دیر (ژانری دیر). مصراع لاری عادتاً اوزون (۱۴-۱۶-هئجالی) اولور. بیر قایدا اولاراق عروض وزننده یازیلیر.

مرّبع. قافیه قورولوشو آآآآ بببب آججج آ و س. کیمی اولان، ۳ و داها چوخ ۴-مصراعلی بندلردن عبارت شعر شکلی دیر (ژانری دیر). اساساً عروض وزننده یازیلیر. مصراع لاری عادتاً ۱۴-۱۶-هئجالی اولور. اساساً کلاسیک ادبیاتا خاص شعر شکلی دیر.

دیوانی. قافیه قورولوشو آآب آب بببب آججج آ و س. کیمی اولان، ۳ و داها چوخ ۴-مصراعلی بندلردن عبارت شعر شکلی دیر. مصراع لاری عادتاً ۱۵-هئجالی اولور و هئجا وزننده یازیلیر. «مرّبع» شکلینه یاخین اولان بو شکل آشیق یارادیجیلیغینا خاص دیر. عینی آدلی آشیق هاواسی اوستونده اوخونور. بو آشیق هاواسی نین موسیقی سی اساساً بحر سیزدیر.

موخّمس. قافیه قورولوشو آآآآ بببب آجججج آ و س. کیمی اولان، ۳ و داها چوخ ۵-مصراعلی بندلردن عبارت شعر شکلی دیر. هم عروض، هم ده هئجا وزننده اولابیلر. مصراع لاری عادتاً اوزون (۱۴-۱۶-هئجالی) اولور. بو شعر شکلی ده کلاسیک مؤلف ادبیاتدا، او جمله دن آشیق یارادیجیلیغیندا گنجیش یایلمیش دیر. آشیق یارادیجیلیغیندا موخّمس لر عادتاً ۱۶-هئجالی اولور و ۸-لیک لره آیریلاراق عینی آدلی ریتیمیک آشیق هاواسی اوستونده اوخونور.

مسدّس. قافیه قورولوشو آآآآآ ببببب آجججج آ و س. کیمی اولان، ۳ و داها چوخ ۶-مصراعلی بندلردن عبارت شعر شکلی دیر. عروض وزننده یازیلیر. مصراع لاری عادتاً اوزون (۱۴-۱۶-هئجالی) اولور. کلاسیک مؤلف ادبیاتدا استفاده اولونموش دور.

مسبّع. قافیه قورولوشو آآآآآآ بببببب آججججج آ و س. کیمی اولان، ۳ و داها چوخ ۷-مصراعلی بندلردن عبارت شعر شکلی دیر. عروض وزننده یازیلیر. مصراع لاری عادتاً اوزون (۱۴-۱۶-هئجالی) اولور. کلاسیک مؤلف ادبیاتینا خاص اولان بو شکله آز راست گلینیر.

مثمّن. قافیه قورولوشو آآآآآآآ ببببببب آجججججج آ و س. کیمی اولان، ۳ و داها چوخ ۸-مصراعلی بندلردن عبارت شعر شکلی دیر. عروض وزننده یازیلیر. مصراع لاری عادتاً اوزون (۱۴-۱۶-هئجالی) اولور. کلاسیک مؤلف ادبیاتینا خاص اولان بو شعر شکلینه چوخ آز راست گلینیر.

موعشّر. قافیه لنمه قایداسی آآآآآآآآ بببببببب آجججججججج آ و س. کیمی اولان، ۳ و داها چوخ ۱۰-مصراعلی بندلردن عبارت، کلاسیک ادبیاتا خاص شعر شکلی دیر. عروض وزننده یازیلیر. مصراع لاری عادتاً اوزون (۱۴-۱۶-هئجالی) اولور. یازیلماسی چتین اولدوغوندان بو شکله ده چوخ آز راست گلینیر.

ترجیع بند. قافیه لنمه قایداسی آآآآآآآآآآ ببببببببب آججججججججج آ و س. کیمی اولان، ۳ و داها چوخ ۱۲-مصراعلی بندلردن عبارت شعر شکلی دیر. بیرینجی بندین سون بئیتی سونراکی بندلرین سونوندا تکرارلنیر. عروض وزننده یازیلیر. مصراع لاری عادتاً اوزون (۱۴-۱۶-هئجالی) اولور. یازیلماسی چتین اولدوغوندان بو کلاسیک شکل دن ده چوخ آز استفاده اولونموش دور.

ترکیب بند. چوخ مصراعلی بندلردن عبارت کلاسیک شعر شکلی دیر. بو شکلین واحد قایداسی یوخدور. بندلرده مصراع لارین سای ۶-دان ۱۴-ه، حتی ۲۴-ه (۱۹) قدر اولابیلیر. عادتاً بندین سون بئیتی سونراکی بندلرین سونوندا تکرارلنیر. سونراکی بندلرین سون بئیتی نین قافیه سی بیرینجی بندینکی ایله عینی اولور. یعنی مصراع لارین قافیه لنمه قایداسی مسدّس شکلینه اوخشاردیر. بعضاً مصراع لار قزل کیمی ده قافیه له نه بیلر. مصراع لار عادتاً اوزون (۱۴-۱۶-هئجالی) اولور. بیر قایدا اولاراق عروض وزننده یازیلیر. م. فضولی، س.ا. شیروانی و ب. شاعیرلرین اثرلرینده راست گلینیر.

سربست شکل. مصراع لارین قافیه لنمه قایداسی نین و بندلره آیریلما نین سربست اولدوغو و یا هئج اولمادیغی شعر شکلی دیر. سربست شعر فورماسی نین شکلی سربست دیر. عینی زاماندا هم هئجا، هم ده عروض وزننده اولان شعر لر ده سربست شکیلده اولابیلر. معاصر پوئزیدا گنجیش یایلمیش دیر. مثال:

وطن منیم بو گونوم،

صباحکی توی-دوگونوم.

حاقیم وار کی، اؤیونوم

آذربايجان دئينده.

اوركلرده دۇيۇنوم،

آذربايجان دئينده.

...آذربايجان دئينده،

ليهلر شاعيرله شير.

آنالارين بطينينده،

قارا گۇزلو كۇرپهلر

پلنگله شير، شيرله شير.

آذربايجان دئينده،

مودريك قوجالار كيىمى

داغلار دا فيكييرله شير...

آذربايجان دئينده

«هاراليسان؟» سوالي،

وئرنلره آر اولور.

قتيرتلىلر بيرله شير،

قتيرتسيزلر خار اولور...

آذربايجان دئينده!

دوستدان سووقات، موشتولوق،

دوشمنندن باج آلام،

آذربايجان دئينده!

ايشيق سوتونو كيىمى

صاباحا اوجالارام،

آذربايجان دئينده!

كۇرپولرى، سدلىرى

سينهمله پارچالارام.

سرحد مفتيلرينده،

بو كوبودال لريمله

بير موغامات چالارام،

آذربايجان دئينده!

آذربايجان! - بو نيدا

قايلالارى سيلكه لر.

سال داشلارين كۇكسونده

چيچك بيتر، گول بيتر.

آذربايجان دئينده،

طبيعيم جوشار، سنل گلر،

سانما شؤهرت پردهسى،

اوره ييمى كؤلگه لر،

آذربايجان دئينده.

گۇزومده دوغمالاشار

بوتون خالق لار، اؤلكه لر،

آذربايجان دئينده!

ت. بايرام

قئىد ائىدىگىمىز شعر شكىللىرى يالنىز خصوصى آدلا تانىنان، عنعنەۋى شكىللىرىدىر. پوئىيامىزدا مۇلەنن دۇۋقوندىن و
اىستەيندىن آسىلى اولاراق بو شكىللىرە بنزر و فرقىلى چوخ سايلى شكىللىرىدىن، ھىچىنن آشىق يارادىجىلىغىندا بو شكىللىرىن
فورما و مضمونجا چوخ سايلى نۇۋىلىرىدىن (تجنيس، دوداق دىمىز، جىغالى قوشما، دىل دۇنمىز و س.) دە استفادە اولونور.

شعر فورمالارىنىن يارانما تارىخى ھاقىندا

ادىبات نظرىيەسىندە غومىيلىككە شىرىن ماھنىدان ياراندىغى قبول اولونور (۲۰، ۴۰ و س.). بو باخىشا گۇرە اۇنچە موسىقى و ماھنى
لار يارانمىش، سونرا ايسە ماھنىلارنى مەنى تەدرىجاً شىرە چىۋىلمىش دىر. بو پرىنسىپىن چىخىش ائىدەرك بعضى تەدقىقاتچىلار ھىجا وزنىنى
بۇلگولنمە قايدالارىنى فورمالاشماسىنى دا محض موسىقىنى تەتقىرىدىن ياراندىغىنى ادعا ائىدەرلەر. لاکىن بو فېكىرى تام معنادا قبول ائتمەك
اولماز. بىلەكى، موسىقىدە بۇلگولنمە دىمەك اولار كى، اىستەنلەن كىمى اولار بىلەر. لاکىن اولارنى ھامىسى ھىجا وزنى اوچون
كىچىرلى دىيىلەر. باشقا سۆزلەر، ماھنىلارنى مەنى ھىجا وزنىنى قايدالارىنا تابع اولماي دا بىلەر (بونو آشاغىدا وئىرىلمىش مىثاللاردان داھا
آيدىن گۇرەجەيىك). دىمەلى ھىجا وزنىنى بۇلگولرى موسىقىلى يارادىجىلىقتا يوخ، موسىقىسىز، آيرىجا شعر دىيىلىشىندە و محض
شعر دىيىلىشى اوچون فورمالاشىپ. (مەمدىلىنو (ايراج اوغلو)، تىلان قولىنو و ب. مۇلەر محض بو ياناشمايلا اوستونلوك وئىرىلەر). يعنى ھىجا
وزنىنى بۇلگول قايدالارىنى بىرپاشا موسىقى ايلە علاقەلىندىرەك اولماز. عكسىنە، ھىجا وزنىندە يازىلمىش شىرلر اوستوندە سونرادان ماھنى
اوخوندوقدا، ماھنىنى موسىقىسىنى بۇلگولرى شىرىن بۇلگولرىنە اويغون اولار بىلەر. نىچەكى، رىتمىك آشىق ھاۋالارى شىرلر اوستوندە
اوخوندوغوندىن اولارنى موسىقىسىنى بۇلگولرى ھىجا وزنىنى بۇلگولرىنە (اساساً ۴-۶، ۵-۶ و ۴-۴-۳) اويغون اولور.

بىلەلىككە، ائتمەك اولار كى، ماھنى مەنىدىن ايلە اولاراق بۇلگولسوز (سرىست) شعر يارانمىش، سونرادان موسىقىسىز شعر
دەمە عنعنەسى اىنكىشاف ائىدىككە آيرىجا دىيىلىش اوچون آھنگدارلىق، آخىجىلىق، گۇزلىك يارادان قايدالار – ھىجا وزنى بۇلگولرى
فورمالاشمىش دىر.

لاكىن شىرىن مەنىنى يالنىز ماھنى مەنىلر ايلە علاقەلىندىرەك دىيىلەر. بىلەكى، خالق يارادىجىلىغىنىن ان سادە، ان
ائىلمىنتار [ايلكىن] و چوخ قەدىم تارىخە مالىك اولدوغو ائتمەك ائىدىلەن نەمۇنەلىرىندە (آتالار سۆزلىرى و مىثلەر، تەپماجالار، اووسونلار و س.) بىلە،
مەكمل قافىلەرە و ھىجا وزنىنى مەنى ائىلمىنتلرىنە (عنەۋى ھىجا سايلىرى و بۇلگولر) راست گىلرىك. گۇركملى فولكلورشناسىمىز
سەدىك پاشا پىرسولتانلى (۱۹۲۸-۲۰۱۳) مىندىن آرتىق مەنۇم (قافىلە) آتالار سۆز و مىثل نەمۇنەسىنى توپلايلاق تەدقىقاتا جەلب ائتمىش دىر.
اونون توپلادىغى مەنۇم آتالار سۆزلىرىدىن ۳۱۶-سى غىر بىرەر ھىجالى، ۲۳۵-سى ۷-ھىجالى، ۱۲۸-سى ۵-ھىجالى، ۸۶-سى ۴-ھىجالى، ۸۳-و ۸-
ھىجالى، ۴۵-سى ۶-ھىجالى، ۳۸-سى ۹-ھىجالى، ۳۲-سى ۳-ھىجالى، ۲۵-سى ۱۱-ھىجالى، ۲۰-سى ۱۰-ھىجالى، ۹-و ۲-ھىجالى، ۷-سى ۱۲-
ھىجالى، ۶-سى ۱۴-ھىجالى، ۵-سى ۱۳-ھىجالى، ۳-و ۱۶-ھىجالى، ۲-سى ۱۵-ھىجالىلا عايد اولموش دور (۴۴، ص. ۴۶). البتە، مىصرلاردا ھىجا
سايلىرىنى بىرەر اولماسى ھىجا ھىجا وزنى دىمەك دىيىلەر. ھىجا وزنىندە دىلەياتىملى بۇلگولنمە دە اولمالى دىر. توپلانمىش نەمۇنەلردىن بو طلبلەر
اويغون اولان و اولمايانلار وار. لاکىن شىفاھى خالق دىيىملىرىندە بو اويغونلوق دا تصادفى کاراکتەر داشىيا بىلەر. چونكى، خالق دىيىمى اوچون
ھىجا سايلىنى بىرەرلىكى، بۇلگو و ئىلجە دە قافىلە او قدر دە واجىب اولمامىش دىر. تصادفى دىيىلەر، پروف. سەدىك پىرسولتانلىنى توپلادىغى
قافىلەلى خالق دىيىملىرىندە فرقىلى ھىجالى نەمۇنەلر سايجا بىرىنجى يئردە دىر. آما ھەر حالدا تصادفى دە اولسا ھىجا وزنىنى علامتلىرىنى اۇزوندە
داشىيان نەمۇنەلر خالقىن ياداشىندا سونراكى اىنكىشاف اوچون ھىمىن وزىن مەنىنى رولونو اوينامىش اولار بىلەر.

آشاغىدا ھىمىن دىيىملىرىدىن مەكمل قدر قافىلەلىر تۈرك سۆزلىرىدىن دوزلىمىش و ھىجا وزنىنى طلبلرىنە اويغون بۇلگولرى اولان
نەمۇنەلر سىجىپ وئىمىشەك (بورادا ۱-ھىجالى و سونونجو فرقىلى ھىجالى نەمۇنەنى بىز علاۋە ائتمىشەك، س.پ. پىرسولتانلىنى
سىاھىسىندا كىندىن فرقىلى واريانتدا وئىدىگىمىز نەمۇنەلر كورسىۋلە [مورب، ايتالىك] يازىلمىش دىر):

۱-ھىجالى:

تۈى-

دۈى.

۲-ھىجالى:

كور، كور،
گۇر، گۇر.
يوز اۇلچ،
بىر بىچ.

۳-ھىجالى:

آز دانىش،
دوز دانىش.
ائىل گوجو
سئىل گوجو.
گئىچ /ولسون،
گوج /ولسون.

۴-ھىجالى:

گئىچە قارا،
جوجە قارا.
اوستو بىزك،
آلتى تىزك.

۵-ھىجالى:

اوشاغى بويور،
دالىنجا يوگور.
گۇزىللىك اون دور،
دوققوزو دون دور.
گولمە قونشونا،
گلر باشينا.

۶-ھىجالى:

آچارام ساندىغى،
تۇكرم پامىيغى.
بىر آياغى بوردا،
بىر آياغى گوردا.

۷-ھىجالى:

آل دا گئىسە ياراشير،
شال دا گئىسە ياراشير.
آروادى ارى ساخلار،
پىندىرى درى ساخلار.
داما-داما گۇل اولار،

گۈل دە داشار سئل اولار.

كور نه ايستر؟ ايكي گۈز،

بيري ايري، بيري دوز.

مئيمون باخدى گوزگويه،

آدين قويدو/ۈزگويه.

ياخشيليغا يامانلىق،

كور ائششيه سامانلىق.

نه يوغوردو، نه ياپدى،

حاضر جا كۈكه تاپدى.

۸-هئجالى:

اوستا يانيندا ال ساخلا،

عاليم يانيندا ديل ساخلا.

چوخ يئمە آغىرلىق ائتسين،

آز يئمە، جان الدن گئتسين.

۹-هئجالى:

ائو گۇردوم ائويمە كوسنديم،

ائو گۇردوم ائويمدن اوسانديم.

۱۰-هئجالى:

اۈلمە ائششەييم، يونجا بيتينجن،

يونجا تۈكۈلمە، توربا تيكينجن

آرواد قوهومو اوجاق باشيندا،

كيشى قوهومو چاخ-چاخ باشيندا.

۱۱-هئجالى:

ايگيد اودور، آتدان دوشە، آتانا،

ايگيد اودور، هر ازابا قاتلانا.

عاغيل سيز جاوانى كيرشان آلدادار،

سايعى سيز ايگيدى دوشمان آلدادار.

۱۲-هئجالى:

گلينيم پالتار يوسون، اوزو بوزارسين،

قىزيم چۆرك بيشيرسين، اوزو قيزارسين.

۱۳-هئجالى:

آلاندا نئجهسن؟ بير آليجى قوش كيمي،

وئرنده نئجهسن؟ دييرماندا داش كيمي.

۱۴-هئجالى:

مرد ایله یولداش اولدوم - داغلار قدر اوجالدیم،
نامردله یولداش اولدوم - بیرجه گونده قوجالدیم.

۱۵-هئجالی:

آرخالیا آرخا اولما، دئمه سین لر یاماق دیر،
آرخاسیزا آرخا اول کی، قوی دئسین لر دایاق دیر.

۱۶-هئجالی:

گتیرنده: ائل گتیرر، یئل گتیرر، سئل گتیرر،
ایتیرنده: ائل ایتیرر، یئل ایتیرر، سئل ایتیرر.

فرقلی هئجالی لار:

آلداتماسین سنی اوز گؤز لیلیگی،
ایلاتین دا وار اؤز گؤز لیلیگی.

ددهم منه کور دئییب
گلیب-گئلنی وور دئییب

وئردیگی قدح،
او دا گؤدک.

سویون لال آخانی،
آدامین یئره باخانی.

سن آغا، من آغا،
اینک لری کییم ساغا؟

سای چوخ،
سانبال یوخ.

سو آخار،
چوخورو تاپار.

سوفره نین یاراشیغی قوناق دیر،
اثوین یاراشیغی اوشاق دیر.

سوروشان داغ آشار،
سوروشمایان دوزده چاشار.

اولاندا هالای، هالای،
اولمایاندا حالای قولای.

اولمادی ائله،
اولدو بئله.

ایسینمه دیک ایستی سینه،
کور اولدوق توسوسونه.

قاباقدا گئدیرم - بیج دئییرلر،
دالدا قالیرام - گیج دئییرلر.

قىز/ولسون،
ال-ياغى دوز اولسون.

اۋزومە يىر ائەلەيىم،
گۇر سەنە نەلەيىم.

آج اۋلەم، گۇزۇ قارالار،
بورجۇلۇ اۋلەم، رەنگى سارالار.

اۋنومۇز قوۋورغا قوۋورور،
آرخامىز سامان سوۋورور.

مۇلف چوخ دوغرو اولاراق شعريمىزىن فورمالاشماسىنى باشلانغىچىنى محض بو نمونەلەردىن گۇتورور. بونو قبول ائىدىكىدە شعرىن منشأىنى يالنىز ماھنى ایلە علاقەلەندىرمەك اۋزونو دوغرولتىمور. احتمال ائىتمەك اولار كى، شعرىن منشأى ھەم ماھنىلار ھەم دە شىفاهى خالق دىئىملىرى اولموش دور. يوخارىداكى فيكرىمىزە اويغون اولاراق دىئە بىلەرىك كى، ماھنى مەنلىرى شعر اوچون بىر سۇز بازاسى رولونو اوينامىش دىرسا، شىفاهى دىئىملىرى سۇز بازاسى رولونو اويناماقلا بىر ھەم دە وزىنى و قافىيەنىن اساسىنى قويىموش دور. بىلەلىكلە، شعر بۇلگولرىنىن منشأىنىن موسىقى يوخ، محض شىفاهى سۇلەمە اولماسى فيكرى بىر داھا اۋر تصدىقىنى تاپمىش اولور.

لاكىن دىرلى فولكلورشناسىمىز ۱۱-ھىجالى شعرىن يارانماسىنى (۷ و ۸-ھىجالى دان فرقى اولاراق) بىر چوخ باشقالارى كىمى محض سازلا علاقەلەندىرەك موسىقىيە باغلايىر. بو فيكرى مەجۇر بىر طرۇدە - ۱۱-ھىجالى شعرىن سازىن پردەلەرنە اويغون اولماسى (۹) ایلە ايضاح ائىتمە چالشيىرلار. حال بوكى، موسىقى نظرىيەسىندىن آزاچىق معلوماتى اولانلار بىلىر كى، سازىن، ھەمچىن بوتون سىملى آلتلىرىن پردەلىرى سىسپىن تونونو مەن ائدىر، ماھنى مەنلىرىدەكى ھىجالارىن سايى ايسە قطعاً اوندان آسىلى دىيىل. بىر پردەدە مصرانىن موختلىف ھىجالارى و عكسىنە، مصرانىن بىر ھىجاسى موختلىف پردەلەدە سىسلەنە بىلىر.

۱۱-ھىجالى شعرىن سازلا باغلى يارانماسى فيكرىنى ساز آلتىنىن يارانما (قوپوزون سازا چئورلىمەسى) دۇورونون ۱۱-ھىجالى شعرىن (قوشما شەكلىنىن) ميدانا چىخماسى دۇورو ایلە اوست-اوستە دوشمەسى ایلە دە ايضاح ائدىرلر. بو آرقومئىتە [بىئە] قارشى دا كىفايت قدر توتارلى فاكتلار وار. بىلە كى، آشاغىدا مثال گىتەرەجەيىمىز اويغور مەنلىرىدە (ص. ۱۱۶-۱۱۷) ۱۱-ھىجالى شعرە ياخىنلاشمانى آرتىق گۇروروك. ھەمچىن ۱۱-ھىجالى نمونەلەر نورمال بۇلگولمەسى ھەلە فورمالاشمىش اولماسا دا «ديوان لغات التورك» شعرلىرىندە دە راست گىلىنىر (ص. ۱۱۱). داھا توتارلى فاكت ايسە اوندان عبارت دىر كى، ۱۱-ھىجالى تورك شعرىنىن و سازىن ميدانا چىخماسى دۇورونون بىر نەچچە عصر اۋنە يارادىلمىش عروضون ۱۱-ھىجالى سىرى-۱، ھىج-۲، مودارىك-۳ و مودارىك-۲ قىلىپلرىنى بۇلگولرى ۱۱-ھىجالى ھىجا وزنى بۇلگولرى ایلە تام عىنلىك تشكىل ائدىر. دىئەلى بو قىلىپلار يارادىلان دۇوردە ھەمىن بۇلگولرە مالىك ۱۱-ھىجالى شعر و يا اونون حاقيندا تصوّر آرتىق مۇوجود اولموش دور. يعنى ۱۱-ھىجالى شعر موسىقىنىن و يا ھانسى سا موسىقى آلتىنىن تائىرىندىن يوخ، شىفاهى نطق دە، شىفاهى شعر دىيىلىشىندە، دىيىلىشىن دىلە ياتىملىيلىغىنا، آھنگدارلىغىنا اويغون اولاراق فورمالاشمىش دىر.

شعر فورمالارىنىن يارانماسىنىن اۋىرەنلەمەسىندە اۋنملى مسئلەلەردىن بىرى محض قافىيەنىن يارانماسى مسئلەسى دىر. بعضى مۇلفلرىن فيكرىنە، قافىيە تورك شعرىنە، ھەمچىن دىگر شرق خالقلىرىنىن شعرىنە عرب شعرىندىن كىچمىش دىر. لاکىن يوخارىداكى قافىيەلى شىفاهى خالق ادبىياتى نمونەلىرى ھەمىن فيكرىن يانلىش اولدوغونو گۇسترن كىفايت قدر توتارلى فاكت دىر.

مئترىك (مئتر-رىتمىك) وزنە گلدەيدە، معلوم دور كى، بو نۇوع وزن شرق خالقلىرى اىچەرىسىندە اىلك دفعە عربلر طرفىندىن VI-VIII-جى عصرلەردىن شعەرە تطبیق ائدىلمەيە باشلامىش دىر. بىلە كى، عربلرىن سىللابىك شعر فورماسى اولان «رجز» اوزەرىندە عروض وزنى يارادىلمىش و اىنكىشاف ائدىرىلمىش دىر. سونرادان فارسلار، توركلر و ب. شرق خالقلىرى دا عروضدان استفادە ائتمەيە باشلامىشلار. ھىجا وزنى قايدالارى خالق يارادىچىلىغى (باشقا سۇزلە كوتلەوى، ايسپونتان، غىر ارادى، اۋز اۋزونە يارادىچىلىق)، عروض قايدالارى ايسە فردى ارادە (باشقا سۇزلە شعورلو و مقصدلى) يارادىچىلىغى كىمى ميدانا چىخمىش دىر. چونكى، ھىجا وزىنىندىن فرقىلى اولاراق دىقق عروض قايدالارى مۇلفدن شعورلو و مقصدلى ياناشما (فعالييت) طلب ائدىر (باخ، ۱۳).

«ایستوپا» آدلانان بۇلگو قلیبلری اوزهرینده یارادیلیمیش قدیم یونان شعرینی ده محض عروض کیمی مئتریک وزنه عاید اندیرلر (۴۵ و س.). «ایستوپا» آنلایشیدان همچنین تونیک وزنین قلیبلرینده ده استفاده اولونور (۱۹).

عادتاً هئجا وزنینی «تورک دیلی نین دوغما (میللی) وزنی»، «تورک دیلیندن دوغان وزن» کیمی قیمتلندیریلر. دوغرو دور، هئجا وزنی ماهیتجه خالق یارادیجیلیغی محصولودور، یعنی کونکرئت مؤلف طرفیندن یارادیلما ییب، خالقین دیلینده اؤز-اؤزونه فورمالاشیب. لاکین یوخاریدا دئدیگیمیز کیمی بو کیمی فیکیرلر دئییلرکن مطلق نظره آلینمالی دیر کی، عینی خصوصیتلره (برابر هئجا سایینا و بۇلگولره) مالیک وزن باشقا خالق لارین دا فولکلوروندا (روس، فارس، فرانسیز، ایتالیان و س.). وار. تصادفی دئییل کی، بیر چوخ عروض قلیبلرینده هئجا سایی و بۇلگولر هئجا وزنینده کی ایله عینی دیر. گۆرونور، محض بئله عروض قلیبلری نین مؤوجودلوقونا اساسلانا راق تورک شعرینده هئجا وزنینی نین فورمالاشماسینی منشأجه عروضلا دا باغلا ییرلار (۲۰، ص. ۲۷۷).

سربست شعر فورماسینا گلدیکده بو فورما عادتاً داها یئنی و معاصر شعر فورماسی کیمی قبول اولونور. بئله کی، بو شعر فورماسی نین XIX -جو عصرین سونو، XX -جی عصرین اول لرینده آوروپا خالق لاریندا یاراندیغی و ایلك دفعه بئلچیکادا میدانا چیخدیغی قئید اولونور (۴۵). تورک خالق لاریندا سربست شعر یازمیش ایلك شاعیر کیمی ن. حیکمتین (۱۹۰۲-۱۹۶۳)، آذربایجاندا ایسه م. رفیلی نین (۱۹۰۵-۱۹۵۸) آدی چکیلیر. لاکین بورادا سربست شعر دئدیگه اساساً بۇلگوسوز، قافییه سیز (و یا سئیرک قافییه لی) شعر نظرده توتولموش دور.

اصلینده ایسه، هئجا و عروض وزن لری فورمالاشانا قدر مؤوجود اولموش شعر فورمالاری نین خصوصیتلری محض معاصر سربست شعر فورماسی نین خصوصیتلرینی اؤزوندە داشیمیش دیر. مثلاً، یوخاریدا مثال گتیردیگیمیز شیفاھی خالق یارادیجیلیغی نین فرقلی هئجالی نمونه لری، دده قورقود و اسکی اویغور شعرلری («مانی چی» پونزی)، عرب شعری نین «سجع» فورماسی (۵۴، ۱۳) و س. یعنی اؤنجه محض سربست شعر فورماسی یارانمیش، سونرا تدریجاً سیلابیک وزن، داها سونرا ایسه واحد مئترو-ریتمیک قورولوشلو وزن - عروض فورمالاشمیش دیر.

بیلدیگیمیز کیمی **دده قورقود متن لری** ده اصلینده ماهنی متن لری دیر، یعنی موسیقی آلتی نین موشایعتی ایله اوخونموش دور. بو متن لری آذربایجان-تورک شعر نین محض هئجا وزنینه قدرکی سربست فورماسی کیمی قبول ائتمک اولار. دده قورقود متن لری فورما جا قیسماً **بۇلگولو، قافییه سیز سربست شعره** اویغون گلیر. بئله کی، بورادا مصراع لارین بیر قیسمینده بۇلگولر حسّ اولونسا دا، بوتون مصراع لارین بۇلگولنمه سی واجب شرط اولمامیش دیر. مصراع لارین چوخو بۇلگوسوز دور.

دده قورقود متن لرینده ۴-هئجالی بۇلگولرین بۇیوک اوستونلوك تشکیل ائتدیگی آچیق-آشکار گۆرونور. بو فاکت تورک شعرینده ۴-هئجالی بۇلگونون ان ایلكین، ان اساس بۇلگو اولدوغونو دئمیه اساس وئیریر. متن لرده داها آز تصادف اولونان ۳-هئجالی بۇلگولر ایکینجی یئرده دایانیر. احتمال ائتمک اولار کی، شعر بۇلگوسو کیمی فورمالاشان ایلك بۇلگو محض **دؤردلوك** بۇلگو و داها سونرا **اوچلوك** بۇلگو اولموش دور. ۴-لوك لرله ۳-لوك لرین یاناشی ایشلنمه سی ۷-هئجالی (۳-۴) و ۱۱-هئجالی (۴-۴-۳) مصراع لارین فورمالاشماسینا سبب اولموش دور. تصادفی دئییل کی، ان ساده خالق شعر ی شکلی (ؤنری) اولان بایاتی دا محض ۴-۳ بۇلگولو، ۷-هئجالی مصراع لاردان عبارت فورمالاشمیش دیر. دده قورقود شعرلرینده بعضاً ۴-۵ قایداسیندا بۇلگولنمه ایله موشاهیده اولونان مصراع لارا دا تصادف اولونور.

دده قورقود متن لرینده قافییه لنمه هله فورمالاشمامیش دیر. بورادا قافییه عوضینه مصراع لارین سونوندا عینی سؤزلرین و یا عینی شکیلچی لرین تکرارینی (لئکسیک و قرامماتیک پارالل لر) گۆروروک. نورمال قافییه لنمه ایسه یا تصادفی کاراکتئر داشیییر، یا دا نادیر حال لاردا استفاده اولونور. بئله قافییه لره آیری-آیری پارچالاردان مثال لارا باخاق:

بری گلگیل

باشیم باختی،

ائویم تاختی...

...شاهباز آت لار ایچدیگی سو!

قیزیل دوه لر گلیب کئچدیگی سو...

...مگر سنین آغان یوخ اولوب دور؟

اورینه قاینار داغ لار قویولوب دور؟...

...بئيرك گندەلى بامبام تپە باشىنا چىخدىنىمى، قىز؟
قارىلايتىب دۇرد يانىنا باخدىنىمى، قىز؟..

...مرە ازرايىل، آمان
تانرىنىن بىرلىگىنە يوخدور گومان...

...اوجالاردان اوجاسان!
كىمسە بىلمىز نىجەسن!..

...ائى قىرخ ائشىم، قىرخ يولداشىم،
قوربان اولسون سىزە منىم باشىم...

لاكىن بىر چوخ پارچالارىن («بندلر» دە دئە بىلەرىك) سون ايكي مصراعسى بىر قايدا اولاراق «منه» و «سنه» («مانقا» و «سانقا») سۇزلىرى ايله بىتمكلە قافىيەلەنير. بونو دا سونرادان فورمالاشمىش بىر چوخ شعر شكىل لرىندە (قوشما، گرايلى، موخمس، ديوانى و س.) بندلرىن سونونون عىنى قافىيە، ردیف و يا مصراع ايله بىتمەسى خصوصىتىنىن ابتدائى فورماسى كىمى قبول ائتمك اولار.

بوتون بو علامتلىرى پراكتىكى موشاهىدە ائتمك اوچون كىتابى-دەدە قورقود متن لرىندىن مثال لارا باخاق.

بۇلگولو مصراعلارىن چوخلوق تشكىل ائىدىگى پارچا (بۇلگولرىن موشاهىدە اولونمادىغى مصراعلار كورسيپوله [مورب، ايتالىك] وئرىلمىش دىر؛ صغیر ان] سسى «نق» كىمى گۇستریلمىش دىر):

الله-آله/۴ دئە يىنجە/۴ ایشلر اونقماز/۴.
قادیر تانقرى/۴ وئرمە يىنجە/۴ آر بايىماز/۴.
ازلدن يازىلماسا/۷، قول باشىنا/۴ قضا گلمز/۴.
اجل وعدە/۴ ايرمە يىنجە/۴ كىمسە اۇلىمز/۴.
اۇلن آدام دىرىلمز/۷.
چىخان جان گئرو گلمز/۷.
بىر يىگىدىن قارا داغ يومرى سىنجا مالى اولسا،
يىغار-درر/۴ طلب ائىلر/۴،
نسىبىندن/۴ آرتوغىن/۳ يئىه بىلمز/۴.
اولاشىيان/۴ سولار داشسا/۴ دنيز اولماز/۴.
تكىبورلوك/۴ ائىلەيەنى/۴ تانقرى سئومز/۴.
كۇنقلون اوجا/۴ توتان ارە/۴ دۇولت اولماز/۴.
ياد اوغولو/۴ ساخلاماقلا/۴ اوغول اولماز/۴، -
بۇيوگوندە/۴ سالور گئدر/۴، گۇردوم دئمز/۴.
كول تپەجىك اولماز.
گويەگو/وغول اولماز.
قارا ائششك/۴ باشىنا/۳ اويان اورسان/۴، قاتىر اولماز/۴.
قاراواشا/۴ دون گئىيرسنىق/۴ قادىن اولماز/۴.
ياپا-ياپا/۴ قارلار ياغسا/۴، يازا قالىماز/۴،
ياپاغلو گۇگجە چمن گوزە قالمز.
اسكى پانبوق بئز اولماز/۷.
قارى دوشمن دوست اولماز/۷.
قاراغوجا/۴ قىيمايىنجا/۴ يول آلىنماز/۴.
قارا پولاد/۴ اوز قىلىجى/۴ چالمايىنجا/۴ قىرىم دۇنمز/۴...
۷۵، ص-۱۹-۲۰.

آشاغيداكى پارچادا دا بۇلگولو مصراعلار داھا چوخدور:

اوغول، اوغول/۴، آى اوغول/۳،
منيم/اونوم/آنقلا، سۆزوم دىنقله!
اول كافيرينق/۴ اوچون آتيب/۴ بيرين يازماز/۴ اوچوسو اولور/۵،
«هى» دئمهدين/۴ باشلار كسن/۴ جلادى اولور/۵،
آدام اتين/۴ ياخنى قيلان/۴ آشباى اولور/۵.
سن وارسى/۴ كافير دئييل/۴،
قالخييانى/۴ يئرمىدن من/۴ دوراييم/۳
قونقور آتيني/۴ بئلينه من/۴ مينه ييم/۳،
گلن كافير/۴ منيمدير من/۴ وارا يين/۳،
قارا پولاد/۴ اوز قيليجيم/۴ چالايين/۳،
آزغين دينلى كافيردير، باشلارين كسهيين،
دؤنه-دؤنه/۴ ساواشا يين/۴، دؤنه-دؤنه/۴ چكيشه يين/۴.
قيليج آليب باش كسد يگيم گؤرگيل، اؤيرنگيل،
قارا باشينقا دوشنده گرگلىدير.
۷۵، ص-۸۲.

آشاغيداكى پارچادا ايسه بۇلگولو و بۇلگوسوز مصراعلارين سايلارى عينيلىك تشكىل ائدير:

قالخييانى/۴ يئربندن ۳/دوران ييگيت/۴!
يئلىسى قارا قازليق آتئين بوتون مين،
آرقوبئلى/۴ آلا داغدان/۴ دونين آشان/۴،
آخينتئلى/۴، گؤرگلو سوبو/۴ دليب كئچن/۴
قريبلييه گلن ياتيرمى اولور؟
منجيله يين/۴ قاروسيندان/۴ آغ آللرين/۴ باغلاديبان/۴
دونقوز داميندا ياتارمى اولور؟
آغ ساققاللى/۴ باباسينى/۴، آغ بيرچكلى/۴ آناسينى/۴
آغلاديبان بوزلادارمى اولور؟
نييه ياتيرسان، ييگيت/۴؟
قافيل اولما/۴، گؤرگلو باشينق/۴ قالدير ييگيت/۴!
آلا گؤزونق/۴ آچغيل، ييگيت/۴!
قادير وئرن/۴ دادلى جانينق/۴ اويخو آلميش/۴،
ييگيت، قاروسوندا ن قوللارينقى باغلانماغيل!
آغ ساققاللى بابانقى، قاريچيق آنانقى آغلانماغيل،
نه ييگيتسن، قالين اوغوز ائليندن گلن ييگيت؟!
يارادان هاققىي چون دورو گلگيل!
دؤرد يانينقى كافير باغلادى، بللى بيلگيل!
۷۵، ص-۱۵۱.

آشاغيداكى پارچالاردا ايسه بۇلگوسوز مصراعلار اكثريت تشكىل ائدير:

آبى بابا/۴، ائشيديرم/۴.
اما عرفاتدا اثركك قوزو قوربان اوچون
بابا اوغول قازانير آد اوچون،
اوغول دا قيليج قوشانار بابا قئيرتىي چون.

منیم دە باشیم قوربان اولسون سنینقچون!
۷۵، ص. ۸۲،

اوغول، اوغول/۴، آی اوغول/۳،
یاغیا گیریپ باش کسمه دینق،
آدام اۆلدوروب قان تۆکمە دینق،
آلا گۆزلو/۴ قیرخ ییگیدی/۴ بویونقا آغیل/۵،
کۆکسو گۆزل/۴ قابا داغ لار/۴ باشینا چیقغیل/۵،
منیم ساواش دینغیم، منیم دۆگوشدوگوم،
منیم چکیشدیگیم، منیم قیلجیلاش دینغیم
گۆرگیل، اۆگرنگیل!
و هم بیزه پوسو اولغیل، اوغول!
۷۵، سه. ۸۲-۸۳.

مره ازراپیل، آمان/۷!
تاتقیری نینق بیرلیگینه یوخدور گومان!
من سنی بۆیلە بیلمز ایدییم.
اوغور یالایین جان آلدیغینق دویماز ایدییم.
دوگمه سی بۆیوک بیزیم داغ لاریمیز اولور،
اول داغ لاریمیز دا باغ لاریمیز اولور،
اول باغلارینق قارا سالخوم لاری، اوزومی اولور.
اول اوزومی سیخیرلار، آل شرابی اولور،
اول شرابدان ایچن اسروک اولور.
شرابلویدییم/۴، دویمادییم/۳،
نه سۆیلە دیدیم/۴، بیلەمدیم/۳،
بگلیگه اوسانمادییم/۷، ییگیتلیگه دویمادییم/۷.
جانیم آلمان، ازراپیل، مددا!
۷۵، ص. ۹۷.

گۆرۈندوگو کیمی بو دۆورده دۆردلۈک، قیسماً ده اوچلۈک بۆلگۈلر کیفایت قدر اینکیشاف ائتمیش دیر. فیکریمیزجه، بئله ثابت بۆلگۈلنمه موسیقی نین تأثیریندن یارانا بیلمز دی. احتیمال ائتمک اولار کی، بو متن لر تام ریتمیک موسیقی اوزهرینده اوخونمامیش، سیملی آلتین موسیقی سی آلتیندا اساساً شعر دئییلیشی شکیلینده سۆیلنمیش دیر کی، بو دا ثابت شعر بۆلگۈلری نین فورمالاشماسینا سبب اولموش دور. یعنی شعر دئمه موسیقی دن قیسماً آیری اولموش دور (و یا آرتیق آیریلیمیش دیر). چوخ گومان کی، معاصر آشیق لارین دا شعرلری ریتمیک هاوا اوستونده اوخودوقدان سونرا شعر کیمی تکرارلاماسی، همچنین معاصر دۆورده شعر سۆیلە یه نین سیملی آلتین حزین موسیقی سی ایله موشایعت اولونماسی عنعنە سی محض قدیم عنعنە لرین قالینی دیر.

تورک شعرینده هئجا وزنی نین فورمالاشماسینی نظری جهت دن معینلشدیرمک مومکون اولسا دا، بو اینکیشافین هانسی عصرلرده، هانسی مرحله لرله باش وئردیگینی اؤیرنمک خئیلی چتینلیک لر یارادیر.

تانینمیش تدقیقاتچی بختیار تونجای هله نشر اولونمامیش «آذربایجان تورک لری نین ایسلاماقدیرکی دیلی و ادبیاتی» اثرینده آشاغیداکي شیفاهی خالق شعرى نمونه لری نین ائنئلویت دۆورو (۶-۸ مین ایل اؤنجه) مراسیم لرینە عاید اووسون لار اولدوغونو قئید ائده رک او دۆورون اووسون متن لری نین گونوموزه دک هئچ دیشمه دن و یا جزعی دیشیکلیک لرله گلیب چاتماسی نین مومکون اولدوغونو قئید ائدیر:

«داش باشیم/۳،
یاش باشیم/۳،

ياش اولدو/۳
اوست-باشيم/۳.»

«سودا داشيم/۴،
بابا داشيم/۴،
گلر، گئتمز/۴
ياغيشيم/۳.

سودا داشيم/۴،
ياش باشيم/۳،
ياش اولدو/۳
اوست-باشيم/۳.»

«قودو داشی/۴،
اودو داشی/۴،
قودو کسسين/۴
ياغيشی/۳.»

«بودو داشی/۴،
بولودلارين/۴
کودو داشی/۴،
بیشیرمیشم/۴
خمیرآشی/۴.»

قوناق گلسين/۴
گودو باشی/۴،
گتيرسين/۳
قیزيل گونو/۴
آپارسين/۳
ياغيشی/۳.

ويا:

قوناق گلسين گودو باشی/۸،
گتيرسين قیزيل گونو/۷.
آپارسين ياغيشی/۶

بو نمونه‌لری فورما باخيمیندان منظوم خالق دئییمی نمونه‌لری (او جمله‌دن س.پ. پیرسولطانلی‌نین توپلاییب تدقیقاتا جلب ائتدیگی نمونه‌لر (ص. ۹۴-۹۸) ایله عینی کاتئقوریا یا عاید ائده بیلهریک. بئله کی، بو نمونه‌لر ده قافیه‌لی دیر، عینی زاماندا ۳ و ۴، ۶، ۷ و ۸-هئجالی مصراع لاردان عبارت‌دیر. مصراع‌لاریندا هئجا سایی لاری‌نین برابرلیگی‌نین گؤزلندیگی و گؤزلنمه‌دیگی بندلر وار. یعنی، بو نمونه‌لری ده هئجا وزنی‌نین معین عنصرلارینا مالیک (هئجا وزینه‌قدرکی) قافیه‌لی سربست شعر نمونه‌لرینه عاید ائتمک اولار.

بورادا بیزی دوشوندورن اساس سوال اوندان عبارت‌دیر کی، اگر دوغوردان دا مین ایلیک‌لر اؤنجه بئله قافیه‌لی و هئجا وزینه داها یاخین شعر نمونه‌لری مؤوجود ایدیسه، بس نه‌یه گؤره XI-جی عصره قدرکی یازیلی عابده‌لرده بئله نمونه‌لره راست گلینمیر؟

معلوم‌دور کی، عموم‌تورک یازیلی منبع‌لرینده تاریخه معلوم ایلك نورمال هئجا وزنی نمونه‌لری ماحمود کاشغاری‌نین «دیوان لغات التورک» (دل‌ت) اثرینده (XI-جی عصر) آرتیق مؤوجود‌دور. بو اثرده کی شعرلرده ۷-هئجالی (۴-۳ بؤلگولو) نمونه‌لر اکثریت تشکیل ائدیر. همچنین ۵، ۸ (۴-۴)، ۶ (۲-۲-۲ و ۳-۳)، ۱۱ (۷-۴ و ۴-۴-۳)، ۱۲ (۶-۴ و ۴-۴-۴) و ۱۴-هئجالی (۷-۷) نمونه‌لره ده راست گلینیر. دیوان‌داکی شعرلرده

آز سايدا فرقلى ھىجالى و بۇلگوسو حسّ اولونمايان مصراعلاردا راست گلىتير. مثاللاردا باخاق (بورادا دا صغیر ان) سس لرینی «نق» کیمی گۇسترمیشیک):

۵-ھىجالى نمونه (سونونجو مصراع ۷-ھىجالى دیر):

کلدى مانقا تات
آیدیم: آمدی یات،
کوشکا بولوب ات،
سنی دیلر اوس بۇرى.

ترجمه سی:

گلدى مننه تات،
دئدیم: /یندى یات،
قوشا اولوب ات،
سنی دیلر اوس، بۇرو
I، ۷۲، ج. ص-۱۱۱.

۶-ھىجالى نمونه لر:

یالوین آنینق کۇزى، (۲-۲-۲)
یلکین آنینق اۇزى، (۲-۲-۲)
تولون آیینق اوزى، (۲-۲-۲)
یاردی منینق یورک. (۲-۲-۲)

ترجمه سی:

سئحرلى دیر گۇزو،
بیر قوناق دیر اۇزو،
دولونای دیر اوزو،
پارچالاندى اورہ ییم.
III، ۷۲، ج. ص-۳۵-۳۶.

کوپچندى بيله گیم (۳-۳)
یاغودى تيله گیم، (۳-۳)
تلىندى بيليگیم، (۳-۳)
تگروپ آنقار چرتیلور. (۳-۴)

ترجمه سی:

گوچندى بيله ییم،
یاخلاشدی دیله ییم،
دلیندی بیلیگیم،
دییپ اونا یوخ اولور.
II، ۷۲، ج. ص-۱۶۸-۱۶۹.

باردی ارن کونوک (۲-۲-۲)
بولوب کوتکا ساکار، (۲-۲-۲)
کالدى آلیغ اویوک (۲-۲-۲)
کۇروب اونى ییکار. (۲-۲-۲)

ترجمەسى:

قوناق گۇرۇب بونو
قوت سايان ارزلر گىتتى،
اويوق گۇرن كىمى
اۋيۇنى يىخان پىسلر قالدى.
I، ۷۲، ج.، ص. ۳۸۵.

۷-ھىجالى نمونهلر:

كوشنى-كونىم اوغىشكا
كىلغىل انقار اغىرلىك،
ارتوت آليپ انونىل
اند(ح) و تاوار اوغورلوک

ترجمەسى:

قونوم-قونشو اويمانغا
سن قىلگىنن احتىرام
ھدىه آل، حاضىرلا
گۇزل اوغورلو نام
I، ۷۲، ج.، ص. ۱۷۵.

تگمە چىچك اۋكولدى
بوکوكلانىپ بوکولدى
توگسىن توگون توگولدى
يازلىپ يانا يۇركەشور.

ترجمەسى:

ھر بىر چىچك يىغىلدى
قۇنچلىنىپ بوکولدى
دۇردكونج دوگون دوگولدى
آچىلاراق بىر-بىرىنە گىرىر
I، ۷۲، ج.، ص. ۲۸۰-۲۸۱.

۸-ھىجالى نمونه:

ارن آلپى اوکوشىلار،
كىنقىر كۇزون باكىشتىلار،
كاموغ تولمون توکوشىلار،
كىلىچ كىنكا كوچون سىغدى.

ترجمەسى:

ارلر، آلپلار چاغىرىشدىلار،
قىزمىش گۇزلە باخىشدىلار،
بوتون سلاخلارلا توققوشدولار،
قىلىنچ قىنا گوجلە سىغدى.
I، ۷۲، ج.، ص. ۲۳۲-۲۳۳ و ۳۶۵

۱۱-ھىنجالى نمونه لار:

ياغى ارور ياللقوكونق نلقى تاوار، (۷-۴ و يا ۴-۴-۳)
بىلىگ ارى ياغى سىن نەلىك سئور؟ (۷-۴ و يا ۴-۴-۳)

ترجمەسى:

آدامىن مالى اونون دوشمنى دىر
عاغىللى آدام دوشمىنىنى نىيە سئور؟
۷۲، III ج، ص. ۳۳۲.

كۇنقول كىمىنق بولسا كالى يوك چىغاي، (۶-۵ و يا ۴-۴-۳)
كىلسا كوچون بولماس انى توك، باي. (۱۰ ھىنجا، بۇلگوسوز)

ترجمەسى:

كىمىن كۇنلو يوخ-يوخسول اولسا
اونو گوجلە توخ و زنگىن ائتمك اولماز.
۷۲، III ج، ص. ۲۲۴.

۱۲-ھىنجالى نمونه لار:

اوغلوم، اؤگوت آلغىل، بىلگىسىزلىگ كىتر، (۶-۶)
تالكان كىمىنق بولسا، انقار پكمز قاتار. (۶-۶)

ترجمەسى:

اوغلوم، اؤيود آل، بىلىك سىزلىگى دىف ائللە،
كىمىن قوودو اولسا، اونا بكمز قاتار.
۷۲، I ج، ص. ۴۳۲

تامغا سووو تاشرا چىكىپ تاغىغ اؤتر، (۴-۴-۴)
آرتوچلارى تگرە اؤنوپ تىزگىن يىتر. (۴-۴-۴)

ترجمەسى:

دامغا سوويو چؤلە چىخىپ داغى اؤتر،
دؤورەسىندە سىرا-سىرا آردىچ بىتر.
۷۲، I ج، ص. ۴۲۰.

كولسە كىشى، آتما انقار اؤتر كولە، (۴-۴-۴)
باككىل انقار اند(ح) گولوگون آغزىن كولە. (۴-۴-۴)

ترجمەسى:

ياتىنا بىر آدام گلسە، اوزونە يانار كول آتما،
آغزىن گولەرك اونا ياخشىلىقلا باخ.
۷۲، II ج، ص. ۵۲-۵۳

تنقده بئلە كۆرسە منى اؤردك، آتار، (۴-۴-۴)
كالوا كۆروپ كاشغالاكى سوو كا باتار. (۴-۴-۴)

ترجمەسى:

اوردك منى او گۆلدە تەمرىسىز اوخ آتان گۆرسە،
قاشقالداق تىز سويما جومار
I، ۷۲، ج. ص. ۴۹۸.

۱۴-ھىجالى نمونه لار:

آغروك آغير ايشىنقى آد(ح) ناغوكا يود(ح) ورمە، (۷-۷)
آچروپ اۋزونق اۋشريب آد(ح) ناغونى تود(ح) ورمە. (۷-۷)
ترجمەسى:

آغير يوكونو باشقاسىنا يوكلمە،
اۋزونو آجلىقدان اۋشريب باشقاسىنى دويورما.
III، ۷۲، ج. ص. ۶۵

اىشتىب آتا-آنانقىق ساولارىنى كاديرما، (۷-۷)
ننق كوت بولوپ كۆۈزلىك كىلىنىپ يانا كودورما. (۷-۷)
ترجمەسى:

آتا-آنانىن اۋيودلرىنى ائشىدىب رد ائتمە،
نعمت تاپسان، ار كۆيۈنلۈك ائدىب قودورما.
I، ۷۲، ج. ص. ۴۸۴.

معلوم دور كى، دلت-ە قدر VIII-IX-جو عصرلەرە عابد اوغور شعر متن لرى (دىنى مضمونلو «مانى چى» پوئىزيا) واردير. XI-جى عصرده (بعضى فيكىرلەر گۆرە داھا اۋنجه كى عصرلرە) قلمە آلىنمىش، سونرادان اوزو كۆچورولموش دده قورقود داستانيدا اولان شعرلر ايسە فورماجا ھانسى دۋورون محصولو اولدوغونو معين ائتمك خىلى چتىن دير. بو عابدەنن بو گونە گلىب چاتمىش ان اسكى اليازما نمونەسى XVI-جى عصرە عايددير. معلوم دور كى، بو دۋورده آرتىق ھىجا وزنى موكمل بير اينكىشاف سويەسىنە چاتمىشدى. دده قورقود داستانىن يارانما دۋورونون اساساً VII-جى عصر اولدوغو قبول ائدىلير. ھمىن داستانين مضموندا ايسە حتى ائراميزدان اولكى دۋورلرى عكس ائتدىن موتيولر وار. شعرشناس عاليم ت. قوليۋو دده قورقود شعرلرى ايله «ديوان لغات التورك» اثريندە كى شعر نمونەلرى آراسينداكى فورما فرقىنن آزى ۱۰۰۰-۱۵۰۰ ايللىك اينكىشاف دۋورو عرضيندە باش وئره بيلەجەينى احتيمال اندەرك، دده قورقود متن لرىنن فورما باخيمىندان دا ائراميزدان اولكى عصرلەرە عابد اولدوغو قناعتينە گليز (۳۴، ۳۶). لاکين آشاغيدا گۆرەجەيىك كى، ديوان لغات التورك اثرىنن يارانديغى دۋوردن جمعى ۳ عصر اۋنجه يە عابد اولان اوغور شعرلرى دە فورماجا دده قورقود شعرلرينە اوخشاردير، حتى دده قورقود شعرلرى ايله مقايەسە دە ھىجا وزىنندن داھا اوزاق دير. لاکين اونو دا نظره آلماق لازيم دير كى، شعر نمونەلرىنن فورماسى اونون قلمە آلىنديغى دۋورون خالق شعر فورماسىنا اويغون اولمايا (اوندان گئرى قالا) دا بيلر.

شرقى توركوستان داکى تورفان ويلايتيندن قازينتى لار زامانى الدە اولونان اليازمالارن آراسيندان تاپيلمىش، آپرينچور تگينين (VIII-جى عصر) قلميندن چيخمىش آشاغيدا كى نمونەلر «مانى چى» پوئىيانن ان اسكى نمونەلرى كيمى قبول اولونور:

I متن:

بىزيم تئنقرىمىز اندقوسى رئندى تىيور
بىزيم تئنقرىمىز اندقوسى رئندى تىيور
رئنديدە يىق مئنين اندقو تئنقرىم آلپىم بئكرەكىم
رئنديدە يىق مئنين تئنقرىم آلپىم بئكرەكىم
بيلقوسوز يىتى واژچير تىيور
بيلقوسوز يىتى واژچير تىيور
واژچيردا اۋتوى بيلقلىقىم توزونوم ياروكوم

واژچىردا اۋتونى بىلىقلىقىم بىلىقم يانقام
كون تىنقىرى ياروكىن تىق كۆكۈزلۈقم بىلىقم
كون تىنقىرى ياروكىن تىق كۆكۈزلۈقم بىلىقم
كۆرتلە توزون تىنقىرىم كۈلۈقم كۈزۈنچۈم
كۆرتلە توزون تىنقىرىم بور كانىم بولونسوزوم.

ترجۈمەسى:

بىزىم تانرىمىزىن ياخشىلىقى جواهىردىر، دىيىرلر،
بىزىم تانرىمىزىن ياخشىلىقى جواهىردىر، دىيىرلر،
جواهىردىن داھا اوستون منىم ياخشى تانرىم، اىگىدىم، قودرتلىم
جواهىردىن داھا اوستون منىم ياخشى تانرىم، اىگىدىم، قودرتلىم
بولۇو داشىندان آلاماز ايتىي اولور، دىيىرلر،
بولۇو داشىندان آلاماز ايتىي اولور، دىيىرلر،
آلامازدان داھا كىسكىن منىم بىلىكلىم، اصىللىم، ايشىغىم،
آلامازدان داھا كىسكىن منىم بىلىكلىم، اصىللىم، ايشىغىم،
گون تانرى ايشىغى تىك كۆكۈسلۈم، مودرىكىم،
گون تانرى ايشىغى تىك كۆكۈسلۈم، مودرىكىم،
گۈزل، اصىل تانرىم، شۆھرتلىم، حافىظلىم (قورويوجوم)
گۈزل، اصىل تانرىم، بوتوم (بودام)، نادىرىم (تاپىلمازىم)
(۷۷، ص. ۱۱۰-۱۱۱)

II مەتن:

۱. آ...

آدىنچىغ آماراك

آماراك اۋز كىيىم

۲. كاسىنچىغىمىن اۋيو كادغورار مئىن

كادغوردو كچا كاشى كۆرۈلم

كاويشىغىسايور مئىن

۳. اۋز آماراكىمىن اۋيور مئىن

اۋيو ائويور مئىن اۋدو... چون

اۋز آماراكىمىن اۋنوقسەيور مئىن

۴. بارايىن تىسر باچ آماراكىم

بارو يىمە اوماز من

باغىر ساكىم.

۵. كىريىن تىسر كىچىقكىم

كىرو يىمە اوماز من

كىن يىپار يادلىغىم.

۶. ياروك تىنقىرىلر يارلىكازون

ياواشىم بىرلە

۷. كوچلوق پرىشتىلر كوچ بىرزون

كۆزى كارام بىرلە

كۈلۈشۈقىن اولورالىم

ترجۈمەسى:

۱. آ...

مىثىلىز سئوگىلى...

سئوگىلى جانىم...

۲. ايسىكلىمى دوشونوب حسرت چكىرم

حسرت چكىدىكچە، قاشى گۈزلىم

قووشماق ايسىتەيىرم!

گىندىم دىسم، گۈزلى سئوگىلىم،

گىندە دە بىلىمىرم

مرحمتلىم،

گىرىم دىسم، كىچىكچىگىم

گىرە دە بىلىمىرم.

مىشك-ئىبر قوخولوم

نورلو تانرىلار بويورسون

ايپىك خاسىتلىم ايله

بىرلەشەرك بىر داھا آيرىلمايلاق.

قودرتلى ملكلر قوت وئرسىن

گۈزۈ قارا ايله

گۈلە-گۈلە اوتوراق.

(۷۷، ص. ۱۱۱-۱۱۲)

گۈرۈندۈگۈ كىمى بو نمۇنەلر فورماجا ددە قورقود شەرلرینە اوخشاردیر. بئله كى، بورادا دا قافیەلنمە عوضینە عینی سۆز و یا شکیلیچى نین تکرارینی گۆرۈرۈك. مصراعلاردا ھىجا ساي لاری فرقلی دیر. مصراعلارین بۆلگۈلنمەسى ايسە دئمك اولار كى، حسّ اولونمور. محض بۆلگۈلنمە باخیمیندان بو اویغور شعر متنلری ددە قورقود شەرلریندن گئری قالیر. لاکین ھمین اویغور شەرلری نین قلمە آلیندیغی VIII-جی عصرده ھىجا وزینە داھا یاخین شەرین پارالل شکیلده مۇوجود اولوب-اولمادیغی قارانیق قالیر.

قدیم فولکلوروموزون تدقیقاتچی سی بختیار تونجایا گۆره اویغور عابدەلرینده محافظە اولونموش آشاغیداکی شعر نمۇنەسى محض III عصرده یاشامیش شاعیر، مونتفککیر، دین یارادیجی سی مانی نین قلمینە مخصوص دور:

۱. توزون بیلقه کیشىلر، تیریللیم،

تئنقرینینق بیتیقین بیز ایشیدلیم.

تۇرت ایللق تئنقریلرکه تاپینالیم،

تۇرت اولوغ ائمقکده کورتولالیم.

۵. تۇرت ایللق تئنقرىلرده تانیغمالار،

تئنقرى نومین توداغمالار.

تونهریق ینکلرکه تاپونوغمالار،

تومنلیق ایرینچو کیلیغمالار

۱۰. توپینته اول اوکما اۆلمه کی بار،

تونریق تاموکا توشمه کی بار.

تومنلیق ینکلر کئلیر تیپور،

تومانلیق ینکلر آیار تیپور

۱۵. تونهریق تونچوله باسار تیپور

تونوملۇغ تئقیر تیپور

تۇنق اۇزه اولوروپ تولتورور تیپور

تانمیش اوزوتلر تاشیکار تیپور...

ترجمه‌سی:

۱. اصیل مودریک اینسانلار، توپلاناق،
تانرینین کیتابینی دینله‌یک،
دۆرد حاکیم تانرییا تاپیناق،
دۆرد بۆیوک عذاب‌دان قورتولاق.
۵. دۆرد حاکم تانرینی اینکار ائدنلر،
تانری سۆزونه قیمت وئرمه‌ینلر.
قارانلیق شیطانلار تاپینانلار
اون مینلرله گوناھ ایشله‌ینلر
۱۰. سونوندا اینسانین یئنه بو اۆلمه‌یی وار.
قارانلیق جهنمه دوشمه‌یی وار
دومانلی شیطانلار ایشینی گۆرور، دئییرلر
۱۵. قارانلیق گنجه کیمی اوزه‌رینه چۆکر دئییرلر،
سیخینتی ایچینه دوشر، دئییرلر.
کۆکسونه اوتوراراق دلیک-دئشیک ائدر، دئییرلر.
اینکار ائدن روحلار بایرا چىخار دئییرلر...
(۷۷، ص. ۱۱۲)

بو شعر پارچاسینی حقیقتاً III-جو عصر آذربایجان شعرى نمونه‌سی کیمی قبول ائتسک، بو نمونه‌یه اساساً آذربایجاندا او دؤورون شعر وزنی حاقیندا معین تصوّر یاراتماق اولار. ماراقلی دیر کی، نمونه «مانی‌چی» پوئزیانین دیگر نمونه‌لری ایله، حتی دده قورقود شعرلری ایله مقایسه‌ده هئجا وزنی‌نین ۱۱-هئجالی واریانتینا داها یاخین اولماسی ایله سچیلیر. بئله کی، بورادا، مصراع‌لارداکی هئجا سایی‌لاری دده قورقود شعرلرینه نسبتاً داها آز فرقله‌نیر و ۱۱ هئجایا یاخین اطرافدا دییشیر. دئمه‌لی بو گون مؤلف ادبیاتیندا هئجا وزنی‌نین ان چوخ استفاده اولونان ۱۱-هئجالی اۆلچوسونه یاخینلاشما آرتیق همین دؤورده باش وئرمیش دیر. لاکین بو نمونه بۆلگولنمه باخیمیندا دده قورقود شعرلریندن گئری قالیر. بئله کی، بورادا دده قورقود شعرلریندن فرقلی اولاراق بۆلگولنمه حیس اولونمور.

قافیه‌لنمه‌یه گلدیکده بو شعر نمونه‌سینده دده قورقود شعرلرینده اولدوغو کیمی قافیه‌لنمه هله فورمالاشمامیش، قافیه یئرینده قرامماتیک پارالل‌لر دایانمیش دیر. لاکین مصراع‌لارین اولینده «ت» صامتى اساسیندا آللیتئراسیانی (سس تکراری‌نین) شاهیدی اولوروق.

گۆروندوگو کیمی مؤوجود یازیلی منبع‌لر هله‌لیک عموم‌تورک شعرى‌نین، خصوصاً آذربایجان-تورک شعرى‌نین اینکیشاف یولونو خرونولوژی اولاراق ایزله‌مک اوچون یئترلی دئییل.

عرب و فارس شعرینده ایسه سیلابیک وزنه عاید ائدیله بیله‌جک نمونه‌لرین ائرامیزین اول لرینده (تخمیناً III-۷ عصرلر) آرتیق مؤوجود اولدوغو قئید ائدیله‌یر. یونان شعرینده کی «ایستوپا» لاری مئترو-ریتمیک واحید کیمی قبول ائتسک یونانلاردا نه اینکی سیلابیک، حتی مئترو-ریتمیک وزنین ائرادان اول آرتیق مؤوجود اولدوغونو دئییه‌یریک. احتیمال ائتمک اولار کی، عرب‌لر و فارس‌لارلا عینی دؤورده آذربایجان-تورک شعرینده ده سیلابیک وزن فورمالاشمیش دیر، ساده‌جه اولاراق یازیلی شکیلده بو گونه گلیب چیخمامیش دیر. عموم‌شرق مدنی اینکیشافی باخیمیندا دا بو احتیمال بۆیوک‌دور.

چوخ‌سایلی ساده و مورککب شعر شکیل‌لری‌نین (سربست شکیل استئنا اولماقلا) یارانماسینا گلدیکده بو حلی داها چتین اولان مسئله‌دیر. همین شعر شکیل‌لری چوخ گومان کی، سیلابیک وزن و قافیه فورمالاشدیقدان سونرا یارانمیش دیر. شرق خالق‌لاریندا اساساً بیرى-بیرینه اوخشار شعر شکیل‌لریندن استفاده ائدیله‌یر. بو شعر شکیل‌لرینده (ان ساده شعر شکیل‌لری - بایاتی، روباعی و س. استئنا اولماقلا) شعر یازماق خصوصی شعورلو فعالیت طلب ائدیر. شکیل‌لرین ایسه کیم طرفیندن، نئجه یارادیلماسی معلوم دئییل. اونا گۆره ده عموم‌لیکده خالق یارادیجیلیغنا عاید ائتمک اولار.

شعر فورمالارى نىن محدودىتلىرى و فونكسىيالىرى

معلوم دور كى، وزىن و شكىلىن قايدالارى (مصراع نىن ھىجا سايى نىن ئابىلىگى و بۇلگولنمەسى، قافىيەلنمە، بىندلرە ردىف، رىتمىك آرديجىللىغىن گۆزلەنلەمەسى و س.) شعر يازماقدا، شەردە فېكىرى ايفادە ائتمكەدە مەيىن محدودىتلىر يارادىر. بو محدودىتلىر شعر فورمالارى نىن سادەسىندىن موركىيەنە دوغرو داھا دا آرتىر. بونون نتيجهسىندە شەردە فورما قايدالارىنى تامين ائتمك خاطرینە يازىلمىش پارچالار (قافىيە خاطرینە استفادە اولونان سۆزلر و مصراعلار، ردىف خاطرینە يارادىلان بىندلر، ھىجا سايىنى تاماملماق اوچون آرتىرىلان ايفادەلر، اجنبى سۆزلردن و لەھجە ائلمىنىتلىرىندىن مقصدلى استفادە و س.) مۇوجود اولور. بو حال ان محدودىتسىز شعر فورماسى – بۇلگوسوز، قافىيەسىز سربست شعر استىنا اولماقلا قالان بوتون شعر فورمالارىندا بو و يا ديگر درجەدە قاچىلمازدىر. ھانسى سا شاعىرىن نە خصوصى استعدادى، نە «وثرگى» سى بو حاللارنى قارشى سىنى آلا بىلمز، اىستەنلن مۇلفىن شەرلرىندە بو حاللار راست گلىنىر. لاکىن، اگر مصراعلارنى اۆز معناسى، مصراعلار آراسىندا معنا علاقەسى، منطقى فېكىر آرديجىللىغى، بىندلراراسى معنا علاقەسى، شەردە عمومى ايدىئا، واحىد مضمون ساخلاىلارسا شەرىن فورما قايدالارىنى (قافىيە، ھىجا سايى، بۇلگو و س.) تامين ائتمك خاطرینە يازىلمىش پارچالار قصور كىمى يوخ، تام نورمال قبول اولونمالى دىر. يوخ، اگر فورما قايدالارىنى تامين ائتمك خاطرینە يازىلمىش پارچالار معناسىز (و يا معناسى نىن مطلبە دخلى اولمايان) پارچالار، مصراعلار آراسى و بىندلر آراسى معنا علاقەسى نىن اولماماسىنا، منطقى فېكىر آرديجىللىغى نىن پوزولماسىنا، شەردە عمومى ايدىئانىن و واحىد مضمونون ايتەمەسىنە گتيرىپ چىخارارسا، يازىلى ادبياتدا بو بۇيوك قصور كىمى قبول اولونمالى دىر.

لاكىن شىفاهى ادبيات (خالق و مۇلف) نمونەلرىندە (باياتىلار، آشيق شەرلىرى، بىدھتا شعر دئمه و دئيششمە، مىي خاناس و س.) بو كىمى حاللار مقبول دور. چونكى شىفاهى صنعتلرىن فونكسىيالى بىر آز فرقلى دىر. بئله كى، بورادا ايلك نۆوبەدە دىلەياتىملىق، تىز ياددا قالما، آواز، موسيقى، ايلندىرمە و ب. غير مضمون ائلمىنىتلىرى طلب اولدوغوندىن مضمونون ضعيف اولماسى عمومى صنعتىن گۆزلىگىنە خلل گتيرمىر.

بىلدىگىمىز كىمى خالق باياتىلارىندا عادتاً اساس فېكىر، معنا بىرى-بىرى ايله قافىيەلنمەين سون ايكى مصراعدا اولور، ايلك ايكى مصراع ايسە سونونجو ايله قافىيەلنمەسى خاطرینە دئىيلىر و عادتاً يا معناسى اولمور يا دا معناسى نىن مضمونا دخلى اولمور. بو دا تصادفى دئىيل. بئله كى، باياتىدا مصراع نىن قىسا اولماسى فېكىرى ايفادە ائتمكەدە محدودىت يارادىر. لاکىن ديگر طرفدن اساس فېكىرىن دئىيلىگى مصراعلارنى بىرى-بىرى ايله قافىيەلنمەمەسى، ھىچنىن سونونجو ايله قافىيەلەنن ايلك ايكى مصراع نىن معناسى نىن اۆنملى اولماماسى بو محدودىتى مەيىن قدر آزالدىر. اونا گۆرە دە درىن معنالىق و گۆزلىك باياتىدا (سون ايكى مصراعدا اولسا دا) باش توتور.

مثاللار:

مىخك اكديم آيندە،

مىخك بوينون آيندە،

ينددى قوربان كسەرم

الين اليمە دیندە.

خالق باياتىسى

قىزىل گول اويوم-اويوم،

دریم قوينوما قويوم،

ياغیش باغار يئر دويماز،

من سندن نجه دويوم؟

خالق باياتىسى

لاكىن بوتون مصراعلارى آراسىندا معنا علاقەسى اولان، منطقى فېكىر آرديجىللىغى نىن اولدن آخىرا ايزلندىگى خالق باياتىلارى دا

وار:

باغا گىردىم اوزومه،

تىكان باتدى دىزيمه،

ایلدیم چیخارتماغا
یار ساتاشدی گۆزومه.
خالق بایاتیسی

بوز آت گلیر ائیشدن،
سینه بندی گوموشدن،
بیزه ده قیسمت اولسون
ترکینده کی یتمیشدن.
خالق بایاتیسی

فورما قایدالاری خاطرینه دئییلن، معناسیز و یا معناسی نین مطلبه دخلی اولمایان مصراعلارین دئییلمه سی شیفاهی صنعت کیمی بدهتا دئییلن مئی خانالار اوچون ده خارا کتئریک دیر. لاکین شیفاهی صنعت اولدوغونا گۆره مئی خانادا دا بو حاللار باغیشلانیلان دیر. چونکی، بورادا اساس مقصد بدهتا سۆز قوشماق، اینسانلاری ایلندیرمک دیر و بورادا بندن یالنیز سون مصراعلارین حتی قیسماً معنالی اولماسی دا کیفیت دیر. یازیلی ادبیاتدا ایسه مئی خانالاری، مئی خانانی خاتیرلادان صونعی سۆز قوراشدیرمالاری «شاعیر» آدینا لاییق حال دئییل و یازیلی ادبیاتا بیر نؤوع حورمت سیزلیک دیر. تأسف کی، یارادیجیلیگی باشدان-باشا بئله شعرلردن عبارت، لاکین «گوجلوشاعیر» کیمی تانیان شخصلر ده وار. حال بوکی، یازیلی پوئزیدا مؤلفی هتج کیم تسدیرمیر، ایسته دیگی فورمانی سئچه، کیفیت قدر دوشونه، شعرى اوزه رینده ایشله یه بیلر.

عمومیتله، شعرده قافیه لنمه ده ایشتیراک ائتمه یین مصراعلارین سایى نه قدر چوخ اولسا و مصراع نه قدر اوزون اولسا فورما محدودیتلری او قدر آز اولار. گرایلی، قوشما، موخمس و اوللارلا بنزر شعر شکل لرینده ایسه قافیه سیز مصراع اولمادیغیندان و بندلر آراسیندا دا قافیه علاقه سی (بندلرین سون مصراعلارین قافیه لنمه سی) اولدوغوندان بو شکل لرین محدودیتلری داها چوخ دور. سربست (قافیه لنمه ده ایشتیراک ائتمه یین) مصراعلی و چارپاز قافیه لی شعرلر ده ایسه فورما محدودیتلری نسبتاً آز دیر.

عروض وزنبنده یازیلان شعرلرین داها چوخ قزل ژانریندا، اؤزو ده عادتاً هتجا سایى ۱۴-دن یوخاری اولان قلیبلرده یازیلما سی دا سۆزسوز کی، تصادفی دئییل. بئله کی، بیلدیگیمیز کیمی عروض وزننى هتجا وزننى ایله مقایسه ده داها چوخ محدودیت یارادیر. لاکین، قزلین مصراعلارین اوزون اولماسی و بیرینجی بئیتدن باشقا بوتون بئیتلرین بیرینجی مصراعسی نین قافیه لنمه ده ایشتیراک ائتمه مه سی، همچنین کلاسیک ادبیاتیمیزدا اجنبی سۆزلردن حددن چوخ استفاده عنعنه سی ده همین محدودیتی خئیلی آرادان قالدیرمیش دیر. اونا گۆره ده کلاسیک قوشما-گرایلی ادبیاتی ایله مقایسه ده کلاسیک قزل ادبیاتیندا شعرین فورما قایدالارینی تأمین ائتمک خاطرینه یازیلما شی، معناسی ضعیف اولان و یا معناسی نین مضمونا دخلی اولمایان پارچالار تاپماق دئمک اولار کی، غیر مومکون دور. یعنی اصلینده قزل یازماق گرایلی، قوشما، موخمس و اوللارلا بنزر، قافیه سیز مصراعسی اولمایان شعرلری یازماقدان آسان اولموش دور. محض بونا گۆره دیر کی، کلاسیک شرق پوئز یاسیندا قزل ژانری داها چوخ ایشلنمیش دیر.

شعر فورمالارین محدودیتلرینی و فسادلارینی آرادان قالدیرماق اوچون بوتون دیگر شعر فورمالارین امتناع ائدیپ یالنیز بؤلگوسوز، قافیه سیز سربست شعر یازماق ایدئاسی ایله بو گون چیخیش ائدن لر وار. لاکین نظره آلماق لازیم دیر کی، محدودیت یارادان شعر فورمالاری هم ده شعرده معین فونکسیالاری یئرینه یئتیریر. ادبیات شناسلیقدا بو مسئله ده دئمک اولار کی، آراشدیریلما ییب. یقین کی، محض بو فونکسیالارینا گۆره شعر فورمالاری محدودیتلرینه باخمایاراق نسیلدن نسله کئچهرک یاشامیش، اؤز اهمیتی نی ایتیرمه می ش دیر.

شعرین فورما ائلمنتلرینی محدودیت یارتماقلا برابر یئرینه یئتیردیگی فونکسیالار آشاغیداکی لاردیر:

۱. دئییلیشی آسانلاشدیرما و گۆزللشدیرمه فونکسیاسی. بو فونکسیانی اساساً وزن و قافیه یئرینه یئتیریر. عروض وزننى بو فونکسیانی داها یوکسک سویه ده یئرینه یئتیریر. بو فونکسیا شعرلرین، او جمله دن منظوم خالق یارادیجیلیگی نمونه لرینی اینسانلار طرفیندن آسان استفاده ائدیلمه سینه و سئویلمه سینه شرایط یاراتیمیش دیر.

۲. ياددا، ساڭلامانى آسانلاشديرما فونكسياسى. بو فونكسيانى دا اساساً وزن و قافيه يثرينه يثتيرير. بو فونكسيا شعرلرين، او جملهدن منظوم خالق ياراديجيلىغى نمونهلرى نين يادداش لاردا ساڭلانيلماسينا و عصرلر بويو نسلدن-نسله اؤتورولمەسینه شرايط ياراتميش دير.

۳. مجازلاردان (بديعى تصوير واسطه لرندن (بتو)) / استفاده يه يۇنلتمه فونكسياسى. بو چوخ اؤنملى بير فونكسيادير. بو فونكسيانى اساساً قافيه و ردیف يثرينه يثتيرير. بئله كى، قافيه و يا ردیف شاعيرى فيكرينى دولايى يوللا ايفاده ائتمه يه وادار ائدير كى، بو دا بديعى تصوير واسطه سینه چئوريلير. بتو ايسه شعره گؤزلىك وئير. البته كى، يثرينده و قدرينده ايشله ديلن بتو. اونو دا اونوتماق اولماز كى، شعر يازماقدا مقصد يالئيز بتو-دن استفاده دئييل. بتو اولمادان دا درين معنالى و گؤزل شعرلر يازيلا بيلر و يازيلميش دير. مثلاً، آشاغيداكى بندده هئچ بير بتو يوخدور، لاکين كيفايت قدر تاثيرلى و گؤزل دير:

...اوتاقدا بوش قالير گوموش چارپايين،

كونجده بير كيتابى يئل وراقلاير.

ناخيشلى فينجاندا سويويور چايين.

«واغزالى» چالينير، اناغ اغلاير...

ت. بايرام

بعضاً شعرى بتو ايله حددن آرتيق يوكله ييرلر، حال بوكى، همين بتو او قدر ده درين معنا و گؤزلىك ياراتمير، عكسینه اوخوجونو عمللى باشلى يورور و بئزديرير. اصلينده بو حال، شاعيرلرين بتو آرخاسيندا گيزلنمەسى و ضعيفلىگى نين علامتى دير.

۴. مؤوضوع وئرمه فونكسياسى. بو دا چوخ اؤنملى بير فونكسيادير. بو فونكسيانى اساساً قافيه لر، خصوصاً ده بندن رديفى و اوندان اول گلن ثابت قافيه يثرينه يثتيرير. بو فونكسيا شاعيره يئنى مؤوضوع لارا مراجعت ائتمه يه، شعرده يئنى سؤز و فيكىر سؤيلمە يه شرايط يارادير.

۵. موختليف شعرلرين عىنى مئلوديادا / اوخونماسينا / يمكان وئرمه فونكسياسى. بو فونكسيانى اساساً وزن يثرينه يثتيرير. مثلاً، ريتميك آشيق هاوالارى وزنى ثابت اولان قوشما و گرايلى شكيل لرینده يازيلميش شعرلرە بستلنميش اولدوغوندا بو آشيق هاوالارینی همين شكيل لرده يازيلميش ايستەنيلن شعر اوزه رينده اوخوماق اولور.

شعرين فورما ائلمئنتلرى نين ايندييه قدر هئچ يثرده آيريجا قئيد ائديلمەميش و دقت يثتيريلمەميش بو فونكسيالارى شعر يازماقدا شاعيرلرين گيزلى كؤمكچى سى دير. يعنى، فورما ائلمئنتلرى بير طرفدن محدوديت ياراتسا دا، بير طرفدن ده شعر يازماغا كؤمك ائدير و حتى ايدئياسى كاساد اولان شاعيرلر بو فونكسيالارين آرخاسيندا گيزلەنه بيلير. اونا گؤره دير كى، هميشه بؤلگولو و قافيه لى شعرلر يازميش شاعيرلر بؤلگوسوز، قافيه سيز سربست شعر يازماقدا چتيلنلىك چكىرلر، باخما يارق كى، بئله شعر يازماقدا فورما محدوديتى يوخدور.

فيكر يميزجه، بوتون بو محدوديت لر و فسادلار باخما يارق، هئچ بير شعر فورماسيندان امتناع ائديلمەمەلى دير. چونكى هر بير شعر فورماسى نين اؤز يثرى، اؤز گؤزلىگى وار. مثلاً، وطن پرورلىك و دؤيوش روحلو شعرلرده عروضون، ليрик مضمونلو شعرلرده سربست فورمانين اؤزونه مخصوص عوض ائديلمز يثرى وار.

اونا گؤره ده فيكر يميزجه «شاعير» آدينى داشيبان شخص شعر فورمالارى نين هامى سينا بلد اولماغا و ياراديجيلىغيندا مراجعت ائتمه يه چاليشمالى دير. بو آنجاك ياراديجيلىغين رنگارنگلىگى نين و ديرى نين داها دا آرتماسينا خيدمت ائدر. يالئيز يئكجينس شعر فورمالارينا قاييلماق، ديگر فورمالارى قبول ائتمەمك و اونلاردان هانسى سا بهانه لرله امتناع ائتمە يى تبليغ ائتمك دوغرو دئييل. مثلاً، بو گون اساساً عروضدا يازان شاعيرلردن ائله لرى وار كى، هئجا وزينى، قوشما و گرايلى كيمى ژانرلارى، همچنين سربست شعرى عموميتله قبول ائتميرلر. ياخود، اساساً هئجا وزينده، قوشما و گرايلى كيمى ژانرلاردا يازان شاعيرلر ده وار كى، سربست شعرى و عروضو قبول ائتميرلر. نهايت ائله شاعيرلر ده وار كى، اساساً بؤلگوسوز، قافيه سيز سربست شعرلر يازيرلار و قالان بوتون شعر فورمالارنى اينكار ائديرلر. هر بيرى ده اؤز فيكىرلرينى اساسلانديرماغا چاليشير. لاکين، هر حالدا يالئيز معين شعر فورمالارى ايله محدودلاشماق ياراديجيلىغين رنگارنگلىگينى و ديرينى آزالدير. دوزدور، هر بير يازاردا هم فورما، هم ده مضمون جهتدن معين ايستيقامتين اوستونلوک تشکيل ائتمەسى لا بوددور. لاکين بو ديگر فورمالارا عموميتله مراجعت ائتمەمە يه و اونلارى اينكار ائتمە يه گتيريب چيخارما مالى دير. فيكر يميزجه، بو محدود گؤروش دور.

ماھنىلاردا متن پروبلېمى

متن اوچون شعر فورماسى سىنچىمى و بۇلگو مسئلەسى. مەلۇم دور كى، ماھنىلار سۆز و رىتمىك موسىقى دىن عبارت اولور. سۆزلر ايسە ھانسى سا شعر فورماسىندا اولور. يعنى ماھنىلار دىن موسىقى سى عادتاً شعرلر، اۆز و دە سربست اولمايان، داھا چوخ ھىجا وزىنىدە، بعضاً دە عروض وزىنىدە اولان شعر فورمالارينا بىستەلەنير. سوال اولونور، ماھنىلار دىن موسىقى سى نىن مطلق سربست اولمايان شعر فورمالارينا بىستەلنمەسى ضرورى دىرمى؟ بۇلگوسوز سربست شعرلر موسىقى بىستەلەمك اولمازمى؟ بو سوالا جاواب وئرمك اوچون ماھنى متنلر دىن آشاغىداكى بىر مثالا باخاق:

كۆنلۈم قىمى نىلر؟
دىلېم نغمەلر سۆيلر،
تكى منە بىر جە كلمە
«سئوېرم» دى.

بو پارچادا بىرىنچى مصراعدا ۶، (موسىقى بۇلگوسو ۳-۳ اولدوغو حالدا دىئىلىش بۇلگوسو ۲-۲-۲-۲ دىر) ايكىنچى مصراعدا ۷، ۳-جو مصراعدا ۸، ۴-جو مصراعدا ۴ ھىجا وار. بو نومونەنى ھىجا وزىنە يوخ، فرقلى بۇلگولو سربست شعرە عايد ائتمك اولار. ماھنى نىن پروفئىسسور ناھىيە، گۆزلىگىنە و سئوېلەمەسىنە ايسە سۆز اولايلىم.

داھا بىر ماھنى متنينە نظر يىتيرك:

گلمىشم اوتاغينا اويادام سنى،
قاراگىلە، اويادام سنى.
نە گۆزل خلق ائلەيىب يارادان سنى،
قاراگىلە، يارادان سنى.
«قاراگىلە» خالق ماھنىسى

بو مثالدا بىرىنچى و اوچونجو مصراعدا ۱۲، ايكىنچى و دۆردونجو مصراعدا ايسە ۹ ھىجا وار. مصراعلاردا حتى شعر دىئىلىشى اوچون عنعنەوى بىر بۇلگولنمە دە يوخدور. يعنى ھىجا وزىنى نىن اساس قايدالارى (مصراعلاردا ھىجا سايى نىن برابرلىگى و اويغون بۇلگولنمە) اۆزونو گۆستىمىر. قافىەلنمە ايسە وار. دئەلى بو شعرى ھىجا وزىنە يوخ، بۇلگوسوز، قافىەلى سربست شعرە عايد ائتمك اولار. بو ماھنى نىن موسىقى سى نىن گۆزلىگىندىن و نئجە سئوېلەمەسىندىن دانىشماغا ايسە احتياج يوخدور. خالق ماھنىلار دىن بىر مثاللارى چوخ گتيرمك اولار.

بو فاكتلار اونو گۆستىرير كى، گۆزل ماھنىلار ياراتماق اوچون متنين سربست اولمايان شعر فورمالارينا (حتى، بۇلگولو شعر فورمالارينا) اولماسى واجىب دىيىل. چونكى، بحرسىز (غير رىتمىك) موسىقىلردىن فرقلى اولاراق رىتمىك ماھنىلاردا سۆزلر بۇلگو و رىتم جەھتدىن موسىقىيە تابع اولدوغوندان، يالنىز دىئىلىشە خىدمت ائدىن شعر بۇلگولرى نىن و عمومىتەلە وزىن اولوب اولماسى اهمىت كسب ائتمىر. موسىقى نىن اۆز بۇلگوسو و رىتمى وار كى، ماھنىدا متننى اۆزۈنە تابع ائدىر. حتى موسىقى بۇلگولو شعرە بىستەلندىكە بئلە، اونو شعر بۇلگولرىنە اويغون اولمايان بۇلگودە بىستەلەمك اولار. اۆزۈ دە موسىقى نىن بۇلگولنمە ايمكانلارى شعرە كى كىمى محدود يوخ، چوخ گنىش دىر.

ماھنىلار يالنىز مەيىن اۆلچولو شعر فورمالارينا، اۆزۈ دە اونلار دىن بۇلگو و رىتملر دىن اويغون بىستەلندىكە ھىمىن ماھنىلاردا يىنكچىنسىلىك يارانير و ماھنىلار بىرى-بىرىنە اوخشاير. آذربايجان پوئىياسىندا ۶-۵ بۇلگولو، ۱۱-ھىجالى شعرلر چوخلوق تشكىل ائىدىگىندىن آذربايجان بىستەلەن ماھنىلار دىن دا بو اۆلچودە اولان شعرلر و اونون بۇلگولرىنە اويغون بىستەلنمىش ماھنىلار چوخدور. ھىمىن ماھنىلار عىنى اۆلچولو شعرلر بىستەلندىگىندىن اونلار دىن موسىقىلرى نىن دە بىرى-بىرىنە بىزەدىگى نىن شاھىدى اولوروق. حتى بعضى ماھنىلار دىن اساس پارچالارى نىن موسىقىلرى دئمك اولار كى، عىنى اولور.

خئیلی سایدا ریتیمیک آشیق ھاوالارینین بیرى-بیرینه چوخ بنزمه‌سینین ده سببی محض عینی شعر فورمالاری اوستونده (اساساً ۸-هئجالی «گرایلی») و ۱۱-هئجالی «قوشما» شعرلر اوستونده) یارانماسی دیر. لاکین آشیق ھاوالارینداکی بو اوخشارلیق باشا دوشولن و مقبول دور. چونکی، آشیق موسیقیسی شیفاهی عنعنه‌لی خالق-پروفئسسورلار موسیقیسی دیر. صرف پروفئسسورلار، یازیلی بستمه‌کار یارادیجیلیغیندا ایسه ماهنی‌لارین بیرى-بیرینه خئیلی اوخشاماسی نورمال قبول اولونا بیلمز.

یوخاریدا دئییلن‌لری نظره آلاراق پروفئسسورلار بستمه‌کار ماهنی‌لاریندا قئید اولونان قصورو (ماهنی‌لارین یتکجینسلیگی و بیرى-بیرینه اوخشاماسی) آرادان قالدیرماغین اشاغیداکی یول‌لارینی معین ائتمک اولار:

-ماهنی متنی کیمی سربست، بؤلگوسوز شعر فورمالارینا مراجعت ائتمک؛
-بؤلگولو شعر فورمالارینا ماهنی بستمه‌لهدیکده موسیقی بؤلگولرینین مومکون قدر شعر بؤلگولریندن فرقلی اولماسینی تأمین ائتمک؛
- ماهنی‌لاری اولدن بستمه‌لنمیش موسیقییه سونرادان متن یازماقلا یاراتماق (بورادا اساس وظیفه بستمه‌کارلاردان چوخ یازارلارین اوزه رینه دوشور).

متنله موسیقینین ریتیمیک و تونیک اویغونلوق مسئله‌سی. ماهنی‌لارین موسیقیسی عادتاً ریتیمیک اولدوغوندان ریتیمیک جهتدن سؤزلر موسیقییه تابع اولور. حتی دقیق، موکمل ریتیمیک سیستمه مالیک عروض شعرینه ده ائله موسیقی‌لر بستمه‌لنه بیلر کی، موسیقییه ده عروضون ریتیمی پوزولار. مثلاً، تورکییه‌نین دؤولت هیمنی‌نین موسیقی‌سی‌نین قیتمی اونون رمل-۶ قلیبینده یازیلیمیش متنی‌نین ریتیمیندن کسکین فرقله‌نیر و هیمن اوخوندوقدا عروض قایدالاری تامامی ایله پوزولور.

ریتیمیک ماهنی‌لاردا سؤزلر ریتیمیک جهتدن موسیقییه تابع اولدوغوندان متنین ریتیمیک قورولوشو ایله موسیقی‌نین ریتیمیک قورولوشو فرقلندیکده ماهنی اوخونارکن موسیقی‌نین طلبی ایله مجبورى اولاراق سؤزلرده‌کی قیسا هئجالار اوزون و یا اوزون هئجالار قیسا تلفظ اولونور. ماهنیدا بو حال‌لار نه قدر چوخ باش وئیرسه، ماهنی‌نین گؤزلیگینه او قدر چوخ خلل گلیر. اونا گؤره ده بو حال‌لارا ماهنی‌لاردا مومکون قدر آز یئر وئرمک لازیم‌دیر. سؤزه موسیقی بستمه‌لندیکده ریتیمیک اویغونلوقون مسولیتی بستمه‌کارین اوزه‌رینه، موسیقییه سؤز یازیلدیقدا ایسه شاعیرین اوزه‌رینه دوشور. تأسف کی، معاصر آذربایجان ماهنی‌لاریندا متنله موسیقی‌نین ریتیمیک اویغونلوقو چوخ پوزولور. بلکه ده بونون سببی مسئله‌نین نظریه‌سی‌نین لازیمینجا اؤیرنیلمه‌مه‌سی دیر. بونون اوچون ایلك نؤوبه‌ده سؤزلرده اوزون و قیسا هئجالاری بیرى-بیریندن فرقلندیره بیلیمک لازیم‌دیر. قیسا هئجالارا صائتی اوزانمایان آچیق هئجالار، اوزون هئجالار ایسه قاپالی هئجالار و صائتی اوزانان آچیق هئجالار عایدیر.

متن و موسیقی‌نین ریتیمیک اویغونلوق مسئله‌سینده معاصر تورکییه ائسترداسی‌نین بیر چوخ نمونه‌لری دئمک اولار کی، ایدئال دیر.

مثال:

یا-نا یا-نا گئل-دیم بئن سا-نا
 دادا-دادا-داهداه-داه-داه
 بی-رئ ای-کی وئر-دیم آل-سا-نا
 دادا-دادا-داهداه-داه-داه
 گئی-چیپ گئی-دئر-کئن باک بو-حایات
 دادا-دادا-داهداه-داهدا-داه
 هئی-یئی-جان لا-زیم این-سا-نا
 دادا-دادا-داهداه-داه-داه
 یو-رئک-تئی-کیو-راک تئن-دئی-کیو-راک
 دادا-دادا-داهداه-داهدا-داهداه
 سئی-وئر دئی-بیل-مئر دور دو-راک
 دادا-دادا-داهداه-داه-داه
 آ-تئی-شى چى-کین-جا باغ-لا-نین-جا
 دادا-دادا-داهداه-داهدا-داهداه
 آش-کا کیس-کیو-راک

داهدا-داهدا/داهدا

ها-دی بو-تون آشک-لار آ-لا-تور-کا

دا-دا-دا-دا-داهدا دا-دا-داهدا

ای-نا-دی-نا ای-نا-دی-نا دار-بو-کا

دا-دا-دا-دا-داهدا دا-دا-داهدا

ها-دی ها-دی گئل-دی یا-کا-لان-ما

دا-دا-دا-دا-داهدا دا-دا-داهدا

آش-کا کیس-کیو-راک

داهدا-داهدا/داهدا

بی-لی-بی-لی گئل-دیم بئن سا-نا

دا-دا-دا-دا-داهدا دا-دا-داهدا

یو-رئ-غی-می وئر-دیم آل-سا-نا

دا-دا-دا-دا-داهدا دا-دا-داهدا

دو-روپ دو-رور-کئن باک بو حا-یات

دا-دا-دا-دا-داهدا دا-دا-داهدا

ها-رئ-کئت لا-زیم این-سانا

دا-دا-دا-دا-داهدا دا-دا-داهدا

سینئل جان

ماهنی نین موسیقی سی نین مئترو-ریتمیک قورولوشو ایله متنین مئترو-ریتمیک قورولوشو بیر-بیرینه ۱۰۰٪ دقیقلیکله اویغون دور. بو اویغونلوق بیر هنجادا بئله پوزولمامیش دیر. یعنی هنج بیر هنجاداکي صائت موسیقی ریتمی نین تأثیریندن صونعی اوزانمایا (نورمال حال کیمی سؤز سونلاریندا گلن صائتلر استئنا اولماقلا) و یا صونعی قیسالمایا معروض قالمامیش دیر! ماهنی اساساً داهدا-داهدا/داهدا ریتمیک واحیدی نین (خ.ای.احمد سیستمینده **مفاعلاتن** تفعیله سی نین) اوزه رینده قورولوب. عینی زاماندا ماهنی نین ریتمیک قورولوشوندا همین ریتمیک واحیدین موختلیف ایمپروویزه لری - داهدا-داهدا/داهدا و داهدا-داهدا، همچنین داهدا-داهدا (مفتعلن)، داهدا-داهدا (فاععلن)، داهدا-داهدا (مفاعلاتن) کیمی عروض تفعیله لرینه اویغون ریتمیک واحیدلره داواملی راست گلینیر. حال بوکی، عروض ریتملری یقین کی، بو ماهنینی یارادانلارین هنج اغیللارینا دا گلمه ییب. اؤزلری بیلمه دن ماهنیدا عروضدکی ریتملره اویغون ریتملر یارادیلار. بئله ماهنی لارا معاصر تورکییه ائسترا داسیندان چوخ مثال گتیرمک اولار و اونلارین سئویلمه سی نین اساس سببلریندن بیر ده محض ثابت و موکمل ریتمک سیستمه مالیک اولمالاری دیر.

ماهنی نین متنی نین شعر فورماسینا گلدیکده بو متنین **بؤلگوسوز، قافیله لی سربست شعر** اولدوغونو گؤروروک. بئله کی، متنین ماهنی اوچون موکمل ریتمیک سیستمه مالیک اولماسینا باخمایاراق شعر دئییلیشی اوچون موناسیب بؤلگوسو یوخدور. عینی زاماندا بورادا ریتمیک قورولوشلاری دقیقلیکله عینی اولان مصراعلار واردیر کی، بو دا ماهنیدا موکمل ریتمیک سیستمین یارانماسینا شرایط یاراتمیش دیر.

ایستردیک کی، آذربایجان ائسترا داسیندا دا بئله موکمل ریتمیک سیستمه مالیک ماهنیلار یارادیلسین و دیلیمیز ماهنیلاردا «آیینتی» لره معروض قالماسین. تأسف کی، بعضی استئنالارلا دئییه بیله ریک کی، بو مسئله ده معاصر آذربایجان ائسترا داسی گئری قالیر. استئنا حاللاردان بیر کییمی ر.رحیملی نین «باشیم آغرییور» ماهنی سی نین بو طلبلره تام اویغون اولدوغونو قئید ائده بیله ریک. بو ماهنی ایسه گؤرون دوگو کییمی محض تورکییه ائسترا داسی نین تأثیری ایله یازلمیش دیر و حتی متنی ده تورکییه تورکجه سینده دیر.

متنله موسیقی نین **تونیک اویغونلوق مسئله سینه** گلدیکده، تونیک اویغونلوق اؤزونو متنین سؤزلری نین وورغولو هنجالارینا موسیقی نین نسبتاً یوکسک تونلاری نین («تون سیچراییشلاری» نین) اویغون گلمه سینده گؤستریر. بو زامان موسیقی سانکی، سؤزلری «دانی شیر»، سؤزلرین ایفاده ائتدیگی ائموسیالاری داها یاخشی ایفاده ائتمیش اولور. ریتمیک اویغونلوقا نسبتاً تونیک اویغونلوقون ۱۰۰٪ لی تأمین اولونماسی چوخ چتین دیر.

خالق موسیقیمیزده گئیش یا ییلمیش ریتمیک واحیدلر و قلیبلر حاقیندا

معین ریتمیک پارچالار واردیر کی، اونلار خالق موسیقیمیزین نمونهلرینده چوخ تئز-تئز راست گلیریک. لاکین نه دنسه بو ریتمیک پارچالارین گئیش سیاهی سی نین توپلانماسی و تدقیقی ساحه سینده ایندییه قدر دئمک اولار کی، ایش آپاریلما ییب. حال بوکی، ریتم خالق موسیقیمیزین، هم ده دیلمیزین چوخ اؤنملی عنصرلاریندان، اؤزلیک لریندن بیریدیر. داها درینه گئتسک میلی ریتملر هم ده هر بیر خالقین روحونو، مئنالیئتینی، حیات طرزینی، معنویاتینی اؤزوندە داشیییر. عینی زاماندا بسته کار ماهنی لاریندا میلی ریتملردن استفاده بو ماهنی لارین اؤزوموزه مخصوصلوقونو داها چوخ تأمین ائتمیش اولار.

اولکی کیتابییمیزدا (۱۳) خالق موسیقیمیزده کی معین ریتمیک واحیدلرین عروضدا کی ریتمیک واحیدلرله عینیلیگینی گؤستریمیشدیک. همچنین یئنی عروض قلیبلرین یارادیلماسی ایمکانلارینا باخارکن خالق موسیقیمیزده کی ریتمیک پارچالارا اساسلاراق بیر نئچه ریتمیک قلیب نمونه سی معین ائتمیشدیک. ایندی ایسه اولکی لر ده داخل اولماقلا خالق موسیقیمیزده چوخ راست گلینن ریتمیک واحیدلرین آیرجا سیاهی سینی ترتیب ائتمه یه چالیشمیشیق. بو واحیدلر هم یئنی عروض قلیبلرین یارادیلماسیندا، هم بسته کارلیقدا، هم ده خالق موسیقیمیزین ریتمیک اساسلارین تدقیقینده استفاده اولونا بیلر.

ریتمیک واحیدلری اولکی کیمی ایکی عنصر «داه» - اوزون هئجا، «دا» - قیسا هئجا واسطه سی ایله ایفاده ائتمیشیک. بو ریتمیک عنصرلاری نوتلارلا دا آسانلیقلا ایفاده ائتمک اولار. بئله کی، اوزون هئجانی شرطی اولاراق چَرک نوت ایشاره سی (۹) ایله، قیسا هئجانی ایسه سکیزلیک نوت ایشاره سی (۵) ایله ایفاده ائتمک اولار.

آذربایجان خالق موسیقی سینده ایلکین اولاراق معین ائدیگیمیز داها چوخ راست گلینن ریتمیک واحیدلر آشاغیدا کی لاردیر:

۱. **داهادا-داهاداه.** بو ریتمیک واحید خالق دیلینده «اوج بادام، بیر قوز» آدلانیر. گؤرونور چوخ قدیم اولدوغوندان و گئیش یاییلدیغیندان خالق دیلینده آد دا وئرلمیشدیر. بو ریتمیک واحید اساساً ناغارا ریتمی کیمی استفاده اولونور و موشابعت ائدیگی موسیقی نین موختلیف ریتمیک دؤردلوک لری (اساساً **داهادا-داهاداه، داهاداه-داهاداه و س.**) ایله اویغونلاشیر. همچنین بو ریتمیک واحیده دیگر اینسترومننتال موسیقی پارچالاریندا دا راست گلینیر.

۲. **داهاداه-داهاداه.** خ.ا. احمد سیستئمینده کی **مفتعلن** تفعیله سی ایله عینی دیر. نه اینکی آذربایجان خالق موسیقی سینده، همچنین شرق و قافقاز خالقلارین موسیقی سینده حددن آرتیق گئیش یا ییلمیشدیر. اکثر اویون هاوالاریندا راست گلینیر.

۳. **داهاداه-داهاداه.** خ.ا. احمد سیستئمینده کی **مفاعلن** تفعیله سی ایله عینی دیر. خالق موسیقیمیزده، او جمله دن آشیق هاوالاریندا «جلیلی»، «شاهسونی» و س. چوخ راست گلینیر.

۴. **داهاداه-داهاداه.** خ.ا. احمد سیستئمینده کی **فیعلاتن** تفعیله سی ایله عینی دیر. خالق موسیقیمیزده، خصوصاً آشیق هاوالاریندا «دوبئیتی»، «گرایلی»، «جنگی» و س. راست گلینیر.

۵. **داهاداه-داهاداه.** خ.ا. احمد سیستئمینده کی **مفاعلن** تفعیله سی ایله عینی دیر. خالق موسیقیمیزده، او جمله دن آشیق هاوالاریندا «آزافلی دوبئیتی سی»، «چوخ کنچمیشم بو داغلاردان» و س. راست گلینیر.

۵. **داهاداه-داهاداه.** خ.ا. احمد سیستئمینده کی **مفتعلن** تفعیله سی ایله عینی دیر. هم ناغارا ریتملرینده، هم ده دیگر خالق موسیقی سی نمونه لرینده «جنگی» و س. راست گلینیر.

۶. **داهاداه-داهاداه.** خ.ا. احمد سیستئمینده کی **مفاعلاتن** تفعیله سی ایله عینی دیر. بو ریتمیک واحید ده هم ناغارا ریتملرینده، هم ده دیگر خالق موسیقی سی نمونه لرینده «دیلقمی» آشیق هاواسی و س. راست گلینیر.

۷. **داهاداه-داهاداه.** خالق موسیقیمیزین، خصوصاً آشیق هاوالارین نین «موخمس»، «شاهسونی» و س. اینسترومننتال واریانتیندا راست گلینیر.

بونلاردان باشقا، داد/داه، د/داهده، داه/داه، كيمي ساده اوچ هنجالي ريتميك واحيدلر ده وار كي، بونلاري خصوصي قئيد ائتمه يه احتياج گورموروك. چونكي، بو كيمي ريتميك واحيدلر حددن آرتيق ساده و قيسا اولدوغوندا اونلار دئمك اولار كي، بوتون خالق لارين موسيقي سينده راست گلمك اولار.

قئيد ائتديگيميز ريتميك واحيدلرين تكراري و يا موختليف كومپيناسيالاري [تركيب]، ايمپروويزه لري [ابدهه] نتيجه سينده خالق موسيقي سي نمونه لري نين معين پارچالاري فورمالاشير. مثلاً، داد-داه-داه/داه-داه ريتميك قليبينه «موخمس»، «ساريتل» و ب. آشيقي هاوالاري نين اينسترومنتال پارچالاريندا راست گلينير. داد-داهده-داه/داهده ريتميك قليبيني «جنگي» هاواسي نين اساس پارچالاريندا بيريردير. «قيتقيليدا» خالق اويون هاواسي نين اساس پارچاسي نين ريتميك قورولوشو محض داد-داه-داه/داه-داه (عروضون رجز-۵ قليبيني ايله عيني دير) قليبيني اوزه رينده دير. داه/داه-داه/داه/داه (و يا داه-داه-داه/داه/داه) قليبيني «روحاني»، «قاراباغ شيكسته سي» و بير چوخ ديگر خالق موسيقي سي نمونه لرينده راست گلينير.

خالق موسيقي مي زده كي ريتميك واحيدلرين و قليب لري نين معين اولونماسي و بو سياهي نين آرتيريلماسي اوچون موسيقي شناسليقدا خصوصي تدقيقاتين آپاريلماسينا احتياج وار.

نتيجه لر

آراشديرمادان چيخان نتيجه لري عمومي شكيلده آشاغي داكي كيمي ايفاده ائتمك اولار:

۱. كلاسيك عرب و فارس قافيه شناسليغي عرب قرافيكاسي نين خصوصيت لري اساسيندا فورمالاشميش دير. شعرين اساس فورما ائلمنتلريندن اولان قافيه نين معاصر آنا ديليميز و داهدا دقيق، ساده اليفا اولان لاتين قرافيكالي معاصر اليفاميز اساسيندا اؤيره نيلمه سي ايسه فرقلي ياناشما طلب ائدير. بو باخيمدان آناديللي پوئز ياميزدا كلاسيك، عنعنه وي قافيه نين سس اساسيني - داياغيني صانت-صامت سس جوتلوگو، آز حال لاردا صامت-صانت سس جوتلوگو، آز و خصوصي حال لاردا ايسه تك صانت (اوزانان و يا اوزانمايان) تشكيل ائدير. قافيه لوغت لري نين ده محض بونا اويغون ترتيب ائديلمه سي داهدا مقصده اويغون دور. داياقدان سونا ايسته نيلى اوزونلوقلو عيني شكيلچي و يا ردیف گله بيلر. داياقدان اول ايسه عيني سس و يا سس لرین اولماسي قافيه لنمه اوچون واجب دئييل. لاکين بو حال قافيه لنمه ني داهدا زنگينلشمه سینه سبب اولور.

قافيه لنمه نين اساس تصنيفاتيني داياغين خصوصيتينه و قافيه له نين سؤزلرين قورولوشونا گؤره آپارماق مقصده اويغون دور. سؤزلرين قورولوشونا گؤره قافيه لنمه نين آشاغي داكي نؤوع لرینی معين ائتمك اولار:

۱. سؤز كؤكو سونلوق لاري نين قافيه لنمه سي
۲. سؤز كؤكو سونلوقو ايله شكيلچي نين قافيه لنمه سي.
۳. سؤز كؤكو سونلوقو ايله كؤك سونلوقو-شكيلچي بيرلشمه سي نين قافيه لنمه سي.
۴. شكيلچي ايله كؤك سونلوقو-شكيلچي بيرلشمه سي نين قافيه لنمه سي.
۵. كؤك سونلوقو-شكيلچي بيرلشمه لري نين قافيه لنمه سي.
۶. عيني سونلوقلو موختليف شكيلچي لرین قافيه لنمه سي.

۲. شعر شناسليگيميزدا ايندييه قدر وزن دورغوسو ايله سينتاكتيك [نحوی] دورغو آراسينداكي فرقين نظره آليناماسي هئجا وزنينده يانليش اولراق بؤلگولرين بالنيز بوتؤو سؤزلردن عبارت گؤتورولمه سینه و مصراع لارين يانليش بؤلگولنمه واريانت لاري نين معين اولونماسينا گتيريب چيخارميش دير. شعرده وزن دورغوسو رئال، سينتاكتيك [نحوی] دورغولاردان فرقله نير. يعني وزن دورغوسو آني، خيالي ده اولاي بيلر. حتى بير مصراعدا سينتاكتيك [نحوی] دورغو، پاوza وزن دورغوسوندا داهدا بؤيوك اولاي بيلر. وزن دورغوسو سينتاكسيسدن يوخ، سؤزلرده كي و مصراع داكي هئجا ساينيدان، دئييليشين عمومي آهنگيندن آسيلي دير. هئجا وزنينده دئييليشين نورمال سسلنديگي حال لاردا سؤزلر بؤلگولرده پارچالانا بيلر. شعر شناسليقدا بو پرينسپين قبول ائديلمه سي يانليش اولراق علاوه بؤلگولنمه قايدالاري نين (مثلاً ۸-هئجالي شعر اوچون ۵-۳ و ۵-۳ بؤلگولنمه سي و س.) قبول اولونماسينا سبب اولموش دور.

ھىجا وزىنىدە مصراعلارداكى ھىجا سايىنا اويغون مومكون بۇلگولنمەلەر بونلاردىر: ۴-ھىجالى اوچون - ۲-۲؛ ۵-ھىجالى اوچون - ۲-۲؛ ۱-۲ (او جملەدن ۳-۲) و ۳-۳ و ۲-۲ (او جملەدن ۴-۲ و ۲-۴)؛ ۷-ھىجالى اوچون - ۳-۴، بەضاً دە ۳-۴؛ ۸-ھىجالى اوچون - ۴-۴؛ ۹-ھىجالى اوچون - ۳-۳ و ۴-۴ (نظرى)؛ ۱۰-ھىجالى اوچون - ۵-۵، شرطى اولاراق ۴-۶ و ۶-۴؛ ۱۱-ھىجالى اوچون - ۵-۶ و ۴-۴؛ ۱۲-ھىجالى اوچون - ۴-۴، ۴-۶ و ۶-۵؛ ۱۳-ھىجالى اوچون - ۴-۴ و ۵-۶ (نظرى)؛ ۱۴-ھىجالى اوچون - ۷-۷؛ ۱۵-ھىجالى اوچون - ۷-۸، بەضاً دە ۸-۷، او جملەدن ۴-۴-۳، ۴-۴-۳ و ۴-۴-۱۶-ھىجالى اوچون - ۸-۸.

۳. ايندىيەدەك ھىجا وزىنىن رىتم مسئلەسى (رىتمىك خصوصىتى) يالنىز بۇلگولر و ھىجا سايى باخىمىندان آراشديريلمىشدير. باشقا سۆزلە، ھىجا وزىنىن رىتمىك خصوصىتىن يالنىز بۇلگولنمە و ھىجا سايى ايله باغلى اولدوغو ظن انديلمىشدير. حال بوكى، بو وزىن رىتمىك خصوصىتىن محض اوزون و قىسا ھىجالار (مىترور-رىتمىك) باخىمىندان دا آراشديريلماسىنا احتياج واردىر. يعنى ھىجا وزىنى اوزون و قىسا ھىجالار باخىمىندان دا مەيىن قانونا اويغونلوقلار (قايدالار) مالىكدير. عروض وزىنىدە اوزون و قىسا ھىجالار دىيىشمز آردىجىلىغى طلب اولوندوغو حالدا، ھىجا وزىنىن اوزون و قىسا ھىجالار باخىمىندان رىتمىك خصوصىتى (مىترور-رىتمىك خصوصىتى) اوندان عبارت دير كى، بو وزن مصراعىن بۇلگولرى داخىلىندە اوزون و قىسا ھىجالار دىيىشمز آردىجىلىغى - بالانسىنى طلب اندير. بئله كى، بۇلگولردە اوزون ھىجالار نظره چارپاجاق درجەدە آزلىق تشكىل ائتدىكدە، قىسا ھىجالاردا صائتلر مجبورى اوزادىلىر. اوزون ھىجالار چوخلوق تشكىل ائتدىكدە ايسە شعر دىيىلىشى لنگلەشیر و چتىنلەشیر.

۳. شعرشناسلىقدا عادتاً عروضون عرب دىلىندىن اۆز اۆزونه دوغدوغونو، يعنى عربلرلن خالق يارادىجىلىغىن محصلو اولدوغونو و تورك دىلىنە اويغون اولمادىغىنى دىيىرلر. اصليندە ايسە دىقق رىتمىك سىستىمە مالىك عروض وزىنىن يارادىلماسى فردى شعورلو فعالت طلب ائتدىگىندىن ھىچ بىر خالقن دىلىندە اۆز-اۆزونه فورمالاشا بىلمىزدى. بو گون عروضدان استفادە ائدن خالقلار (عربلر، فارس لار و س.) دا عروض يارانانا قدر خالق يارادىجىلىغى محصلو كىمى محض سىلابىك وزندن استفادە ائتمىشلر. عربلر محض سىلابىك وزن اوزەرىندە شعورلو فعالت نىتىجەسىندە عروضو يارادىبلار. اونا گۆرە دە عروضلا ھىجا وزىنى منشأ اعتبارى ايله تامامى ايله بىرى-بىرىندىن آيىرماق اولماز. اصليندە عروض يالنىز مىترىك يوخ، سىلابىك-مىترىك وزن دير و تورك دىلىنە اويغون دور. حتى اونون رىتمىك ائلمىنتلرى تورك دىلى و فولكلوروندا دا وار. تمىز توركجەدە عروض شعرى ياراتماق اولار و بو بۇيوك محدودىت ياراتمىر.

سون مىن اىللىك يازىلى تورك پوئىياسىن بۇيوك اكثرىتىن عروض وزىنىدە اولماسى و داهى شاعىرلرلن يىتمىشمەسى و نىهايت، XX-جى عصرىن اولىندىن تمىز توركجەدە، اىمالەلرە دئىمك اولار كى يول وئرمەدن عروض شعرى يازماق نغنىسىن بىن باشلانماسى و چوخ اوغورلا داوام ائتدىرىلمەسى عروضون تورك دىلىنە اويىماماسى حاقىندا اىرەلى سورولن فىكىرلرلن يانلىش اولدوغونو پراكىتىكى اولاراق ثبوت ائدىر.

خ.اى.احمدىن عروض نظرىەسىندە شعرە ھىجالار و اولارلن سىسلەنىشى باخىمىندان يوخ، عرب قرافىكاسىنداكى حرفلرلن سايى و خصوصىتى باخىمىندان ياناشىلماسى و عروضو اۆيرنمك اوچون ضرورى اولمايان چوخسايلى موركبب آنلايشلارلن مەيىن انديلمەسى بو نظرىە ايله عروضون اۆيرەنىلمەسىنى صونعى صورتدە چتىنلىشىدىمىشدير. اونا گۆرە دە جمعى ايكى رىتمىك عنصردان عبارت («دا» - قىسا ھىجا، «داه» - اوزون ھىجا) سادەلشدىرىلمىش قلىبلردن استفادە ائتمك داهالورئىشلىدير.

۴. پوئىيامىزدا مؤوجود اولان سربست شعرلرلن خصوصىتلىرىنى نظره آلاراق بو شعر فورماسىن بىن آشاغىداكى نؤوعلرىنى مەيىن ائتمك

اولار:

- عىنى بۇلگولو قافىەلى سربست شعر؛
- فرقلى بۇلگولو قافىەلى سربست شعر؛
- قىسماً بۇلگولو قافىەلى سربست شعر؛
- بۇلگوسوز قافىەلى سربست شعر (قافىەلى نثر)؛
- عىنى بۇلگولو قافىەسىز سربست شعر (نظرى)؛
- فرقلى بۇلگولو قافىەسىز سربست شعر؛
- قىسماً بۇلگولو قافىەسىز سربست شعر؛
- بۇلگوسوز قافىەسىز سربست شعر (منثور شعر).

۵. شعرین فورما ائلمئنتلری نین محدودیت یاراتماقلا برابر آشاغیداکی فونکسیالاری وار:

- دئییلیشی آسانلاشدیرما و گۆزللشدیرمه فونکسیاسی.

- یاددا ساخلامانی آسانلاشدیرما فونکسیاسی.

- مجازلاردان استفادیه یؤنلتمه فونکسیاسی.

- مؤوضوع وئرمه فونکسیاسی.

- موختلیف شعرلرین عینی مئلودیادا/اوخونماسینا ایمکان وئرمه فونکسیاسی.

بو فونکسیالاری نظره آلاراق دئییه بیلهریک کی، هئچ بیر شعر فورماسیندان امتناع اندیلمهه لی، بوتون شعر فورمالاری پارالل اولاراق اینکیشاف ائتدیریلمه لی دیر.

۶. پروفئسسور نال بستره کار ماهنی لاری نین یئکجینسلیگی و بیر-بیرینه اوخشاماسی پروبلیمی آرادیان قالدیرماغین آشاغیداکی یول لارینی معین ائتمک اولار:

- ماهنی متن کییمی سربست، بؤلگوسوز شعر فورمالارینا مراجعت ائتمک؛

- بؤلگولو شعر فورمالارینا ماهنی بستره لهدیکده موسیقی بؤلگولری نین مومکون قدر شعر بؤلگولریندن فرقلی اولماسینی تأمین ائتمک؛

- ماهنی لاری اولدن بستره لنمیش موسیقییه سونرادان متن یازماقلا یاراتماق (بورادا اساس وظیفه بستره کارلاردان چوخ یازارلارین اوزه رینه دوشور).

سون

ادبیات سیاهیسی

تدقیقات لار و درسلیک لار:

۱. Axundov Ağamusa, **Şeir sənəti və dil**. Bakı-۱۹۸۰.

۲. Araslı Həmid, Rəfil Mikayıl, **Qədim ədəbiyyat**. Bakı-۱۹۵۰.

۳. **Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi**. Altı cildə. AMEA N.Gəncəvi ad. Ədəbiyyat İns. I c.-۲۰۰۴; II c.-۲۰۰۷; III c.-۲۰۰۹; IV c.-۲۰۱۱.

۴. Babazadə Baba, **Ədəbiyyat nəzəriyyəsi elminin tarixi və metodologiyası**. Bakı-۲۰۰۸.

۵. Babazadə Baba, **Ədəbiyyatda lirik növ**. Bakı-۲۰۰۸.

۶. Cavadov Nuru, **Şeir necə yaranır**. Bakı-۲۰۰۴.

۷. Cəfər Əkrəm, **Əruzun nəzəri əsasları və Azərbaycan əruzunu**. Bakı-۱۹۷۷.

8. *Cəfər Əkrəm, Mirzə Ələkbər Sabir şeirinin qafiye lüğəti.* Bakı-2006.
9. *Cəfərov Nizami, Qədim türk ədəbiyyatı.* Bakı-2004.
10. *Dəlidağ Şamil, Azərbaycan dilinin qafiye lüğəti.* Bakı-1997.
11. *Elçin, Quliyev V., Özümüz, sözümüz.* Bakı-1993.
12. *Eldarova Əminə, Azərbaycan aşiq sənəti.* Bakı-1996.
13. *Ədilli Şirvani, Əruz vəzninin sadələşdirilmiş qəlibləri.* Bakı-2011.
14. *Əhməd Vüqar, Ədəbiyyatşünaslıq.* Bakı-2008.
15. *Əlibəyzadə Elməddin, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi.* Ən qədim dövrlər. Bakı-2009.
16. *Əlimirzəyev Xəlid, Ədəbiyyatşünaslığın elmi-nəzəri əsasları.* Bakı-2011.
17. *Əliyev Akif, Ədəbiyyat nəzəriyyəsindən mühazirələr.* Bakı-2010.
18. *Əliyev Məmməd, Azərbaycan şeir sənəti.* Bakı-2000.
19. *Əliyev Məmməd, Ədəbiyyat nəzəriyyəsi.* Bakı-2012.
20. *Əliyev Rəhim, Ədəbiyyat nəzəriyyəsi.* Bakı-2008.
21. *Fərhədov F. Q., Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi.* Bakı-1970.
22. *Hacıbəyov Üzeyir, Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları.* Bakı-1980.
23. *Hacıyev Abbas, Ədəbiyyatşünaslığın əsasları.* Bakı-2009.
24. *Heyət Cavad, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi.* Tehran-1979.
25. *Heyət Cavad, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi.* II cild. Bakı-1998.
26. *Heyət Cavad, Ədəbiyyatşünaslıq.* Bakı-1996.
27. *Hüseynov Məhərrəm, Şeirşünaslıqda dil sənətkarlığı.* 1960-80-ci illərdə Azərbaycan poeziya dilinin öyrənilməsi problemləri. Bakı-2007.
28. *İracoğlu Məhəmməd, Azərbaycan şeirinin vəzn və evfoniya problemləri* (ümumtürk şeiri ilə müqayisəli araşdırma əsasında). Bakı-2008.
29. *İsazadə Ə, Məmmədov N, Azərbaycan xalq mahnıları və oyun hava-ları.* Bakı-1984.
30. *İsmayilov M, Azərbaycan xalq musiqisinin janrları.* Bakı- 1984.
31. *İsmayilzadə Nigar, Müasir Azərbaycan və türk poeziyasında sərbəst şeir* (Rəsul Rza və Nazim Hikmət yaradıcılığı əsasında). Fil.e.n.a.d.ər. almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiya. Bakı-2007.
32. *Qəhrəmanlı Nazif, Ədəbiyyat nəzəriyyəsi.* Bakı-2008.
33. *Qəhrəmanov K., Ədəbiyyatşünaslığa giriş.* Bakı-1979.
34. *Quliyev Tərən, Anadilli əruz vəznli şeirimizin poetik inkişaf yolu.* Bakı- 2011.
35. *Quliyev Tərən, Azərbaycan şeirinin qədim dövrü.* Bakı- 2001.
36. *Quliyev Tərən, Əruz və qafiyəşünaslıq tarixi.* VIII-XVI əsrlər. Bakı- 1998.
37. *Məmmədli Elxan, Təcnis sənətkarlığı.* Bakı-1998.
38. *Məmmədov Təriyel, Azərbaycan xalq-professional musiqisi –Aşiq sənəti.* Bakı-2002.
39. *Məmmədov Təriyel, Azərbaycan klassik aşiq havaları.* Bakı-2009.
40. *Mikayılov Şəmistan, Ədəbiyyat nəzəriyyəsi.* Bakı-2003.
41. *Mir Cəlal, Xəlilov P., Ədəbiyyatşünaslığın əsasları.* Bakı-1988.
42. *Mirəhmədov Əziz, Ədəbiyyatşünaslıq.* Ensiklopedik lüğət. Bakı-1998.
43. *Namazəliyev Qafar, Azərbaycan xalq mahnı və təsnifləri.* Bakı-1980.
44. *Pirsultanlı Sədnik Paşa, Azərbaycan şifahi xalq şeiri və heca vəzninin inkişaf tarixi.* Bakı-2013.
45. *Rəfil Mikayıl, Ədəbiyyat nəzəriyyəsinə giriş.* Bakı-1908.
46. *Rəhimova Aytac, Azərbaycan musiqisində meyxana janrı.* Bakı-2002.
47. *Səfərli Ə., Yusifli X., Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi.* Qədim və orta əsrlər tarixi. Bakı-2008.
48. *Şəfizadə Baloğlu, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi.* Ən qədim dövrlər. Bakı-2003.
49. *Təbrizi Xətib, Kitab əl-kafi fi-l-əruz və-l-qəvafi (Əruz və qafiye elmlərinin yekunu).* Tərc. ed. Q.Allahverdiyev, red. İ.Həmidov. Bakı-2000.

๐๐. *Verdiyev Nazim, Əruz nəzəriyyəsinin riyazi-kibernetik modeləşdirilməsi məsələləri.* Fil.e.n.a.dər. almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın avtoreferatı. AMEA Nizami ad. Ədəbiyyat İnstitutu. Bakı-۲۰۰۸.
๐۱. *Yusifovlu Rafiq, Ədəbiyyatşünaslığın əsasları.* Bakı-۲۰۰۹.
๐۲. *Стеблева, И. В., Поэзия древних тюрков VI-XII веков.* Москва- ۱۹۹۳.
๐۳. *Терехова, А., Всеобщая история литературы.* Москва -۲۰۰۹.
๐۴. *Фролов, Д. В., Классический арабский стих. История и теория аруда.* Москва-۱۹۹۱. **Şeir nümunələrinin götürüldüyü ədəbiyyat:**
๐۵. **XX əsr Azərbaycan poeziyası.** M.Ə.Sabir, Ə.Nəzmi, M.S.Ordubadi, Ə.Qəmküsar, M.Ə.Möcüz, C.Cabbarlı, A.Səhhət, M.Hadi, H.Cavid, A.Şaiq. Tərt. ed. M. Məmmədov. Bakı-۱۹۸۸.
๐۶. *Axundov M.F., Bədi və fəlsəfi əsərləri.* Bakı-۱۹۸۷.
๐۷. *Araz Məmməd, Seçilmiş əsərləri.* Bakı-۲۰۱۰.
๐۸. *Aşiq Ələsgər, Əsərləri.* Bakı-۲۰۰۴.
๐۹. *Aşiq Valeh, Alçaqlı ucalı dağlar.* Bakı-۱۹۷۰.
۱۰. *Aşıqlar.* Tərt. ed. S. Axundov. Bakı-۱۹۰۷.
۱۱. **Azərbaycan aşıqları və el şairləri.** Tərt. Ed. Ə.Axundov. ۲ cildə. Bakı, I c-۱۹۸۳, II c-۱۹۸۴.
۱۲. **Azərbaycan xalq mahnıları,** ۲ cildə. Bakı-۲۰۰۰.
۱۳. **Azərbaycan klassik ədəbiyyatı kitabxanası.** ۲ cildə. I c: **Xalq ədəbiyyatı,** Bakı-۱۹۸۲; II c: **VII XII əsrlər Azərbaycan şeiri,** Bakı-۱۹۸۹; III c: **XIII-XVI əsrlər Azərbaycan şeiri,** Bakı-۱۹۸۳; IV c: **N.Gəncəvi,** Bakı-۱۹۸۰; V c: **İ.Nəsimi,** Bakı-۱۹۸۰; VI c: **XVII-XVIII əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı,** Bakı-۱۹۸۸; VII c: **M.Füzuli,** Bakı-۱۹۸۶; VIII c: **XIX əsrin birinci yarısı Azərbaycan ədəbiyyatı,** Bakı ۱۹۸۸.
۱۴. **Azərbaycanın aşiq və şair qadınları.** Tərt. ed. Ə.Cəfərzadə. Bakı-۱۹۹۱.
۱۵. *Babəyev R.S., Min bir mahnı.* Bakı-۲۰۱۰.
۱۶. **Bayatılar.** Tərt. ed. V.Vəliyev. Bakı-۱۹۸۰.
۱۷. *Bayram Tofiq, Seçilmiş əsərləri.* Bakı-۲۰۰۰.
۱۸. **Əzizinəm Qarabağ... Bayatılar.** Tərt. ed. İ.Quliyev. Bakı-۱۹۹۳.
۱۹. *Fikrət Tofiq, Seçilmiş əsərləri.* Bakı-۲۰۰۶.
۲۰. *Xəlil Zeynal, Seçilmiş əsərləri.* Bakı-۲۰۰۴.
۲۱. *Xəzri Nəbi. Seçilmiş əsərləri.* ۲ cildə. Bakı-۲۰۰۴
۲۲. *Kaşğari Mahmud, Divanü luğat-it-türk.* Dörd cildə. Tərc. ed. R.Əsgər. Bakı-۲۰۰۶.
۲۳. *Kərim Əli, Seçilmiş əsərləri.* ۲ cildə. I c: Şeirlər və poemalar. Bakı-۱۹۹۱.
۲۴. *Kəsəmənli Nüsrət, Seçilmiş əsərləri.* Bakı-۲۰۰۴.
۲۵. **Kitabi-Dədə Qorqud.** Əsil və sadələşdirilmiş mətnlər. Tərt. ed. S.Əlizadə; Nəşrə haz. və red. T.Hacıyev. Bakı-۲۰۰۴.
۲۶. *Qabil, Seçilmiş əsərləri.* Bakı-۲۰۰۴.
۲۷. *Quliyev Ə. A, Əski türk yazılı abidələri müntəxabatı.* Bakı-۱۹۹۴.
۲۸. *Müşfiq Mikayıl, Seçilmiş əsərləri.* Bakı-۲۰۰۴.
۲۹. *Natəvan Xurşidbanu, Əsərləri.* Bakı-۲۰۰۴.
۳۰. *Novruz Cabir, Seçilmiş əsərləri.* Bakı-۲۰۰۴.
۳۱. *Rahim Məmməd, Seçilmiş əsərləri.* ۲ cildə. Bakı-۲۰۰۶.
۳۲. *Rüstəm Süleyman, Seçilmiş əsərləri.* ۳ cildə. Bakı-۲۰۰۰.
۳۳. *Rza Rəsul, Seçilmiş əsərləri.* ۰ cildə. Bakı-۲۰۰۰.
۳۴. *Sabir M.Ə., Hophopname.* Bakı-۱۹۹۲.
۳۵. *Şaiq Abdulla, Seçilmiş əsərləri.* ۳ cildə. Bakı-۲۰۰۰.
۳۶. *Seyidzadə Mir Mehdi, Seçilmiş əsərləri,* Bakı-۲۰۰۶.
۳۷. *Səməd Akif, Seçilmiş əsərləri.* I cild. Bakı-۲۰۱۲.
۳۸. *Şəhriyar M., Seçilmiş əsərləri.* Bakı-۲۰۰۰.

89. *Şirvani S.Ə., Seçilmiş əsərləri.* Bakı-2002.
90. *Türkün 101 şairi.* Tərt. ed. İslam Türkey. Bakı-1993.
91. *Vahabzadə Bəxtiyar, Seçilmiş əsərləri.* 2 cildə. Bakı-2004..
92. *Vahid Əliağa, Qəzəllər.* Bakı-1999.
93. *Vurğun Səməd, Seçilmiş əsərləri.* 2 cildə. Bakı-2000.
94. *Ulutürk Xəlil Rza, Davam edir 27... Bakı-1992.*
95. *Ulutürk Xəlil Rza, Seçilmiş əsərləri.* 2 cildə. Bakı-2000.